



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# Østjysk Hjemstavn

28.

ÅRGANG

1963

UDGIVET AF ØSTJYSK  
HJEMSTAVNSFORENING

---

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI  
HARRY BRIX



## **A N D E L S B A N K E N**

A. m. b. A.

**SKANDERBORG AFDELING**

m/ kontorer i Gl. Rye - Hørning - Ry og Stilling

## **LANDBOSPAREKASSEN I HORSENS**

Telefon \* 21222 - Postgiro 168 90 - 347 95

Kontortid: 9,30–12,30 og 14,30–16,30 - Lørdag 9,30–12,30

Filialer:

SPAREKASSEN FOR BRÆDSTRUP OG OMEGN - Telf. 146

Kontortid 10–12 og 14,30–17 - Lørdag 10–13

ØSTBIRK OG OMEGNS SPAREKASSE - Telf. 285

Kontortid alle hverdage 10–13

Kontorer:

GEDVED - Telf. 115

Kontortid mandag og torsdag fra 13–15

HOVEDGÅRD - Telf. 55

Kontortid tirsdag og fredag 14–16

RASK MØLLE - Telf. 155

Kontortid mandag og torsdag 10–12, onsdag 14–16

# ØSTJYSK HJEMSTAVN

1963

# ØSTJYSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED OG KNUD THORUP

UNDER MEDVIRKNING AF

KJELD ELKJÆR OG POUL RASMUSSEN

28. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1963

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI  
HARRY BRIX

# TØJ OG FOLK I ØSTJYLLAND

AF ERNA LORENZEN

Ikke mindst på grund af nogenlunde gode jordforhold, flere større byer med gode afsætningsmuligheder hos købmænd, på torv og markeder, og fine havneforbindelser, så er der en rimelig grund til at se i store linier og i almindelighed tale om Østjylland og altså den østjyske hjemstavn som en helhed.

Skal man se på folk og deres tøj og være helt ærlig — hvad man helst skal være — så må det erkendes, at der i detailler var forskel på folks tøj fra nord til syd i området. Der var også forskel på, om man boede i en af købstæderne, nær ved en større by eller fjernt fra alfarvej. Og der var ikke mindst forskel på, om man var rig eller fattig, gift eller ugift — kort sagt, hvilket miljø man tilhørte. Endelig er det heller ikke uvæsentligt, hvilket tidsrum man vil betragte. I dette tilfælde er der valgt sidste halvdel af 1700-tallet. Midt i de mange forskelligheder er det også muligt at trække lange linier med lighedspunkter, og dem vil det være hensigtsmæssigt i væsentlig grad at holde sig til.

Medens man på øerne uden for København og købstæderne har haft stærkt udprægede traditioner i den landlige klædedragt, særlig kvindernes, med specielt snit, særlige farver, endog til de forskellige årstider og fester, synes man i Jylland at have været betydeligt mindre konservativ og i både stof og snit at være præget af den livlige forbindelse med Hamborg og Nordtyskland. I alle tilfælde ophørte man på et tidligere tidspunkt at bruge udprægede egnsdragter, f. eks. i Østjylland, end i nærheden af København, hvor man storbyen til trods helt op til omkring 1900 og endda lidt senere kunne træffe ældre kvinder med sølv- og guldnakkehuer, »klare nakker«, der var en af de sidste udartelser af landlig dragtskik her. Selvfølgelig må også Amager- og Skovshoved-konerne nævnes, selv om de vel nok så meget må ses under en forretningsmæssig synsvinkel. Amager-konerne er nu helt forsvundet fra Højbroplads, medens Skovserne på Gl. Strand endnu holder stand lige ved Højbro i meget modereret dragt. Som noget specielt må også nævnes, at man endnu i 1920-erne på den stormomsuste Kattégatø Anholt har set gamle kvinder med opsat hovedtøj og Halsklæde. I ganske særlige fælles-anledninger kom også Læsø-kvindernes og Amagerens kisteklæder frem, og ganske enkelte gamle kvinder bruger endnu den karakteristiske dragt på Fanø. Men det må i denne forbindelse dog fremhæves, at medens Fanø, Anholt og Læsø i høj grad er isolerede beliggenhedsmæssigt, så er de andre i umiddelbar nærhed af København.

Som en hovedlinje, hvad stoffet i jævneres folks tøj angår i både by og på land, har vadmøl og hvergarn været brugt overalt og skjuler sig sikkert ofte i skifterne, som er hovedkilden til det, der her skal omtales, under hjemgjort, stribet eller toskaftet o. lign., når ikke andet står nævnt. Klæde var finere. Det kunne være købestof, selv om hjemgjort klæde nævnes og formentlig må være

Foredrag holdt i Østjysk Hjemstavnsforening 24. november 1962.



en finere vævet og bedre efterbehandlet vadmel. Det brugtes til mændenes bedste tøj, men også kvinderne kunne have en klædestrøje, selv om det var mere sjældent — i hvert fald på landet.

Kvindernes tøj i sidste halvdel af 1700-tallet, som her i hovedsagen skal omtales, er mere spændende i stofferne end mændenes, der for størstedelen som allerede nævnt er af vadmel og klæde samt hvergarn, drejll, kalmank, damask



Livstykke eller bul, forfra. Ø. Lishj. hrdl. Tilhører »Den gl. By« (71 : 23).

og skind. Foruden disse tøjer gik kvinderne med barkan, kamelot, kanifas, tannis, kattun, saxes, rye, stof eller stoffes endog silke. Ordet stoffes kommer af det franske etoffe, og det må have været meget elsket, siden der endnu til vor egen tid er bevaret en del dragtdele af det. Det er uldent, som oftest rødt, tit nuanceret i striber over i det rødviolette og med brocherede strøblomster. For en forvænt nutid er stoffes et hårdt, noget ubehageligt tøj, men har det ikke været udsat for fugt, er det blankt på retten, hvilket er fremkommet ved en særlig varme- og presseproces, derved kan det illudere som silke, hvilket uden tvivl også har været hensigten.

Et rye-skørt bar mange kvinder på den tid. Det er både låddent og stridt og har formentlig været underbeklædning eller arbejdsdragt, det var ensfarvet rødt, grønt eller blå. I øvrigt er det på denne tid de mest yndede farver både hver for sig, i prikker, i trykte tøjer og ikke mindst i striber, således rød- og

grønstribet. Når et skørt blev gammelt, brugtes det som underskørt og er således i skifterne, hvad farve og stof angår, ikke til at skelne fra yderskørter, kun vurderingssummen kan give et fingerpeg. Et meget ofte forekommende klædningsstykke er den hele sorte kjole eller sort trøje og skørt, en blå kjole forekommer også nu og da. Den sorte dragt er ofte af vadmél eller klæde, men også flonelle og navnlig barkan, der var et tæt, fast, uldent tøj, blev brugt meget, de blå hele



Samme bagfra.

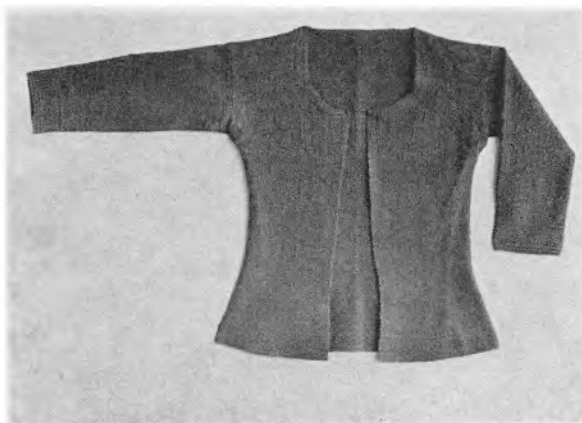
kjoler var oftest af barkan. Både disse sorte og blå kjoler har været virkelig højtidsdragt og har fulgt ejerne fra bryllup og livet igennem. De mere farverige tøjer har været brugt til mere uhøjtidelige glædesfester.

Foruden den mørke højtidsdragt ejede de fleste en kåbe, som gerne var af kattun eller blåt ulddamask, silke forekommer også. De mere velstående eller også mere pyntesyge havde sølvhager i halsen. Kåben var et som regel hofte-langt slag med slidser i siderne til at stikke armene igennem. Nogle havde foruden denne en blå rejsekappe med agchynde, alt af vadmél.

Sådan noget som en nattøje — her på egnen næsten altid benævnt »bind-trøje«, altså en strikket trøje, har også været brugt. Derover har som regel været båret et ærmeløst livstykke, nogle steder kaldt bul, også snørliv har været brugt. Når der findes et af hver slags i et skifte, må man formode, at livstykket har været lukket med hægter og snørelivet har haft snørelukning.



Medens man på scenen næsten altid ser bønderkvinder iført snørliv og hvide bluser i forbindelse med andre dragtfantasier, må man — hvis man her atter skal være ærlig — alvorligt revidere det tilvante billede i hvert fald her på egnen. Det skal ikke forstås sådan, at man slet ikke har brugt snørliv eller livstykke, for det har man, men ikke tilnærmelsesvis så meget, som man tror, og har man brugt dette ærmeløse liv til festligere lejligheder i sidste halvdel af 1700-tallet, har det enten været helt unge eller temmelig fattige, der har båret det. For eksempel er det ikke så helt ved siden af, hvis man anslår, at mindre end halvdelen af kvinderne i herrederne omkring Århus i sidste



Nattrøje, strikket af højrødt uldgarn. Dronninglund hrd.  
Tilh. »Den gl. By« (21 : 40).

halvdel af 1700-tallet har ejet en rød »bindtrøje«. Enkelte af dem, der har haft en rød, har også haft en grøn eller en hvid bindtrøje. Ikke alle, der har haft en sådan ulden, strikket trøje, har også haft et snørliv eller livstykke at bære over trøjen. Så enten har man brugt trøjen alene, eller den har været underbeklædning. Skifterne fortæller intet om snørlivets udseende, og kun få har tilsyneladende ejet et, men livstykkerne, som også kun ca. halvdelen af kvinderne har haft, er oftest af blåt vadmél, selv om også andre stoffer og farver nævnes.

Samtidig kan det ligeledes gennem skifterne konstateres, at flere solide, borgerlige kvinder i selve købstaden, således håndværkeres hustruer, også har ejet en rød bindtrøje eller et livstykke, undertiden begge dele. Det kan være kommet til dem ved arv, men meget sandsynligt er flere kommet fra landet og har i det jævne daglige tøj medført deres tøjvaner, samtidig med at de har antaget sig nye, påvirket af bymoden.

Når nu det traditionelle billede af bondepigen og bondekonen således iflg. klare autentiske skriftlige kilder har fået et alvorligt knæk her i Østjylland i denne tidsperiode, så er det berettiget at spørge, om samme kilder da kan fortælle, hvad man så har klædt sig i? Ja, man kan se, hvad menneskene har haft af tøj, der havde så megen værdi, at man specificerede og vurderede det,

og på det grundlag kan man uden videre erklære, at kvinderne for størsteparten gik i trøje og skørt. Det vil igen på nutidsdansk sige 2-delt dragt, bestående af bluse og nederdel. På den tid var det altid et figursyet, foret liv med ærmer og sandsynligvis skød, muligvis flasket, d. v. s. fliget skød. Det kan ses, at nogle har ejet trøjer og skorter, der hørte sammen og således var af samme stof og farve. Før det meste har det dog, i hvert fald på landet, været 2 helt forskellige stoffer og farver. Her er det værd at mærke sig, at man dengang som nu



Peder Yde, død omkring 1870. Fra Albæk, Støvring hrd.  
Originalfot. tilh. A. M. Dahlsen, Højbjerg.

individuelt alt efter økonomi og interesse har sat tøjet sammen og fornyet sig snart med en ny trøje, altså bluse, snart med forskellige halsklæder o. l.

Som allerede nævnt kan man af de korte beskrivelser trods alt udmærket se, at mange forskellige stoffer har været brugt til disse klædningsstykker — også til forklæderne, som man havde en del af. Man kan også se, at nogle stoffer og farver har været særligt yndede, men frem for alt kan man se, at der ikke har været tale om en ligefrem uniformering i selve klædedragten, en antagelse, som har været og stadig er almindelig blandt mange.

Hovedbeklædningen er derimod noget for sig. Således ejede et stort antal kvinder en sort fløjskyse, der blev sat uden på det øvrige hovedtøj til uden-

dørs brug og benyttet sammen med kåben. Ligeledes havde de fleste gifte koner en sort fløjls hue, ofte med guldsnorer, som der står, eller guldgaloner i kanten. Den sorte konehue er en gammel tradition og er stort set et fællestrek for hele landet. Men det hovedtøj, som man havde under fløjlskysen, og som man udskiftede med hovedkluden eller den lille hue, som man havde på ved det grovere arbejde, det hovedtøj var forskelligt rundt om i landet. På denne tid kunne man af selve hovedtøjet og dets opsætning skelne, fra hvilken egn en kvinde



Skindbukser. Ø. Lisbj. hrd. Tilh. »Den gl. By« (199:36).

var. Vingekapperne er noget typisk for Jylland, men de har haft forskellig udformning, og desværre ved man ikke så forfærdelig meget om dem for 1700-tallets vedkommende. Dog kan man sige, at fra Århus til omkring Fredericia har man brugt vinger på siderne af silkehuerne. Disse vinger var syet til en lærredsunderhue, der kaldtes »haghat« eller »hagkappe«. Vingerne blev pibede og med nåle sat op om huens sider. Fra Århus til ned omkring Vejle har man over huen, der som sagt kunne være af silke og have wienerlæggede, brogede silkebånd i kanten, brugt sniptøj, korsklæder og strimler. Sniptøjet er et stykke kvadratisk lærred, lagt sammen i en diagonallinie og syet for kanterne. I den fremkomne trekants lange side blev der undertiden syet en knipling. Det hele stivedes stærkt og blev lagt over huen, så spidsen strittede lige bagud. I senere

tid blev denne yderste spids foldet til siden og hæftet med en nål. Muligvis betegner ordet »korsklæde« i de omtalte skifter det samme, men kan også ligesom »strimler« været lagt over eller under huens forkant. Her har der været afvigelser inden for helt små områder både egns- og tidsmæssigt. Med det relativt lille antal hovedtøjer og dele til hovedtøjer, der er bevaret til vor tid, tit med meget svævende oplysninger om ejerforhold og brugssted, kan kun de



Mandsstrømper. Vejleegnen. Tillh. »Den gl. By« (74 : 28).

store afgrænsningslinier trækkes på nuværende tidspunkt. Kun et meget nøje studium af skifterne fra de tilgrænsende egne kan muligvis engang give flere holdepunkter. Selv om der imidlertid også her i Østjylland som i de øvrige egne har været visse traditioner i hovedtøjet inden for mindre områder, må man stadig tage den enkeltes smag og økonomi i betragtning, ligesom tidspunktet ingenlunde er underordnet.

I sammenhæng med hovedtøjet på landet må det tilføjes, at også flere kvinder i selve Århus har gået med haghatte og strimler. Måske har der været lidt mere sving over den måde, de satte hovedtøjet op på, nogle af dem har tillige haft lidt mere modepræget tøj iøvrigt ved siden af det jævne, men ser man atter i større træk, var forskellen mellem den jævne bykvinde og den

tilsvarende bondekvinde omkring Århus næppe så voldsom, som den almindelige antagelse har været.

Hvad mandstøjet angår, er forholdet nogenlunde det samme som for kvindestøjet. I nogle få af byskifterne ser man, at der sammenhængende for eksempel nævnes en grøn klædeskjøl, vest og buxer, tit er det kjøl' og vest, der nævnes sammen og er af samme tøj, i andre tilfælde vest og buxer. En tømmermester har således 1 sort »manskiettes« vest og 1 par ditto buxer. Lignende sammenligninger gør sig gældende på landet.

Alt efter velstand kan man have flere kjøl'er eller kjortler, som det yderste lange klædningsstykke benævnes. Derunder kunne man have flere andre lag. På landet her synes trøjen at være kommet næstefter, og derunder vest eller brystdug. Det må dog erindres, at alle lagene kun brugtes til stads og byture, medens man har indrettet sig mere bekvemt hjemme og til arbejdsbrug, hvor man sommerdage kun har brugt trøjen, brystdugen eller vesten hver for sig.

Trøjen har i flere tilfælde næppe adskilt sig så stærkt fra kjøl'en, undertiden har skifterettens folk ligefrem taget fejl. Det får man i hvert fald indtrykket af, når en gårdmand i Åby 1793 som dyreste klædningsstykke efterlader sig en blå klædestrøje med 36 sølvknapper. Den er vurderet til 7 rdl., sammenlignet med det øvrige en stor sum. Samme mand ejer også en hvid vadmelstrøje, ligesom der nævnes både 3 grønstribe undertrøjer, 1 rød- og blåstribe og en blakket vadmelstrøje samt en kalmankes. Disse undertrøjer må ikke forveksles med nutidens undertrøjer. Hverken brystdug eller vest omtales, og da skiftet ellers synes at have alt med — det er langt fra altid tilfældet — så har denne mand øjensynligt brugt de brogede trøjer under den af blå klæde.

En gårdmand i Spørring efterlader i 1785 en blå rye-nattrøje med hægter, som han næppe kan have brugt om natten alene. Han har også både en stribe undertrøje og en blå vadmel-brystdug samt flere veste, bl. a. en af skind. På denne tid har vestene sandsynligvis ærmer og anvendes som trøjer både under kjøl'en og alene.

Brystdugen forekommer spredt og gerne kun i et enkelt exemplar både i Århus og omkring på egnen, på denne tid var den ved at gå af brug. Den kan godt være ret lang, er altid ærmeløs og har formentlig oftest ryg og forstykker af samme stof. Det er den efterhånden ærmeløse vest med ryg af tarveligere stof, som afløser brystdugen.

Skindbukser har været meget brugt. På landet oftest gule og hvide, medens sorte tiere forekommer i byen. Begge steder har også vadmel, klæde og »manskiettes«, d. v. s. fløjl fra Manchester, været brugt, og så har man sat dem sammen med de øvrige mere brogede klædningsstykker.

På denne tid brugte både mænd og kvinder på landet endnu blå, uldne strømper. Enkelte har et par hvide, hvorimod de hvide i Århus blandt jævne borgere er ved at vinde frem, dog bruges samtidig stribe, grå, sorte og blå, de sidste forekommer mest. I øvrigt ejer ingen mere end 2 eller 3 par lange strømper.

Både mænd og kvinder har gennemgående kun haft et enkelt par sko, mændene undertiden et par støvler. Det nævnes ikke så tit, og træfødtøjet endnu mindre.



Mange mænd har brugt et rødt eller blakket hæ- eller hatslag af klæde eller vadmel. Det er en hovedbeklædning, der i hvert fald går tilbage til middelalderen, og kuriøst nok ved vi fra besættelsestidens tre strenge vintre, hvor godt og varmt det var, selv om det dengang hed en pipaluk.

I 1700-tallet gik mænd også med både hat, hue og kabuds, der kunne være skindforet. Den senere så velkendte røde posehue med kvast, der i vore dage er obligatorisk for julenisser, kom først for alvor i brug i 1800-tallet. I 1700-årene



Hæt- eller hatslag. Gjerlev hrd. Tilh. »Den gl. By« (1767 : 50).

har de været grønne, blå eller stribede. Grønne fløjlskuer har været yndede på landet og i byen.

Halsklæder har været brugt af mændene, men næppe ret meget på den tid, for de nævnes ret sjældent, måske fordi de kun har været både få og små. En skoflikker i Århus har dog 1796 2 hvide kattuns halsklude, men i øvrigt har han usædvanligt meget tøj, både en »overkjol' af grå fraktøi«, støvler, sko, trekantet hat og en »Islands bindtrøie«. En skipper har 1783 blandt meget andet tøj 1 sæt festlinned og en tømmermester i 1795 en kramlærreds halskrave og 2 par do. ærmer. I forbindelse med halsklæderne må det nævnes, at kvinderne tit har et endog vidtløftigt antal af dem, oftest af hør, mest hvide, nogle brogede, men silke findes også. Deres værdi ansattes relativt højt. De mere velstående håndværkere i Århus er på denne tid tydeligt ved at hævde sig. Her som på landet, hvor man dog alt i alt tager imod moden i et jævner tempo, klæder man sig så anseligt,



som man formår, og i byen helst lidt bedre end man egentlig har råd til. Det var for øvrigt ikke noget nyt, det gjorde man også 100 år tidligere. Præget udtalt betød noget ligesom i dag, hvor dette dog yderligere er stivet af med fjernsynsantenne og bil.

Hvad man ellers har haft på indvendig, og hvor mange lag man har båret, er man gennem skifterne afskåret fra at udtale sig nævneværdigt om. Det er ikke alle, der har skjorte og særk, men når disse klædningsstykker forekommer, synes det almindeligste at være, at skjorterne er af hør og særkene blot af det grove blårlærred. Begge dele har dog været kraftigt og hårdt, og det har sikkert været udmærket på den bare krop til at rubbe sved og smuds af med på en tid, hvor vand til bad vel nok har været utidligt skaberi.

På så lille en plads, som her er til rådighed, er det umuligt at komme dybere ind på de godt 60 skifter, der danner grundlaget for denne lille omtale af klædedragten. Det halve århundrede, som de omfatter, er heller ikke noget stort tidsrum, men vil man gøre forsøg på at danne sig et nogenlunde sandfærdigt billede af folks påklædning, må man ikke blot sætte visse egnsgrænser, men også tidsgrænser, da ellers alt let bliver udflydende.

Det rent foreløbige resultat af disse undersøgelser af klædedragten i Århus og egnen her omkring er imidlertid en vis revision af den tilvante forestilling om bøndernes kontra byboernes påklædningsvaner i sidste halvdel af 1700-tallet. Det er en revision, der åbenbarer, at landboer og jævnere byfolk her kun i detailler har adskilt sig fra hinanden i klædedragt. De to gruppers livsvaner og optræden har sandsynligvis lige så meget bidraget til at trække et slags skel. Det har været et skel — eller en forskel, — om man vil, der den dag i dag svarer til den umiddelbare forskel i fremtræden, moderat påklædning og ligefrem livsanskuelse, der er hos den forsamling af landboer, som f. eks. er samlet i en landsbys forsamlingshus i anledning af en rund fødselsdag, et sølvbryllup eller anden fest, og den tilsvarende forsamling af byboer samlet af lignende årsager.

---

## KILDER OG LITTERATUR

Skifteprotokoller fra Århus 1777—1808.

Skifteprotokoller fra Galten, Houbjerg, Hasle og V. Lisbjerg hrd.s arkiv 1795—1811 og godserne Kærbygård 1720—89 og Lyngbygård 1772—1850.

Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt. Kbh. 1960.

Ellen Andersen: Huekoner. Budstikken 1962.

For al velvillig hjælp bringes Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, en hjertelig tak.

# ERINDRINGER OM ÅRHUS BYVAGT 1944—1945.

AF E. THOMASEN

Den tyske besættelse af Danmark under den 2. verdenskrig vil aldrig blive glempt af alle os, som oplevede den. Hver dag står i erindringen som noget frygteligt, men ganske særlige dage vil træde frem med enkeltheder.

Det gælder således selve den 9. april 1940. Vi kunne næsten ikke tro, at det var sandt, og tyskerne forsikringer om, at de kom som »beskyttere«, var der vist ikke mange, der for alvor troede på.

Vi husker den 4. maj 1945, hvor lysene atter blev tændt, og hele det frygtelige mareridt var endt, men ind imellem disse dage er der mange andre, der tydeligt står i erindringen, og som vi særlig vil mindes.

Det gælder den 29. august 1943, da marinen og militæret blev sat helt ud af funktion. Tyskerne havde nu kun en legal dansk organisation at frygte: Det danske politikorps.

Politiet var det eneste korps, der var bevæbnet, og de enkelte politifolks indstilling og danske sindelag kunne efterhånden ikke skjules for besættelsesmagten. I virkeligheden frygtede tyskerne politiet, og dette var årsagen til fjernelsen af politiet den skæbnesvangre 19. september 1944, da politiet brutalt blev revet bort og interneret.

De tyske myndigheder havde udsendt forseglede ordrer til samtlige tyske tjenestesteder i Danmark, og på et bestemt kodeord blev ordren brudt. Alle polititjenestesteder blev omringet, og de danske politifolk blev sat under arrest. Kun de 57-årige og derover blev efter et par dages forløb frigivet, medens resten blev sendt til de tyske rædselslejre, hvor mange omkom, og hvor endnu flere fik svækkelser, der præger deres helbred endnu.

Det er vist ikke for meget sagt, at politiets fjernelse kom som et chok for den danske befolkning. Og hvis nogen endnu var »lunkne«, fik de nu øjnene op for, at vore »beskyttere« vist ikke havde helt så reelle hensigter, som de fra tid til anden bedyrede.

Der opstod en tid med fuldstændig lovløse tilstande, og særlig i de større byer var det galt. Samfundets mindre hæderlige personer, der bl. a. i kraft af mørklægningen havde begået indbrud og tyverier samt overfald, var ved politiets tilstedeværelse dog hæmmet i deres virksomhed, men da politiet nu var borte, drev de deres spil i stor udstrækning. Uvæsenet tog i den grad overhånd, at lovlydige borgere kun sjældent dristede sig ud i de mørklagte gader. Skulle man f. eks. til selskab, var det ikke ualmindeligt, at man overnattede hos værtsfolkene for at undgå risikoen ved at gå hjem i mørke.

Sorthørshandelen florerede, og de fleste sorthørsvarer var tyvekoster. På hjørnet af Østergade og Frederiksgade i Århus var der en overgang en slags

hovedcentral for sortbørshandelen, her reklameredes med »friskskrællede cykel-dæk«, og her solgtes dårlige cigaretter til 1 krone pr. stk. Der solgtes også shag-tobak, og ofte viste det sig, at der i pakningen kun var 1—2 cm tobak, medens pakken i øvrigt var fyldt op med træuld eller savsmuld. Og køberen kunne ikke klage til nogen myndighed, men måtte nøjes med at konstatere, at han var blevet taget ved næsen.

De tyske tjenestesteder havde antaget mange danske håndlangere, der fungerede som chauffører, tolke og vagtmandskab. Og tyskerne tog det ikke så



Borgmester E. Stecher Christensen.

nøje med disse menneskers kvalitet. Det var lige ved at være en fordel for en ansøger til sådanne stillinger, at han var straffet. Mange af tyskernes danske håndlangere blev udstyret med pistol, og de gik ikke af vejen for med pistolen i hånd at foretage røverier i ly af mørklægningen.

Forholdene var utålelige. Med stor tilfredshed modtog man derfor i oktober måned et justitsministerielt cirkulære om, at der i alle bymæssige kommuner skulle oprettes vagtværn for at opretholde ro og orden. Det var ganske vist ikke politiuddannede folk, der skulle ansættes, men man håbede på at finde frem til yngre mænd med et så praktisk håndslag, at de kunne klare situationen.

Cirkulæret, der var dateret den 11. oktober 1944, fremsendtes til Københavns magistrat og samtlige kommunalbestyrelser i hele landet. Ifølge indholdet skulle der oprettes vagtværn (eller byvagter, som man f. eks. i Århus kaldte organisationen) i København, Frederiksberg samt alle købstæder og bymæssige bebyggelser over 2.000 indbyggere, medens det i andre kommuner ikke skøn-

nedes nødvendigt at oprette noget egentligt vagtkorps. Disse mindre bebyggelser henvises til eventuelt at træffe aftale med brand- eller redningskorps om oprettelsen af en til stedet passende vagtordning.

Byvagternes opgave skulle være at fremme retssikkerheden, navnlig ved at søge hindret, at der blev begået forbrydelser, herunder særlig drab, brandstiftelse, røveri, tyveri, afpresning, sædelighedsforbrydelse, overfald og hærværk. Der tilkom vagtmændene den i retsplejelovens § 771, stk. 2, omhandlede beføjelse til at anholde personer, som pågribes under udøvelsen af en forbrydelse



Slagtehusinspektør, byvagtleder Alexander Jensen.

eller antræffes på friske spor. Egentlig efterforskning skulle byvagten derimod ikke beskæftige sig med efter cirkulærets bestemmelser. Det viste sig imidlertid meget hurtigt, at det ofte var nødvendigt at søge en forbrydelse efterforsket, selv om man ikke rådede over politimæssigt uddannet mandskab, for hvis der f. eks. var begået et tyveri, og man ikke var så heldig, at gerningsmanden kunne tages på fersk gerning eller friske spor, havde han jo i virkeligheden vundet spillet, og han kunne fortsætte med sine ulovligheder. Når lovovertrederne derimod blev klare over, at de ikke kunne føle sig sikre, var der en mulighed for, at de ville betænke sig, og antallet af lovovertredelser ville muligvis falde.

Århus byråd vedtog i et lukket møde den 17. oktober, at der straks skulle oprettes en byvagt i Århus kommune, og denne afgørelse var enstemmig. Byvagten skulle være under borgmester Stecher Christensens overledelse, og der blev givet borgmesteren fuldstændig frie hænder med hensyn til sagens praktiske gennemførelse.

Borgmesteren organiserede derefter straks byvagten og udpegede slagtehusinspektør Alexander Jensen til den daglige leder (vagtchef), medens kontorassistent E. Thomasen fra Århus belysningsvæsen blev antaget som vagtchefens stedfortræder.

Gennem annoncer i dagbladene søgte man efter kvalificerede folk til byvagten. Man regnede med i første omgang at skulle bruge ca. 125 mand, og der meldte sig ca. 1.000.

Det var uendelig vanskeligt at udtage de rigtige og bedst kvalificerede.



E. Thomasen.

Man kunne ikke overkomme at skaffe vandelsattester, og det var ikke muligt at fremskaffe straffeattester fra ansøgerne, der jo som ordenshåndhævere selv skulle være straffri.

Ledelsen allierede sig med et par af de politifolk, der var »under jorden«, bl. a. nu afdøde kriminalassistent Niels Laursen, der gennemgik samtlige ansøgninger, og der var enkelte ansøgninger, der straks helt kunne tages bort.

Man var også opmærksom på, at det tyske sikkerhedspoliti ville være interesseret i at vide, hvem der blev ansat i byvagten, og det var ikke helt utænkeligt, at tyskerne ville søge enkelte af deres egne folk ansat for til stadighed at have føling med, hvad der skete i byvagtens tjeneste.

Alexander Jensen holdt nu med borgmesteren, byrådssekretær G. Staal og E. Thomasen en slags session på Århus rådhus. Alle ansøgere mødte op efter tilsigelse, der stilledes dem forskellige spørgsmål, således at man havde mulighed for at danne sig et indtryk af de enkeltes kvalifikationer, og man antog

i første omgang 125 mand + et antal ledere, således at styrken fra starten var på ialt 137 mand.

Senere tog byvagtens arbejde et så stort opsving, at det blev nødvendigt at antage yderligere et antal byvagter, og styrken var en overgang oppe på ialt 165 mand.

Byvagten begyndte sin virksomhed den 27. oktober 1944 under yderst beskedne former fra lokaler på rådhuset. Det havde egentlig været hensigten at installere byvagten på politistationen i Mejlgade, og der var forhandlinger i



Politimester E. Hoeck.

gang med det tyske sikkerhedspoliti, der havde hovedkvarter i kollegiebygningerne på Århus Universitet.

Men så bombede Royal Air Force Gestapo-hovedkvarteret tirsdag den 31. oktober, og hovedkvarteret og de overlevende gestapofolk var husvilde. Dette bevirkede, at Gestapo tog politistationen i Mejlgade i brug, og byvagten fik det ordnet således, at et antal lokaler i ejendommen Vester Allé 5 tilhørende forsørgelsesvæsenet blev overladt til byvagten.

Lokalerne, der havde været benyttet af det danske kriminalpoliti, omfattede ialt 13 værelser + et køkken. De var monterede som kontorer med skrivemaskiner m. v., og de klargjordes nu til byvagtens virke. Der blev indrettet et værelse til vagtchefen, 1 til hans stedfortræder, 1 til vagtlederne, 2 til mandskabet, 1 til kosterrum, 1 til kontor for regnskabsføring m. v., 2 til ekspeditionslokaler og 4 værelser til afhøring. I ejendommens kælder blev der indrettet rum til detentionslokale.



Der indstilleredes 4 telefonlinier: 1 23 97, 1 23 98, 1 23 99 og 1 24 00 med sidstnævnte nummer som kaldenummer. Byvagten kunne også kaldes gennem centralen ved blot at opgive »Byvagten«. Telefon nr. 1 23 99 var tilsluttet Jydsk Telefons nødcentral og kunne således benyttes under flyvervarsel, hvilket viste sig at være en særdeles praktisk ordning.

Byvagten organiseredes således, at den øverste leder, borgmesteren, daglig ankom kl. 08,00 og gennemgik de sager, der var fremkommet i løbet af det sidste døgn. Borgmesteren tog derefter til rådhuset, men var hele døgnet til rådighed og var altid orienteret om de særlige sager, der opstod.

Den daglige leder, Alexander Jensen, konfererede med staben og gav ordrer om de enkelte sagers løsning. Der var ansat 5 vagtledere, af hvilke den ene, E. Thomasen, fungerede som vagtchefens stedfortræder, og en anden, E. Seier Petersen, fungerede som kontorleder og regnskabsfører.

Desuden var ansat 6 udrykningsledere og 126 menige byvagter, et antal, der som tidligere nævnt forhøjedes i løbet af en måneds tid.

Arbejdsformen var således, at vagtmandskabet blev delt i 4 vagthold med tjeneste døgnet rundt. Hold I havde tjeneste fra kl. 06,00—14,00, hold II fra kl. 14,00—22,00 og hold III fra kl. 22,00—06,00, medens hold IV blev indsat fra kl. 19,00—03,00, således at man netop i dette tidsrum havde dobbelt besætning på vagten.

Et vagthold bestod af følgende:

- 1 vagtleder
- 1 udrykningsleder
- 2 mand til rapporttagning
- 3 chauffører
- 22 mand, af hvilke skiftevis 10 og 12 havde henholdsvis patruljetjeneste og vagt på stationen.

Hold IV deltes dog således, at 1 udrykningsleder og 8 mand stationeredes på stationen på Trøjborg, Herluf Trolles Gade 37.

Vagtleder E. Thomasen deltog ikke i den almindelige vagttjeneste, og kontorleder E. Seier Petersen, der var lønnet som vagtleder, heller ikke. Sidstnævnte disponerede over 3 damer til kontorarbejde.

Af byvagtens mandskab havde ca. 40 tidligere arbejdet i kommunens tjeneste, enten som løst- eller fastansatte.

Byvagternes udrustning bestod af følgende:

1. Gummistav (hvoraf 79 stammede fra politiet, medens resten indkøbtes).
2. Hue (kasket forsynet med kokarde og Århus byvåben).
3. Armbind, der dog meget hurtigt blev ombyttet med metalskilt til påsyning på kappen.
4. Lygte (runde stavlygter eller flade lygter, eller hvad man kunne få).
5. Fløjte.
6. Livrem med karabinhage til staven (49 stk. fik man fra politiets lagre).
7. Kappe (nye, anskaffet af kommunen).
8. Legitimationskort.

Justitsministeriet meddelte tilladelse til, at mandskabet benyttede en del politiet tilhørende hjelme, som det var lykkedes at få udleveret fra tyskerne, på betingelse af, at politikåbnet blev fjernet fra hjelmene.

For at kunne forrette udrykningstjeneste var det nødvendigt at disponere over automobiler, og det lykkedes at fremskaffe 3 biler ad privat vej, nemlig en Ford V 8, model 1932, en Ford Junior, model 1940, og en DKW, model 1938, og desuden kunne man om natten disponere over den til borgmesteren udleverede



Byvagtens vognpark. — Der blev antaget 9 chauffører, der alle var erhvervschauffører + 1 overchauffør, og kun disse måtte køre vognene. Trods mørklægning (bemærk de afblændede lygter) og kørsel i forceret tempo under alle forhold gennemførte chaufførerne kørslen uden uheld.

tjenestevogn, en Chevrolet, model 1939. Senere fik man med justitsministeriets godkendelse yderligere en Chevrolet 1939, der havde været benyttet af det danske sikkerhedspoliti. Vognparken udvidedes yderligere med 2 Nimbus-motorcykler og senere med en Harley Davidson, og man havde nu køretøjer nok til at dække det kørselsbehov, der fremkom.

For at kunne overkomme større områder fik særlig udvalgte byvagter udleveret cykler og formeredes i særlige cyklepatruljer, der fortrinsvis tog sig af yderkvartererne. Trods tyskernes forbud mod salg af nye cykler fik man dog indkøbt 20 nye cykler til formålet.

For at kunne holde kontrol med de efterhånden mange patruljer, der døgnet rundt var i virksomhed, ansattes 4 vagtmestre. Man fik derved mulighed for at kontrollere hver enkelt byvagt, og alle uregelmæssigheder blev påtalt og indført i en særlig bog, ligesom det noteredes, hvis en byvagt havde gjort sig fordelagtigt bemærket. Denne foranstaltning var til meget stor nytte, da byvakterne efter kapitulationen kom og bad om anbefalinger, idet man da af bogen kunne se, om vedkommende havde udmærket sig på særlig måde.

Hele organisationen blev bygget op i hastigt tempo. Man havde ingen erfaring, og man kendte ikke mandskabet. Heldigvis viste det sig, at det var første-klasses folk, man havde fået. Enkelte lidt uheldige blandt mandskabet blev hurtigt kigget ud og afskediget, og da mandskabet i løbet af nogen tid havde vænnet sig til forholdene, udgjorde byvagten en samlet enhed, hvor alle kunne stole på alle.

Om de enkeltes nationale indstilling herskede der heller ikke nogen tvivl. I samarbejde med den danske modstandsbevægelse, som byvagten til stadighed var i kontakt med, oprettedes der en særlig deling, der i hemmelighed udstyredes med våben, for at de kunne være parate til den dag, da opgøret med tyskerne skulle finde sted.

Delingen instrueredes af modstandsbevægelsens ledere og kom da også i aktion den 5. maj og dagene derefter.

Inden byvagten tog fat på arbejdet, indkaldtes hele styrken til en instruktion i rådhusets receptionslokaler. Borgmester Stecher Christensen gjorde rede for det vanskelige arbejde, der nu forestod, og han betonedes, at det ingenlunde var et ufarligt arbejde.

Borgmesteren henstillede kraftigt til hver enkelt at vise fornuft og besindighed under udøvelsen af arbejdet, og til pressen, der var indbudt, oplyste borgmesteren, at byvagten altid ville være rede til at holde offentligheden underrettet om de ting, det kunne være af betydning at få publiceret. Han erkendte samtidig, at det ikke var trænede politifolk, der nu skulle i aktion, men uuddannede og uprøvede folk, der skulle søge at holde ro og orden. Det kunne derfor forventes, at byvakterne ville begå fejltagelser, og borgmesteren henstillede til de fremmødte pressefolk, at de ikke omtalte byvagternes fejltagelser, men derimod fremførte ros, hvis det lykkedes at forhindre eller opklare forbrydelser.

Pressen rettede sig loyalt efter borgmesterens henstilling, og det skal her siges, at uden pressens hjælp ville byvagten ikke have kunnet oprette det til-lidsforhold, der meget hurtigt opstod til byens borgere.

Før byvagtens oprettelse, i den politiløse tid, gik folk kun nødigt ud om aftenen, men nu, da patruljer kunne træffes overalt, følte folk sig trygge. Det var måske nok en noget falsk tryghedsfølelse, da de ubevæbnede byvakter ikke kunne stille ret meget op mod de bevæbnede banditter, men alene den omstændighed, at der nu færdedes mange flere mennesker på gaderne, kunne vel nok bevirke, at banditterne ikke mere følte sig så sikre, og dette har sikkert med-virket til, at mange røverier og tyverier ikke blev begået.

På vagten i Vester Allé havde man fundet sig til rette. De faste telefonforbindelser blev suppleret med en direkte telefonledning til brandvæsenet, Falck og Zone-redningskorpset, ligesom man fik en direkte lokalforbindelse til rådhuset. Ved en særlig anordning kunne lokaltelefonen til rådhuset uden om centralen kobles ind på belysningsvæsenets lokale telefonnet, og det blev herved muligt at komme i forbindelse med alle afdelinger og embedsmænd uden risiko for tysk aflytning.

I de dage, da clearing-mord og lignende næsten hørte til dagens orden, var det af umådelig stor betydning, at man uden om centralen kunne ringe op og advare mod de tyske voldsmænd, og i adskillige tilfælde benyttede man lokalforbindelserne med godt resultat.

Hvis nogen blandt byvagtens mandskab havde troet, at deres tjeneste ville blive let og farefri, kom de hurtigt på andre tanker. Særlig under de natlige patruljeringer kom byvagterne i forbindelse med tyskernes danske håndlangere, som takket være tyskernes rundelige aflønning med danske penge var i stand til at gå på restaurationer og drikke sig fulde.

Adskillige gange blev patruljerne tilkaldt, når »herrefolket«s repræsentanter i fuldskab truede eller skød efter folk på gaderne eller måske skød til måls



Trods tyskernes forbud mod salg af nye cykler lykkedes det byvagten at indkøbe 20 splinternye cykler, der blev udleveret til særlig egnede byvagter. Cykelpatruljerne tog sig især af yderdistrikterne, og de færdedes ude både dag og nat.

efter gadebelysningen, og i en del tilfælde måtte man rykke ud ved nedskydning af ganske sagesløse mennesker, som var blevet ofre for tilfældige skyderier i de mørklagte gader.

Måske på grund af Gestapos hovedkvarter i Århus var der mange tyskere i byen, og Århus var en af de byer, der i ganske særlig grad måtte lide under de såkaldte »Schalburgtager«. Efterhånden som den danske modstandsbevægelse tog til i antal og styrke, begyndte tyskerne at føle sig usikre, og dette gav sig udslag i ordrer til sprængninger af danske virksomheder og forretninger.

Den mest bestialske var vel nok bortsprængningen af restaurant »Aarhus-Hallen«, da tyskernes danske håndlangere med tre bombeladninger lagde restauranten og den tilstødende beboelsesbygning i ruiner. Af de 8 mennesker, som boede i ejendommen, dræbtes 5, en blev hårdt såret, medens to slap næsten uskadt til trods for, at de først efter 6 timers arbejde af redningsmandskabet blev trukket frem af ruinerne. Aktionen var udført efter ordre fra de højere tyske myndigheder, vistnok på grund af, at tyskerne, der besøgte restauranten, ikke blev behandlet høfligt nok.

Slemst var det med ødelæggelsen af de store værdier, men meget værre var det med de ganske meningsløse nedskydninger af tilfældige mennesker.

Den danske modstandsbevægelse foretog efter ordre en del nedskydninger af stikkere, der havde forvoldt mange danskeres arrestation, deportation til de tyske rædselslejre eller måske henrettelse. Som modtræk beordrede tyskerne nedskydning af dansksindede kvinder eller mænd. Hvis der f. eks. blev likvideret en stikker, der af profession var købmand, kunne tyskerne beordre deres særlige terror-grupper til at nedskyde en anden købmand, der var dansksindet.

Et sådant drab fandt sted den 21. februar 1945 under den usædvanlige omstændighed, at byvagten var alarmeret til drabet, før dette fandt sted.

Kl. 16,25 den pågældende dag ringede en dame til byvagtens vagtleder og meddelte opskræmt, at hun fra en forretning havde set to revolvermænd gå ind til købmanden på det modsatte hjørne, og hun mente, at de havde til hensigt at skyde købmanden, der var kendt som meget dansksindet. Da der nogle dage forinden var likvideret en stikker, der havde været købmand, var det tænkeligt, at tyskerne nu havde givet ordre til nedskydning af den dansksindede købmand, og vagtlederen slog straks alarm. En byvagtbil med 3 mand kørte med udrykning til den opgivne adresse. Man var meget vel klar over, at man ikke kunne stille ret meget op mod revolverbevæbnede mænd, men udrykningshornet ville tilkalde mange mennesker, og revolvermændene ville måske derved føle sig usikre og fortrække. Udrykningslederen, der var med byvagtens bil, var så fortørnet over sagen, at han under kørselen foreslog byvagtschaufføren at køre de to revolvermænd ned, såfremt dette var muligt, men ved ankomsten til forretningen havde de to mænd netop fjernet sig pr. cykel.

I forretningen var købmanden blevet skudt. Han var gennemhullet med 12 revolverkugler, som tilmed havde sprængt en fjernvarmeradiator, hvorved gulvet fyldtes med kogende vand, og den udstømmende damp gjorde det umuligt at se klart i butikken.

Byvagtens mandskab tilkaldte en ambulance fra Falck, og samtidig fjernede man alle uvedkommende fra butikken. En ung, meget nysgerrig mand var ikke villig til at forlade butikken, og han måtte fjernes af den ene byvagt. Da den dræbte købmand blev båret ind i ambulancen, var den samme unge mand meget ivrig efter at kigge ind i vognen, og man måtte atter fjerne ham. Dagen efter indfandt han sig på byvagtens kontor, og over for den vagtleder, der havde ledet udrykningen til købmandens butik, beklagede han sin opførsel, som han begrundede med, at han var stærkt chokeret. Han antydede nu, at han var medlem af en illegal gruppe, og at han gerne ville have et signalement af de to personer, der havde skudt købmanden. Måske kunne han så være medvirkende til at finde frem til dem.

Vagtlederen havde ingen tillid til manden, og han afviste ham kort. Senere viste det sig, at den unge mand ikke havde behøvet at skaffe sig oplysninger for at finde frem til de to gerningsmænd. Han kendte dem begge, idet han nemlig hed Bothilsen Nielsen og var en af de folk, som Gestapo benyttede, når der skulle skydes dansksindede personer.

Efter kapitulationen havde vagtlederen lejlighed til at tale med Bothilsen Nielsen i arresten. Her fortalte han Bothilsen, at vagtholdet havde været på vej til købmandsbutikken faktisk før drabet havde fundet sted, og at man havde diskuteret muligheden af at køre de to attentatmænd ned.



Bothilsen bemærkede hertil med et lille smil, at det måske var heldigt nok, at byvagten ikke forsøgte at køre attentatmændene ned. »Jeg stod nemlig på hjørnet overfor,« sagde han, »og lederen af Peter-gruppen, Peter Lensing, på det andet hjørne som dækning for de to, der skød købmanden.«

Den mest uhyggelige nat, Århus by i almindelighed og byvagten i særdeleshed har oplevet, var natten til den 22. februar 1945. De dansk-tyske håndlangere var på færde et par timer, og de ødelagde menneskeliv og værdier for mange millioner kroner.

Terroren begyndte ved midnat, da der kl. 00,04 indløb melding om, at restaurant »Maritza« forrestaurant i Frederiksgade var total ødelagt af bomber,



Mange gange måtte byvagten tage sig af sortbørs-folk. Her har man gjort en god fangst og beslaglagt tobak, cigarer og cigaretter, som efter sortbørskursen ville kunne indbringe ca. 40.000 kr. Ejermanden måtte vandre i arrest, og tobakken blev konfiskeret.

og derefter indløb meldinger til vagtlederne praktisk talt hele natten igennem.

Attentatmændene havde anbragt fosforbomber og sprængbomber i en del ejendomme i Guldsmedgade og Nørregade. Mange af ejendommene stod i flammer i løbet af få øjeblikke, og store sammenstyrtninger fandt sted. Beboerne i ejendommene var ikke underrettet, således som tilfældet havde været ved andre lejligheder. De sprang ud af deres senge, og de måtte i undertøj flygte for livet. Byvagtens patruljer i den indre by ilede straks til undsætning, og adskillige mennesker blev reddet af byvagterne, som slog deres kapper om de chokerede mennesker, hvorefter de i tilkaldte vogne fra byvagten kørtes til venner og bekendte.

I Nørregade styrtede to ejendomme fuldstændig sammen. På hjørnet af Paradisgade opstod en voldsom brand, og det lykkedes her Falck at redde en ældre mand ned ad en stige. Desværre lykkedes det ikke at redde hustruen. Hun var brændt ihjel, inden man kunne trænge ind i den brændende og røgfyldte lejlighed.



I Guldsmedgade brændte det tre steder. Nr. 27 var helt prisgivet flammerne, men heldigvis lykkedes det beboerne at komme ud, og brandvæsenet kunne begrænse ilden til kun den ene ejendom.

Værre gik det i ejendommene nr. 3, 5, 7 og 9, der alle stod i flammer. De ca. 50 mennesker, der opholdt sig i ejendommene, nåede desværre ikke alle ud. Redningsfolk bjergede en del sårede og forbrændte mennesker ud, men nogle omkom i flammerne. I nr. 3 omkom således en hel familie med mand, hustru og en datter. De blev først fundet flere dage efter, da man under oprydningen i ruinerne fandt frem til dem.

I nr. 9 sprang to unge piger i desperation ud fra 4. sal og ned i gården. Den ene blev dræbt på stedet, medens den anden levede et par timer. Pigerne beboede et par loftsværelser og var blevet vækket af eksplosionerne. Da de så ilden og følte sig truede, kravlede de ud i tagrenden, hvorfra de råbte om hjælp. Brandvæsenet blev opmærksom på dem og råbte, at de skulle forholde sig rolige, men pigerne sprang alligevel ud i mørket og ned i ejendommens gård. Få minutter efter trængte brandmænd ind i værelserne i loftsetagen, hvortil de var kommet op ved hjælp af redningsstiger.

I den tilstødende ejendom omkom en ældre dame. Man var ikke i første omgang klar over, at damen savnedes, da hun ikke var bosiddende i ejendommen, men på besøg. Et ægtepar, som havde reddet sig ud, forklarede, at de om aftenen havde været til selskab og fulgtes med damen hjemad. Damen, der var en god bekendt af ægteparret, boede på Trøjborg, og hun havde under hjemturen udtrykt frygt for at skulle gå alene hjem gennem de mørke gader. Ægteparret foreslog hende, at hun kunne overnatte på deres gæsteværelse i loftsetagen, og hun modtog med glæde tilbuddet. Da bomberne sprang, og der opstod ild i ejendommen, skyndte ægteparret sig ned på gaden, og her mødte de damen, der havde reddet sig ned fra gæsteværelset. Hun var meget chokeret og forvirret og mumlede noget om, at hun havde glemt sin taske. Ægteparret så derefter ikke mere til hende og frygtede, at hun var omkommet.

Man koncentrerede gravningen i ruinbunken omkring det sted, hvor ejendommen havde været, og i løbet af to dage fandt man frem til damen, der var brændt ihjel. Blandt de effekter og genstande, som blev bjerget, var også hendes taske. Den indeholdt intet af værdi, og der havde ikke været nogen som helst grund for hende til at hente den ud. Hun har øjensynlig handlet i en slags panikstemning, og dette kom til at koste hende livet.

Medens brandvæsen, redningskorps og byvagt arbejdede i Guldsmedgade, indløb der melding om, at der var eksploderet flere bomber i Ryesgade. Her var en del ejendomme ødelagt, men heldigvis opstod der ingen brande, og ingen mennesker kom noget til, da det drejede sig om forretningsejendomme uden beboelse.

Om kl. 03,35 satte attentatmændene punktum på deres ødelæggende virksomhed denne nat med et kæmpedrøn, da de lod en stor bombeladning eksplodere ved Århus Teater. Der opstod store sammenstyrtninger ved indgangspartiet og forhallen, ligesom foyeren blev ødelagt, og teatret var nødsaget til at aflyse resten af sæsonen. Heldigvis opstod der kun en lille brand, som meget hurtigt blev slukket, og yderligere ødelæggelse blev forhindret.

Til de mange skadesteder havde det været nødvendigt at fremskaffe et enormt opbud af rednings- og brandfolk. Hele Århus brandvæsen med alt ma-



Ud for det sted på Lille Torv, hvor to byvagter blev skudt ned af de dansk-tyske håndlangere, lagde folk i stilhed blomster for at tilkendegive deres sympati. Tyskerne blev rasende, og en Gestapo-patrolje beordrede under trusler med pistoler en taxa-vognmand til at fjerne blomsterne. Vognmanden bragte dybt rystet blomsterne til byvagtens station, hvorfra man sendte dem til byens hospitaler.

teriel og mandskab var i aktion. Desuden alarmeredes brandvæsen fra Randers, Odder og Skanderborg, ligesom civilforsvarets kolonner fra Hobro, Herning og Marselisborg mødte med alt disponibelt mandskab og materiel. Hertil kom Falck og Zone-redningskorpset, der begge mødte med katastrofeudrykning, og byvagten havde 65 mand i arbejde med afspærring, bevogtning m. v. I alt var mere end 300 mand i arbejde på katastrofestederne.

Flere dage efter brændte det i ruinerne, og i lang tid stod de gabende huller i husrækkerne og vidnede om de danske, som mod betaling havde udført deres skændselsgerninger for den tyske besættelsesmagt.

Byvagterne havde vænnet sig til alvorlige begivenheder, og de havde lært at tage tingene roligt, selv når mennesker blev dræbt, og værdier blev ødelagte. Men samtlige byvagter var dog dybt rystede, da to af deres kolleger den 28. februar blev skudt ned af tyske soldater.

Kl. 16,45 blev der ringet fra en musikforretning i Borggade, at der i butikken stod to mænd, der ville sælge en harmonika. Forretningens indehaver havde konstateret, at harmonikaen var stjålet, og han bad byvagten om at komme til stede.

Vagtlederen sendte en vogn afsted med chauffør og 2 mand. De ankom til musikforretningen og konstaterede, at de to mænd var tyske soldater.

Da byvagten havde ordre til at tilkalde feldgendarmeriet, når tyske soldater skulle anholdes, søgte de to byvagter at holde soldaterne hen med snak, medens chaufføren fra bagværelset ringede til feldgendarmeriet. Inden feldgendarmeries ankomst anede tyskerne imidlertid uråd. De trak pludselig deres pistoler og fyrede løs på de to byvagter, som dræbtes på stedet. Chaufføren, der i det samme kom fra bagværelset, reddede sig ved at kaste sig ned bag disken, og tyskerne tog flugten.

Der blev iværksat en større undersøgelse blandt de tyske tropper i Århus, og tilsyneladende gjorde feldgendarmeriet og værnemagten et virkeligt arbejde for at finde frem til drabsmændene, men de blev aldrig fundet.

Begivenheden kastede en skygge over byvagten, og der herskede en trykket stemning overalt. Borgmesteren indkaldte samtlige byvagter til et møde, i hvilket han bl. a. gjorde rede for den øjeblikkelige situation, der var blevet alvorligere i den senere tid. Borgmesteren oplyste, at adskillige ejendomme og virksomheder var sprængt i luften af de tyske hærværksmænd, og flere mennesker var blevet skudt ned. Risikoen ved at færdes ude efter mørklægningstid var efterhånden ret væsentlig, og såfremt tyskerne nu ikke kunne lade byvagterne gå i fred, måtte vi overveje, om de natlige patruljer skulle inddrages.

Borgmesteren ville foreslå, at al patruljering i mørklægningstiden skulle indstilles, og at tyskerne skulle have meddelelse om, at man ikke kunne påtage sig ansvaret for ro og orden i den tid, hvor der ingen patruljer var på gaderne. Det blev kraftigt pointeret fra borgmesteren, at inddragningen af patruljerne om natten ikke skulle give folk indtryk af, at byvagterne var bange for at patruljere, men han var overbevist om, at folk i almindelighed ville forstå, at natpatruljering var for farlig.

Byvagtmandskabet holdt nu møde med deres tillidsmænd. Efter en kort forhandling meddelte de borgmesteren, at de agtede at fortsætte med deres patruljering om natten. Vi er gået ind i dette arbejde, sagde de, og vi agter at fortsætte, selv om vi er ganske klar over, at arbejdet indebærer en risiko.

Om natpatruljeringen fortsatte, men desværre skete der noget senere en begivenhed, der var lige ved helt at tage modet fra byvagterne, idet en patrulje på to mand blev skudt ned under patruljering ved Lille Torv.

To byvagter gik kl. 01,00 fra stationen i Vester Allé ad Frederiksgade på deres ordinære rute. Da de et øjeblik standsede ud for »Magasin«s vinduer på

Lille Torv, kom to mænd pludselig frem og affyrede deres pistoler mod de intetanende byvagter. Den ene blev dræbt på stedet. Han var ramt i en hals-hvirvel. Den anden blev i stand til at overleve, og omstændighederne ved denne nedskydning er så ejendommelige, at de nærmere skal forklares her.

Beretningen skyldes oplysninger fra den overlevende byvagt, og hans forklaring er senere blevet bekræftet af de to gerningsmænd, som det lykkedes at finde frem til efter kapitulationen. De blev begge dømt til døden og henrettet.



Efter kapitulationen lykkedes det politiet at finde frem til gerningsmændene, der nedskød to byvagter på Lille Torv. Her er de begge ført til påvisning på gerningsstedet, hver især henket til en uniformeret politimand. Foran dem står yderst til højre en kriminalmand, der er placeret på det sted, hvor den dræbte byvagt har stået. Den civile mand til venstre er den sårede byvagt, der som ved et mirakel overlevede sine sår.

Byvagten forklarede, at han sammen med sin kollega patruljerede gennem Frederiksgade. Begge havde indtrykket af, at nogen fulgte efter dem, men i mørket kunne de intet se med sikkerhed. De stod stille ved forretningen på Lille Torv, og pludselig trådte to mænd hen bag dem og skød. Byvagten så sin kammerat falde om på fortovet. Selv mærkede han et stik over højre øre. Han følte noget varmt ved venstre side af næseroden, og han så samtidig, at butiksruden foran ham splintredes. Projektilet havde ramt ham over højre øre, havde passeret gennem kraniet og var gået ud ved venstre side af næseroden. Han

kunne selv se, at ruden derefter splintredes af projektilet. Han drejede sig til venstre for at se, hvem der skød. Men nu blev han ramt af det næste skud, som gik ind i venstre side af kraniet. Det ramte hans kasket, som gennemhullede, og gik ud i oversiden af kraniet.

Byvagten fortæller her, at han var ved at styrte om, men da han i faldet drejede sig, så han et glimt af manden, der skød. Han sank om på fortovet, og liggende her mærkede han, at den ukendte mand affyrede endnu to skud mod hans hoved. Skuddene gik ind i nakken og mærkedes som nogle små svirp. Han havde samtidig set, at hans kammerat lå ubevægelig ved siden af, og selv blev han liggende ganske rolig, indtil han hørte revolvermændene fjerne sig, vistnok i retning mod Borgporten. Samtidig havde han en erindring om, at der stod en tredje mand på det modsatte fortov. Denne mand fjernede sig sammen med de to andre.

Nu rejste byvagten sig op og forsøgte at tilkalde hjælp ved at støde i sin fløjte, men den løb fuld af blod og virkede derfor ikke. Han forsøgte at råbe om hjælp, og råbene blev hørt af omkringboende, der også havde hørt skuddene, og således blev byvagten alarmeret uden at vide noget om, at det var en patrulje, der var skudt ned.

Den sårede byvagt kunne tænke så klart, at han i løb bevægede sig mod Åboulevarden, hvor han vidste, at der hos Århus Nattevagt var en telefon. Han bad den vagthavende ringe efter en ambulance til sin kammerat, og han faldt derefter bevidstløs om.

Nattevagten ringede efter to ambulancer fra Falck. Byvagten var kommet til bevidsthed igen, og han kunne selv gå ind i ambulancen, der straks bragte ham til kommunehospitalet. Han blev overført til neuro-kirurgisk afdeling, hvor overlægen ikke gav meget håb om redning. Til byvagtens vagtleder, der havde indfundet sig, sagde overlægen, at det sikkert kun ville dreje sig om ganske få timer, da patienten ikke kunne leve efter så alvorlige læsioner.

Vagtlederen spurgte, om han måtte tale med den sårede, og overlægen svarede, at så skulle det være nu, ellers ville det måske være for sent. Vagtlederen talte derefter med den sårede, der var meget svag, men han kunne give et ret godt signalement af den mand, der havde skudt på ham. Derimod kunne han ikke sige ret meget om den anden, der havde skudt på hans kammerat. Han mente dog, at manden havde haft grå overfrakke og blød filthat. Han fortalte også om den tredje mand, der havde taget opstilling på det modsatte fortov. Den sårede sank nu hen i en sløvhedstilstand, og det var både overlægens og de øvrige lægers opfattelse, at han ikke ville vågne mere. Han blev behandlet og forbundet og derefter indlagt på afdelingen.

Det viste sig senere, at hans beskrivelse af gerningsmændene var fuldstændig korrekt, og signalementet var så godt, at det i høj grad medvirkede til at finde frem til forbryderne efter kapitulationen.

På hospitalet erklæredes patientens tilstand for håbløs. Man kontrollerede puls, temperatur og blodtryk og gav indsprøjtninger mod infektion, men kunne ellers intet udrette.

På en eller anden måde blev der næste dag gennem Ritzaus bureau givet meddelelse om, at den sårede byvagt havde givet et signalement af revolvermændene. Denne oplysning bevirkede, at overlægen straks ringede til byvagtens vagtleder og meddelte, at han ikke turde have den sårede liggende på sin



afdeling. Byvagten var meget svag, men mod al forventning endnu i live. Overlægen var alvorlig bange for, at revolvermændene ville indfinde sig på afdelingen for at dræbe den hårdtsårede byvagt. Man havde lignende eksempler fra andre steder, og man måtte omgående foretage en flytning af patienten.

Efter konference med overlægen henvendte man sig til det nærliggende Ortopædisk Hospital. Her var overlægen straks parat til at modtage byvagten, og der blev udfærdiget falske papirer og journaler for at skjule hans identitet. På vagtlederens spørgsmål om, hvorvidt den sårede overhovedet kunne tåle en



En del byvagter var i al stilhed indrullet i modstandsbevægelsens kolonner. Her ses en deling, der er parat til aktion den 5. maj 1945.

transport, svarede overlægen med et skuldertræk, at han hellere måtte dø under transporten, end han måtte blive skudt på hospitalet.

Hos Falck lånte man nu en ambulance og en pålidelig chauffør. Uden at blive set af hospitalets personale lykkedes det vagtlederen og Falck-manden at flytte den sårede byvagt til Ortopædisk Hospital, og dagen efter gik der i byen rygter om, at Gestapo i løbet af den foregående aften havde fjernet byvagten, ja enkelte havde endog set Gestapos bil køre bort med ham!

Samtidig med flytningen havde overlægen gennem Ritzau udsendt meddelelse om, at den såredes tilstand var håbløs, og man mente derved at skabe en tillid hos tyskerne, således at de ikke ville opsøge ham.

På Ortopædisk Hospital lå byvagten og var meget svag. Han var dog ved bevidsthed det meste af tiden, og han blev daglig tilset af overlægen fra neuro-kirurgisk afdeling. Efter nogle dages forløb erklærede overlægen til vagtlederen, at han nu var af den formening, at byvagten var uden for direkte livsfare. Han var alvorlig såret, og synsnerven i højre øje var skudt over, således at dette øje var blindt.

Dagene gik, og byvagtens tilstand blev bedre. Nu skulle han bare have ro for at komme sig. Men ro fik han ikke. Af en ganske uforklarlig årsag meddelte



den danske radio fra London pludselig i en nyhedsudsendelse, at den sårede byvagt fra Århus nu havde det godt, og at man var på sporet efter revolvermanden, som skød ham ned.

Overlægen var nærmest chokeret over meddelelsen, og han turde ikke have patienten liggende en time længere. I største hast traf man aftale med en øjenlæge, der havde privatklinik på Skt. Josephs Hospital, og hertil bragtes byvagten i stilhed. Ikke engang hans kone fik at vide, hvor han var indlagt, ja, selv borgmesteren vidste ikke besked.

Byvagten blev indlagt på den tyske afdeling i kælderen, og her lå han under et nyt navn, og hans tilstand bedredes. Men han skulle atter udsættes for en prøvelse, der var nær ved at koste ham livet.

Ca. 10 dage efter indlæggelsen ringede overlægen fra Skt. Josephs Hospital en eftermiddag til vagtlederen og fortalte, at en benzindreven bil holdt i hospitalets gård, og at to mænd med revolvere havde spurgt efter Peter Eriksen fra Randers. Byvagtens papirer lød på navnet Peter Eriksen, et fingeret navn, og overlægen bad vagtlederen om straks at tage affære. Vagtlederen satte straks tre pålidelige byvagter ind i sagen, og i hast lagdes en slagplan. Byvagterne skulle i to biler køre til hospitalet, hvor den ene bil skulle parkeres i indkørslen, hvorefter den skulle bremses, sættes i gear og aflåses. Man ville derved forhindre, at bilen med revolvermændene kunne forlade hospitalet, da der kun findes den samme udkørsel. Derefter skulle man søge at befri den sårede byvagt, om nødvendigt med anvendelse af skydevåben.

Man tog af sted i byvagtens hurtigste bil, men ved ankomsten til hospitalet var indkørslen blokeret af den omtalte bil. Byvagterne så to mand, der steg ind i bilen med en tredie imellem sig. Sidstnævnte havde hovedet i bind og var indhyllet i et tæppe. Chaufføren i bilen var i besiddelse af en maskinpistol.

Før byvagterne kunne gribe ind, startede bilen og kørte med stærk fart gennem byen til Randers landevej. Byvagterne optog forfølgelsen, men blev opdaget, da bilerne nåede vandtårnet. Fra den forfulgte bil skød man efter byvagsbilen, som måtte flygte ad en sidevej, og forfølgelsen blev indstillet.

Nedslåede og rystede kørte byvagterne tilbage til hospitalet for nærmere at undersøge sagen. Her fandt man imidlertid den sårede liggende på sin enestue og helt intetanende om de begivenheder, der netop havde fundet sted. Man fjernede ham og fik ham anbragt hos nogle bekendte, og her boede han indtil kapitulationen. Først da fik man klarhed over tyskernes tilstedeværelse på hospitalet: De havde hentet en af deres egne, som virkelig hed Eriksen, og som var bosiddende i Randers. De havde overhovedet ikke været klar over, at den sårede byvagt lå på stuen ved siden af. Den nævnte Eriksen, der var en af tyskerne betroede håndlangere, var kort forinden blevet såret i hovedet under et skyderi. Nu frygtede tyskerne, at modstandsbevægelsen skulle opsøge ham på hospitalet, og derfor ville de bringe ham i sikkerhed i Randers.

Tyskernes åbenlyse respekt for modstandsbevægelsen gav sig efterhånden mange udslag. Et af de alvorligste var en tysk officiel bekendtgørelse om, at der var indført dødsstraf for at bære våben. Tyskerne har måske tænkt, at de derved kunne forhindre sabotørerne i at foretage ødelæggelser af tyske interesser, men de blev sørgeligt skuffede.

Forbudet mod at bære vaaben bevirkede imidlertid en del vanskelige tilfælde hos byvagten. En yngre mand henvendte sig en dag hos den vagthavende

vagtleder og lagde en skarpladt pistol på bordet. Han sagde, at han havde fundet den ved havnen, og at han nok hellere måtte aflevere den. Han nægtede at opgive sit navn, da han ikke ville blandes ind i noget. Han var imidlertid meget ivrig efter at få oplyst, hvad byvagten ville gøre med pistolen, og vagtlederen, der havde anet uråd, fortalte ham, at pistolen ville blive overgivet til den af tyskerne godkendte danske sikkerhedsofficer, der også var sprængstofkyndig.

Manden erklærede sig tilfreds herved, og han forlod kontoret. Men vagtlederen lod ham skygge af en civil byvagt, der en halv times tid efter kom tilbage og berettede, at manden var gået direkte til Gestapos hovedkvarter i Mejlgade.



Den 5. maj 1945 kom det til en formelig kamp mellem frihedskæmperne og de tyskere, der ikke forstod, at krigen var slut. Der blev skudt kraftigt, og der var tab på begge sider. Her er en episode fra Kannikegade ved Bispetorvet. I forgrunden til venstre ligger en såret byvagt.

Det siger sig selv, at pistolen straks blev afleveret som af vagtlederen forklaret. Det ville ellers have været fristende at beholde pistolen til modstandsbevægelsen.

Dagen før nytårsaften 1944 opstod et politisk spørgsmål, der kunne have fået de mest alvorlige følger for byvagten som helhed og som kun ved et tilfælde blev klaret.

Om eftermiddagen var en patrulje i den indre by kaldt til en kaffebær på Fredens Torv. Indehaveren ønskede byvagtens assistance til at få fjernet en noget beruset mand, der havde truet personalet med revolver. De to byvagter afvæbnede manden og ville føre ham til byvagtstationen til fods. Undervejs blev manden næsten ædru. Han fortalte, at han var modstandsmand, og at han ikke havde fået søvn i flere døgn. Nu havde trætheden og indtagelse af lidt øl bevirket, at han havde optrådt ubehersket i kaffebæren. Det var nerverne, der slog klik, sagde han.

Hans optræden forekom byvakterne naturlig, og de troede på hans tilknytning til modstandsbevægelsen, da han kunne fremsætte flere oplysninger, der tydede på kendskab til denne organisation, og de løslod ham derfor -- om-

end med nogen betænkelighed. De havde samtidig givet udtryk for, at byvagten og modstandsbevægelsen var på talefod med hinanden, og de havde i det hele taget været noget uforsigtige ved afhøringen af manden.

De havde dog af hans legitimationskort sikret sig hans identitet, og ved hjemkomsten til byvagtstationen skrev de et notat om sagen til vagtlederen. Denne blev meget urolig. Gennem sit direkte kendskab til modstandsbevægelsens likvidationsgruppe var han nemlig vidende om, at den pågældende mand stod på listen over dem, der skulle likvideres, og at manden var en meget farlig stikker. Han var bl. a. set på godsbaneterrænet iført jernbaneuniform, og modstandsbevægelsen var vidende om, at han i flere tilfælde havde angivet dansk-sindede jernbanefolk til Gestapo. Han havde under falsk navn været indlagt på Marselisborg Hospital, og de oplysninger, han havde skaffet sig her, var af en sådan art, at overlægen måtte gå »under jorden«.

De to uheldige byvagter blev nu sat ind i sagens enkeltheder, og man var klar over, at manden straks måtte hentes og uskadelliggøres. Hvis manden gik til Gestapo og fortalte, at byvagterne havde løsladt ham, fordi han havde sandsynliggjort en forbindelse med modstandsbevægelsen, kunne sagen blive katastrofal.

Vagtlederen, en udrykningsleder og de to byvagter gik nu på eftersøgning gennem den indre by, hvor man undersøgte alle restaurationer, men uden held. Hen på morgenstunden fik en af byvagterne en lys idé: På mandens legitimationskort stod anført, at han var født i Hammel. Det kunne vel ikke tænkes, at han skulle til Hammel for at fejre nytårsaften?

Man tog til Hammelbanegården, hvor en del mennesker ventede på det tidlige morgentog, og blandt de ventende var den mand, man søgte. Han tog ret villigt med til Vester Allé, og her blev han underkastet en afhøring, mens lederen af modstandsbevægelsens likvidationsgruppe tilkaldtes. Modstandsmanden genkendte gennem et nøglehul stikkeren, og han erklærede, at hans gruppe straks ville uskadelliggøre ham. Man beholdt manden til mørkets frembrud, hvorefter likvidationsfolkene hentede ham og skød ham i Eckersbergsgade.

Da byvagtens »mordkommission« kl. ca. 18,15 alarmeredes til Eckersbergsgade, var vagtlederen derfor ikke særlig overrasket, da han kunne identificere den nedskudte med den farlige stikker, som i et helt døgn havde skabt frygt hos de få, der kendte sagens enkeltheder.

Man var urolig nogle dage, da man ikke vidste, om manden havde haft lejlighed til at fortælle Gestapo om sin anholdelse i kaffebaren, men efter nogle dages forløb turde man atter trække vejret friere, da Gestapo tilsyneladende intet vidste om episoden.

Man fik adskillige eksempler på, at folks nerver stod på højkant. En aften indløb der melding fra Østergade, hvor man havde hørt revolverskud fra gården. Man frygtede, at en mand var skudt ned, og bad om assistance. En udrykning sendtes til stedet, og med lygter afsøgte gårdspladsen. Man fandt ingen mand, men derimod en cykel, hvis baghjul var punkteret. Det har sikkert været lyden af punkteringen, der har opskræmt de omkringboende.

En lignende episode fandt sted en aften, da byvagten alarmeredes til J. M. Mørks Gade, hvor en mand var blevet skudt. Man kørte til stedet og fandt en såret mand, der klagede sig meget. Hans hoved var tilsølet med blod. Han kørtes i hast til kommunehospitalet, hvor lægerne på skadestuen vaskede ham af.

Man konstaterede nu, at han ikke havde skudlæsioner, men en skramme oven i hovedet. Manden, der var en kende beruset, var ude af sig selv af angst. Han hævdede bestemt, at han var blevet skudt, da han på cykel kørte ned ad J. M. Mørks Gade.

Man undersøgte forholdene på stedet og konstaterede, at han på sin cykel tur var punkteret med et brag, og da han i sin let omtågede tilstand ikke kunne holde balancen, væltede han og forslog hovedet. Folk i kvarteret, som havde hørt »skuddet« og som nu hørte mandens råb om hjælp, slog alarm og meddelte om »nedskydningen«. Nu opløstes al uhyggen med et smil, og man kunne transportere den uheldige mand hjem.

Det ville være uoverkommeligt på dette sted at referere blot de alvorligste og interessanteste hændelser i byvagtens historie. En gennemgang af byvagtens vagtjournaler viser fra minut til minut, hvad der er indløbet af meldinger fra byvagtens start i oktober 1944 indtil byvagtens ophør den 31. juli 1945.

Ved starten havde borgmesteren henstillet, at man ikke gik alt for teoretisk til værks, men søgte at ordne problemerne så enkelt og praktisk som muligt, og denne henstilling blev i høj grad imødekommet. Man tog således ikke rapport på mindre begivenheder. Iflg. dagældende lovbestemmelse var der f. eks. hæftestraf for at færdes på offentlig gade eller vej i beruset tilstand. De danske myndigheder turde ikke risikere, at folk i løftet stemning fremkom med provokationer mod tyskerne, og byvagten har i snesevis af tilfælde taget sig af folk, der havde fået en tår over tørsten, og fået dem bugseret hjem uden at skrive rapport.

Fremgangsmåden var som regel den, at den pågældende blev adspurgt om navn og adresse, og hvis bopælen ikke var for langt borte, blev han eskorteret af patruljen og bragt hjem til fods. Var afstanden noget større, hyrede byvakterne en taxa og kørte den pågældende hjem for hans egen regning. Det skete, at manden blev stærkt irriteret, men det skete lige så ofte, at han dagen efter henvendte sig på byvagtens station og takkede for den gode behandling.

I sager af politisk karakter kunne man end ikke indføre noget i vagtjournalen. Sådanne sager blev behandlet af et par særlig udvalgte byvagsledere, som noterede alle enkeltheder i en hemmelig rapport, som blev tilstillet modstandsbevægelsen.

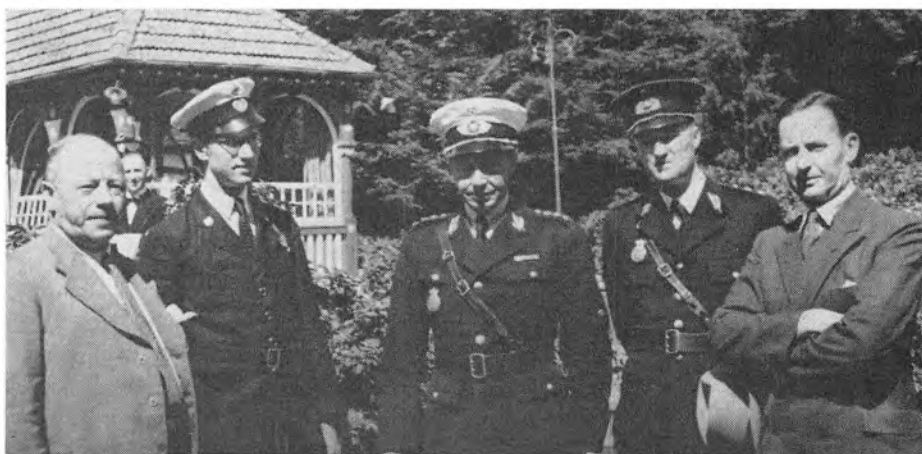
Politimesteren, der af tyskerne var forvist til Sjælland med ordre om ikke at tage ophold vest for Storebælt, var i stadig kontakt med Århus byvagt. Meget hyppigt var borgmesteren i hovedstaden, og han havde her konferencer med politimesteren om de sager, der først kunne finde deres afslutning, når krigen var sluttet.

Politimesteren forlangte allerede ved starten, at alle drabsager blev behandlet af en eller to udvalgte byvagsfolk, og dette ønske blev efterkommet. De pågældende byvagter havde et meget vanskeligt og også farligt job, idet der indtraf ialt 55 drab i den forholdsvis korte tid, byvagten virkede.

Fremgangsmåden var, at den vagthavende ved alarmering til drab underrettede den særlig udtagne vagtleder, der straks tog til drabsstedet i bil, efter forholdene under udrykning. Som regel nåede byvagten frem samtidig med ambulancen, og han kunne derfor ledsage den nedskudte i ambulancen til hospitalet. Undervejs var det ofte muligt at danne sig en mening om, hvorvidt det drejede sig om en likvidation af en stikker, eller om det måske var et af tysker-

nes clearing-mord. Vagtlederen havde ligeledes mulighed for at foretage en hastig visitation af den nedskudte og måske fjerne kompromitterende ting fra hans person.

Da man f. eks. afhentede en stikker, der var skudt ned på Åboulevarden, og som var dræbt på stedet, fandt vagtlederen i hans lommebog et notat om, at fire århusianske læger skulle skydes. Da man tidligere havde eksempler på, at tyskerne havde nedskudt 2 læger i Odense og 2 i Vejle, fik man straks underrettet lægerne, der alle sørgede for at komme i sikkerhed. Næste dag kunne man



Ved byvagtens afskedsparade.

Fra venstre till. byvagsleder Alexander Jensen, byvagsleder E. Thomasen, politikommandør E. Høeek, kst. politimester E. E. Flagstad og borgmester S. Unmack Larsen.

i Århus-avisernes annoncer læse, at de fire læger var »bortrejst indtil videre«.

Selv om der kun blev optaget rapport over de mere væsentlige ting, kunne man dog ved kapitulationen overgive Århus politi ikke mindre end 6.491 rapporter over de sager, der havde verseret i den korte, men hårde tid, byvagten fungerede. Det er betegnende at lægge mærke til de enkelte fraktioner, som rapporterne omfatter. Der er således foretaget ialt 459 anholdelser, og der er optaget rapport i 2.038 tyverisager. Gadeuorden, som man skulle tro ret almindelig i en politiløs tid, figurerer med ialt 2 rapporter, medens der har været 55 drabssager. Fortegnelsen over rapporter giver imidlertid slet ikke noget billede af, hvor meget byvagten havde at bestille. Langt de fleste sager blev ordnet i mindelighed på stedet, og uden at der blev skrevet rapport. Kun vagtjournalerne giver indtryk af travlheden. Og her er det kun korte og lakoniske notater om det passerede. Der kan f. eks. være anført midt mellem anmeldelser om bortløbne børn og mindre tyverier:

»Kl. 20,38: Falek melder at have sendt ambulancer til . . . gade. Mand skudt. Vagtlederen og udrykningslederen afgået til stedet.« – og en halv times tid senere: »- - Vagtlederen og udrykningslederen tilbage. Manden var død. Familien underrettet. Rapport.«

Og bag disse få ord skjulte der sig jo i virkeligheden en tragedie af den slags, der næsten var daglig for byvagtens ledere.

Kapitulationen kom den 4. maj, og i den følgende tid fungerede byvagten, indtil politiet atter kom i gang. Politiet fik overladt lokalerne i Vester Allé 5, og ordenspolitiet overtog atter de gamle lokaler i den danske politistation på Mejlgade.

Byvagten flyttede ind i nogle lokaler i ejendommen Mejlgade 6, hvorfra man havde nærmere kontakt med politistationen, og man havde indstillet sig på at virke nogen tid endnu, indtil politiet var kommet helt til hæfterne efter Tysklandsopholdet.

Men pludselig kom der fra justitsministeriet en meddelelse om, at byvagten skulle ophæves pr. 31. juli 1945. Der var ganske vist i meddelelsen skabt mulighed for de lokale politimestre til at lade byvagten fortsætte, men i Århus havde politiet den indstilling, at der ikke mere var brug for byvagten. Trods næsten daglige beklagelser i byens blade om forceret og næsten uoverkommeligt arbejde, og trods det, at man kun kunne sende *fire* patruljer ud i Århus by, kunne politimesteren ikke tænke sig at lade de uuddannede byvagter fungere ved patruljering og vagttjeneste. I stedet for foretrak man at sætte lige så uuddannede reservebetjente på gaderne og så håbe på, at disse efterhånden kunne tilegne sig lige så megen erfaring, som byvagterne gennem en hård og nervepirrende vinter havde samlet.

Ved afskedsparaden takkede Århus bys nye borgmester S. Unmack Larsen byvagten for dens indsats i en vanskelig tid, og efter en stilfærdig kop kaffe gik man hver til sit.

Århus byvagt var en saga blot, og man tog tilbage til det civile arbejde i håb om, at der nu ville komme fredelige tider for Danmark, og at det aldrig mere skal blive nødvendigt at oprette private og offentlige vagtkorps.





# DEGNEN HERLOV DALHOFF

AF SIGURD ELKJÆR

Holberg har så at sige skåret sin tids degne over en kam, gjort Per Degn til den almengyldige type, vi nu kender. Hvor vidt vor store satiriker har kendt respektable degne, må stå hen. Sådanne fandtes dog hist og her, velstuderede, ansete mænd, der var præsternes værdige medhjælpere og kunne gøre fyldest i deres sted på en prædikestol. Herlov Dalhoff, som her skal tages under behandling, var en af Per Degns yderst respektable modsætninger. I de allerfleste tilfælde vil det være ugørligt at give en udførlig livsskildring af en degn i 1700-tallet. For Dalhoffs vedkommende kan det nogenlunde lade sig gøre. I hans efterladte manuskripter findes så mange spredte optegnelser om hans liv og levned, at man omtrent kan følge ham fra vuggen til graven. Det skal forøges her, delvis med hans egne ord.

Om sin afstamning skriver Dalhoff følgende: »Min salig far, Peder Dalhoff, var født i Horsens 1700 af en fattig dansk skoleholder Herlov Dalhoff (som i sine unge år havde været parykmagersvend og trompeter på flåden, for hvilket sidste han fik pension), den tids største regnemester i Horsens. Hans mor, hvis skilderi jeg ejer, hed Cathrine Svendsen, som i sit langvarige enkesæde ernærede sig og sine med at sy og vaske omliggende præsters pibekraver. Han deponerede fra Horsens skole 1720. Tog de 2 andre eksaminer i de 2 næste år. 1722 fik han condition hos min morfar stutmester Schäffer ved Frederiksborg og læste for hans 3 yngste sønner, mine halv-morbrødre. Forlovede sig med hans ældste datter, min mor Christine Sophie. Prædikede nogle gange for kong Frederik den 4de. Blev uventet tilsendt en liste på 5 præstekald fra kongen, at han måtte udvælge, hvilket han ville, men undskyldte sig med, at han var kun 24 år. Hvorpå kongen svarede den gamle stutmester: Vi kan gøre ham gammel nok. Derpå udvalgte min far af kærlighed til sin fødeby Horsens hospitalskald og Torsted menighed. Hid kom han og min mor 1724, og jeg af dem 1725 den 29. juli. Her var han elsket og æret af alle, men min mors lyst til at bo nærmere sin far og søskende voldte, at han nu søgte Slangstrup præstekald i Sjælland, der han og blev sognepræst 1729 så vel som og til anneksset Uvelse. Dette ulykkelige Slangstrup skilte min overlevede far ved al sin munterhed, ved held, ved liv, så at han efter 3 år døde påskemorgen 1732.«

Den ovennævnte regnemester i Horsens døde 6. juni 1702, 33½ år gammel »af den grasserende hidsige feber«. Hans enke, Anne Cathrine Jonasdatter Svendsen var halvsøster til byens mest navnkundige søn, Vitus Jonassen Bering. Det nævner hendes sønnesøn ikke i sine optegnelser. Måske var Vitus Berings russiske bedrifter ikke rigtig kendt af hans samtid herhjemme. Den flittige skoleholderenke arvede en gård på Søndergade efter sin far, tolder og kirkeværgen Jonas Svendsen, lod sine forældre begrave i Vor Frelses Kirke »i ege-

kister med en smuk gravplade over«, holdt sin ældste søn Peder til bogen, så han blev præst, fik Jonas, den næstældste, udlært som guldsmed og datteren Nille gift med Erik Winterfeldt, løjtnant ved kyrassererne. Selv døde hun 1724, samme år som sønnen blev hospitalspræst.

Når Peder Dalhoff søgte fra Horsens til Slangerup, skyldtes det dog ikke alene hans kones længsel efter Sjælland. Sønnen bemærker i en anden optegnelse, at hans far som hospitalspræst straks blev uenig med hospitalsforstanderen Simon Braad, og det gjorde opholdet i Horsens ulideligt for ham. At han kom fra asken i ilden, kunne tyde på, han var en stridbar natur. I Slangerup blev kapellanen Vincent Bøtke hans fjende. De plagede hinanden og døde samme år, 1732, kapellanen dog fem uger før præsten. En møller gjorde også livet surt for Peder Dalhoff, ja »skaffede ham ulempe og bekymring på hans sygeseng og i hans store svaghed.«

Om Dalhoffs præstegerning i Slangerup vides intet. Hans efterfølger, den nidkære Ditlev Zwergius, skriver ganske vist, at byens ungdom aldrig havde lært at bede, kun at bande på det græseligste, og »vor højtærede biskop havde allerede i min salig formands tid erklæret Slangerups ungdom for den groveste i hele stiftet.« Det kan dog næppe lægges Dalhoff til last i betragtning af hans kortvarige virksomhed der. Han blev begravet i Slangerup kirke, og hans enke fik ophold hos sin far, stutmester Anton Frederik Schäffer i Frederiksborg. Hun medbragte sine to børn, den syvårige Herlov og den femårige Malene Margrethe.

Herlov Dalhoff voksede altså op i Frederiksborg stutmesterbolig, den senere Nyhuse skole ved Hillerødsholm. Han var en rask dreng. Stutteriet, ridebanen, og hvad dertil hørte, optog ham stærkt. Han fik lyst til at gå i sin morfars spor, men skulle først nemme boglig lærdom. Otte år gammel kom han i Frederiksborg latinskole. »Man havde lovet mig at komme til ridebanen, når jeg blev femten år, og derfor faldt det mig tungt at gå op på parnasset. Man tvang mig i skolen, igennem skolen og af skolen, og jeg gav ingen af mine lærere lejlighed til at kende mig eller mit pund.« Det har rimeligvis været hans mor og hans morfar, der havde givet ham et løfte, de ikke kunne holde. De sang begge to på deres sidste vers. Moderen døde 1741, 37 år gammel, hendes far 1744, men allerede 1740, da Herlov blev femten år, brast ridebanehåbet. »Da kunne og burde jeg have deponeret, men man gjorde mig uret, og siden læste jeg så lidet, at jeg mere glemte det, jeg havde læst. Denne måde at hævne sig på var ellers den tåbeligste, uforsvarligste for Gud og skadeligste for mig selv. Andre har dog større synd.«

Han melder ikke noget om, hvem der gjorde ham uret. Derimod fortæller han om et par dristige forsøg på at skaffe sig en velynder, der kunne hjælpe ud af trædemøllen. Det var geheimeråd Friderich von Gram, amtmand over Frederiksborg amt.

»Af denne smukke herre har jeg fået to præmier, hver på en dansk dukat, den første, fordi jeg løb om kap med hans seks hopper, som ikke kunne løbe fra mig på den mil fra Frederiksborg til Fredensborg, uagtet han nogle gange gav ordre ud af kareten, at kusken skulle køre til. Min raison var, at han skulle recommandere mig til kongelig løber, men som sagt, han gav mig en dukat og tillige en bebrejdelse. — Den anden dukat fik jeg, fordi jeg forvoven nok kujonerede og bortjog på en halv mil en gal og mandolm tyr, som ingen turde

komme nær. Denne store holstenske tyr hørte ham selv til. Et vist greb om og en fast hånd på tyrens hale, et par raske fødder og en god tyremie (pisk) betjente jeg mig af, så længe jeg kunne løbe, men da jeg faldt, blev tyren endnu ved at rende en halv mil.«

De to træk viser, at Herlov var en rask og stærk dreng, to egenskaber, der kom ham til gode i skolen, som ikke tog blidt på drengene, før de kom op i mesterlektionen, hvor den milde rektor Johannes Schrøder regerede. En af hørerne, Peder Top, var »altid en streng karl, men især en arrig satan, når han havde sine gamle plydses bukser på. Han slog sin egen bror Cai gal.« Christopher Nyholm var ikke mindre voldsom. Mange drengerygge skiftede hud under hans tugt. En dreng blev slået død af ham. Da drengens far ville påtale den sag, jog Nyholm manden ud af skolen med sit spanskrør. »Deri bestod revanchen,« skriver Dalhoff, der for sit eget vedkommende giver høreren det vidnesbyrd: »Han var en god skolekarl, men noget for kolerisk. Dog takker jeg ham og ærer hans støv.«

Tiden var ikke blødsøden. Det blev anset for god pædagogik at prygle lærdommen ind i latinskoledrengene, og de sloges tit indbyrdes, så blodet flød. Det har Dalhoff mange beretninger om. Han deltog med liv og lyst i alskens tummel. Under et voldsomt slagsmål på Frederiksborg kirkegård mellem latinskoledrengene og byens læredrenge og svende slog en mesterlektioner en snedkersvend ihjel. Dalhoff oplyser, at han som tiårig selv var med og »bed i benene«. Hvordan mesterlektioneren slap godt fra den historie, vides ikke, men han blev i alt fald student kort tid efter.

At Dalhoff blev påvirket af både gode og mindre gode kammerater, er vel rimeligt. Fra 1735 til hans dimission 1745 nød han godt af skolens stipendier. Den hjælp må han altså ikke have vist sig uværdig til. Rektor Schrøder ramte næppe ved siden af, da han siden udtalte følgende, der kom til Dalhoffs kundskab: »Af alle de disciple, som jeg har læst for, har jeg mindst kendt den lille Dalhoff, thi i hvor stor skælm i det små, var han dog den mindste i det store.« Om sin rektor skrev Dalhoff siden bl. a. følgende: »Han var den uskyldigste rektor, den tålmodigste mand, den ømmeste far, som jeg har kendt. Kun skade, at han ikke bedre kendte os, og vi vort eget gavn!«

I sit tyvende år, 1745, blev Herlov Dalhoff endelig student. Det testimonium, rektor gav ham med til universitetet, var naturligvis affattet på latin, tidens eneste værdige sprog mellem højlærde. En oversættelse på dansk fortjener at gengives her, skønt den kun ufuldkomment rammer den blomstrende, opstyrede original:

»Må parnassets (universitetets) strålende morgenstjerner (professorerne) skinne evigt! Muserne hænger ikke i den grad ved de himmelstræbende tinder og de optårnede bjerge, at de ikke ofte fryder sig over de lave dale, stråler ikke i den grad i purpurstribet pragt og yppig pynt, at de ikke ofte skjuler sig i den usleste kappe, ej heller kræver de således for sig de mest glimrende og fremragende talenter, at de ikke går de jævne evner i møde. Dette er en trøst for den meget hæderlige yngling, for tyve år siden udsprunget af hellig (gejstlig) oprindelse, Herlov Dalhoff, som i sin forældreløse stand har søgt trøst og tilflugt hos vore muser og i en stor del af sit liv fandt den. Hans legeme er sundt og stærkt, hans intelligens ikke at foragte, hans sind meget rede til at udføre og udholde hvilke som helst ting, hvorfor han i den grad mandligt bed

de besværligheder i sig, som enten de trange forhold i hjemmet eller studierne skaber, at han aldrig har klaget over dem, ej heller har vi nogen sinde savnet flid eller interesse fra hans side. Da han altså nu er nået til den modenhed, som de fornemmere rækker kræver af begynderen, og som hans hellige kongelige majestæt befaler, så vil vi nu overdrage ham til de højere folkeslags guder (professorerne), idet vi er overbevist om, at han for fremtiden vil anbefale sig ved sin sædvanlige redebønhed og flid. Tag altså hensyn, som erfarne og fremragende mænd, til hans forældreløse stilling, for at han omsider i studierne kan opnå ikke blot trøst, men også belønning for anstrengelse og flid.«

Det skinner igennem, at rektor Schrøder trods sin udtalelse siden havde et velbegrunderet syn på Herlov Dalhoff. Den nybagte student kunne straks have fået et levebrød som degn en mils vej fra København. Et forholdsvis godt embede var ledigt og tilbudt Dalhoff, men han syntes, der var alt for meget »kød til brødet«. En gammel degneenke med tre lange døtre klæbede ved embedet. Enken ville giftes med sin mands efterfølger. Dalhoff turde ikke gå til biddet. Det gjorde en af hans kammerater, der efter Dalhoffs sigende fik ulykker nok som familiefar.

I Frederiksborg havde Dalhoff trods alt et hjem, stutmesterboligen, efter moderens og morfaderens død hos morbroderen Peder Schäffer, der først var overberider, siden stutmester. Hvordan Dalhoff hutlede sig igennem, mens han studerede ved universitetet, findes der kun få oplysninger om. Han søgte Regensen, hvad han som student fra Frederiksborg havde forret til, men regensprovsten foretrak en anden af Dalhoffs årgang, Jørgen Leth Schiønning. Dalhoff kunne bedre tåle at bære fattigdom, det var han vant til, Schiønning havde derimod nylig mistet sin far, forkyndte regensprovsten. Dalhoff tilføjer bittert, at hans konkurrent også nylig havde arvet 3000 rigsdaler, men giver ham dog det vidnesbyrd, at han var en flittig, belæst og eksemplarisk karl. Lidt regensvis lød Dalhoff kun godt af i otte uger som gratist (»gris«) hos en anden skolekammerat. I tretten måneder logerede han derefter i »Døden og Dævlen« på Vandkunsten, dog næppe som gratist, hos en værtshusholder med det sjældne navn Zuschlag, hvis kone havde skæg og lod sig rage. Lidt pengehjælp fik han fra sin morbror i Frederiksborg, lidt tjente han nu og da ved at læse med nogle drenge.

Et andet glimt af Dalhoffs privatliv i København viser, at han havde forbindelse med en pige. Hans to år yngre kammerat Matthias Böhme »var mit visse bud til jomfru S. A. G., og derfor holder jeg af ham endnu, endskønt han er en nar, velbelæst, men trættekær, nu præst i Holsten«. Det er en mager kærlighedshistorie. Man kan lægge meget eller lidt ind i den, som man lyster, men Dalhoff huskede den på sine gamle dage.

Dengang skulle studenterne vælge en professor eller docent ved universitetet til privat præceptor. Betegnende for Dalhoff faldt hans valg på Bernhard Møllmann, der siden blev Holbergs efterfølger som professor i historie. »Denne næsten blinde, dog gode mand, som i ugift stand levede og døde hos sin bror, en hørkræmmer på Nørregade, og som før lod sig overrende på gaden end gik af vejen for nogen, thi han så ingen — ham udvalgte jeg til privat præceptor, just fordi jeg havde hørt, at han var den stærkeste tobaksmøger i hele København, og især fordi jeg havde set ham smøge af en pibe på halvanden tomers længde, hvilket var just efter min goût. Det var ham en lov, at han uden

for Studiegårdens port og midt på gaden skulle løse sine bukser for at hæfte dem bedre op, thi han troede, at han var usynlig for alle, ligesom alle var for ham. Når han blev kaldet med til bords, røgte han tobak i spisestuen, medens selskabet læste til bords.«

Om Dalhoff fik mere udbytte af sin præceptor end det gode eksempel som tobaksryger, vides ikke. Derimod ved han ikke alt det gode, han vil sige om Marcus Wøldike, professor i teologi, der mestrede ikke mindre end 26 sprog. »Om hans milde, indtagende og kærlige væsen mest trak alles kærlighed til sig, eller hans alvorlighed erhvervede han mest alles æresfrygt og højagtelse, ved jeg ikke. Om denne brave mand bør jeg sige som Johannes om Kristus: »Hans skotvinge er jeg ikke værd at opløse«. Wøldike eksaminerede Dalhoff til den første teologiske eksamen og gav ham en god karakter.

Teologiske studenter skulle dengang holde en prædiken nu og da. Det blev gerne en af tidens søgnedags prædikener. I 1746 bad Dalhoff om lov til at prædike en fredag for sognepræsten ved Helligåndskirken, men fik afslag. »Min søn! I er så lille, I kan intet se over prædikestolen,« sagde præsten. »Han var uden tvivl en god og jævn mand,« indrømmer Dalhoff. »Han hørte mig siden samme år til en skrifteprædiken og tilstod, at både jeg og min røst var høj nok. NB. Jeg stod på skammel.« — Det sidste var et kneb, Dalhoff brugte uden præstens vidende.

En prædiken i en landsbykirke havde den ufortrødne Dalhoff fornøjelse af. Sammen med en kammerat, Jens Bircherød, red han til Højelse ved Køge. Hvor de fik heste fra, forlyder der ikke noget om. Jens Bircherøds far var sognepræst til Højelse og Lellinge, »en lærd mand og en fornøjelig vært.« En lumsk tyveknekt havde stjålet sølvtoj i præstegården for omtrent 300 rigsdaler, men alligevel var han sådan ved muffen, at han gav de to studenter hver en dukat for at holde en onsdags-prædiken, sønnen i Højelse, Dalhoff i annekskirken. Dalhoff bekender: »Vi prædikede, vi drak i Køge, vi blev fulde, og jeg faldt af hesten i et morads.« Altså en vellykket dag, hvis deres prædiken for bønderne havde været vellykket.

Blandt de minder, Dalhoff nedskriver fra sin studietid i København, skal et par optegnelser om selve Ludvig Holberg meddeles her: »1746 så jeg dette skeleton to gange på det øverste auditorium ved en doktor- og en magister-promotion, men jeg tvivler på, at han hørte noget af, hvad der passerede, thi han læste bestandig i en bog og annoterede i den samme. Af den Würtenbergske prins, som i 1745 kom for at besøge ham, gjorde han ej andet væsen, end da prinsen havde stået nogen tid inden for døren i Holbergs studerekammer, rejste han sig op fra bordet, snurrede sig om på sin hæl og sagde: Nu kan De sige, at De har set Holberg både for og bag. Dette anbragte prinsen og ved det kongelige taffel, hvorover kongen lo og sagde: Det tænkte Vi nok. — NB. Holberg havde nogle dage forud fået at høre disse prinsens ord: Jeg vil en dag op at se den pudsenmager Holberg. — Professor Christian Thestrup havde en lærd frue, som Holberg ofte besøgte til den jaloux mands store fortrydelse. Hun døde 1746 og efterlod sig nogle dejlige døtre.«

Da Herlov Dalhoff var nået så vidt, at han efter al sandsynlighed kunne tage sin afsluttende embedseksamen i august 1747, brød han pludselig af og rejste uden videre sin vej. Han giver daværende regensprovst Hans Otto Bang skylden for sin overilede handling. Bang havde gået i Frederiksborg skole

sammen med Dalhoffs morbror Peder Schäffer. »Disse skolehad nød jeg siden ondt af,« skriver Dalhoff, »men i respekt af det gamle vetitum (forbud): De mortuis nil nisi bene dicendum (om de døde skal man intet sige, når man ikke kan sige noget godt)! vil jeg blot melde dette, at denne frimurer var den eneste årsag i, at jeg imod min vilje forlod akademiet, 6 uger førend jeg skulle været op til attestats.« — Mere vides ikke om den omstændighed, der nagede Dalhoff for livstid. Han forlod ikke alene universitetet, men København, og rejste til sin fødeby Horsens, hvor hans farbror Jonas Dalhoff nu var dansk skolemester og tog sig venligt af ham.

Dalhoffs far var ikke glemt fra sin tid som hospitalspræst i Horsens, hverken af venner eller i alt fald én uven, den gamle hospitalsforstander Simon Braad. Den rige, ansete købmand Jens Jørgen Lindvig udvirkede hos hospitalspræsten Mogens Brach, at Dalhoff fik lov til at holde en prædiken i sin fars gamle kirke. Efter endt gudstjeneste bød Simon Braad ham lumskelig ind i sin stue, vederkvægede ham med en dram, forlod stuen og låsede døren efter sig. Dalhoff kunne ikke slippe ud og sad indespærret i stive tre timer. Da Simon Braad kom tilbage, undskyldte han sig med, at han pure havde glemt sin gæst, og bad om forladelse. Dalhoff var indbudt til middag hos præsten sammen med Jens Jørgen Lindvig. Da han endelig sulten og slukøret indfandt sig og fortalte om sit fangenskab, forsikrede de to mænd, at den streg havde Simon Braad spillet ham med vilje, for at gris måtte undgælde det, gammel so havde brudt — eller måske aldrig havde brudt. Det var ikke sært, Dalhoff kaldte hospitalsforstanderen en gammel kæltring.

Dalhoffs farbror var gift med en søster til præsten Peder Holst i Hvirring. Nu traf det sig netop, at der var brug for en hovmester eller huskerer i Hvirring præstegård. På familieskabets vegne fik Dalhoff den bestilling. Han noterer siden: »Hos denne fornøjelige Holst tjente jeg i 2 år og fik 16 rigsdaler til årlig løn ligesom hans avlskarl. For denne løn var jeg forbunden til at læse for hans 5 børn og at prædike hver 3die søndag så og at prædike 12 månedsprædikener, det er den første onsdag i hver måned, og desuden årlig 5 fastepredikener. Hvad siger I hertil, I herrer hovmestre, som nu tror at kunne fortjene 100 rigsdaler om året, ja en hest på foder, for at junkerere, kafferere, spadsere og divertere Eder!«

Sådan skosede Dalhoff en senere tids ungdom ved at henvise til sin egen. En ikke ukendt melodi! Det synes, at den unge hovmester gjorde fyldest som prædikant. Han søgte nok oprejsning for sit nederlag i København. Peder Holst benyttede sig mere og mere af ham. Da præstens syvårige datter, Dalhoffs »lærevillige og tækelige discipel«, døde af børnekopper, tog den følsomme far sig det så nær, at han i syv uger ikke magtede at prædike, men overlod det helt og holdent til Dalhoff. Også nogle præster i omegnen fik han lejlighed til at prædike for nu og da og kom i venskabeligt og selskabeligt forhold til dem. Ved deres familiefester var han en kærkommen gæst, da han med lethed kunne ryste lejlighedssange ud af ærmet.

Degnen i Hvirring, Johan Gotfred Brangstrup, var gammel og døde 1749. Hans kone, Anne Regine Reutze, en præstedatter fra Ryslinge, døde tre ugers dagen efter sin mand. Hende priser Dalhoff for »måløs tålsomhed, en mageløs forstand, en bundløs gavmildhed. Det agtede og velstillede degnepars yngste datter, Anne Margrethe Brangstrup, var fem år ældre end Dalhoff, men havde



alligevel vundet hans hjerte. Han fik hende og i tilgift det ledige degnekald i Hvirring-Hornborg og var dermed forsørget.

Degnen i Hvirring skulle efter en kongelig forordning af 1739 også være skoleholder, men savnede et skolehus. Herremanden på Rask, kancelliråd Hans Marcussen, oprettede endelig 1745 en skole for hele sognet i Honum by og ansatte der en »gulfrygtig, men ustuderet« bondekarl til skoleholder. Ingen kunne forlange, at den gamle, men ellers velegnede J. G. Brangstrup daglig skulle traske den lange vej til Honum. Dalhoff fulgte trolig i sin svigerfars spor. Som velstuderet holdt han sig for god til at undervise bøndernes børn i begyndelsesgrunde. Det lykkedes ham stadig at holde sig landsbyskolen fra livet. Først efter hans død blev der oprettet en skole i Hvirring. Om skolevæsenet i Hvirring-Hornborg sogne har jeg fortalt mere udførligt i »Østjysk Hjemstavn« 1959.

Dalhoffs bedste tid var nok de tretten år, han havde Peder Holst til sognepræst. Hans huslige forhold var gode, hans virksomhed som degn og jævnlig præstens stedfortræder tilfredsstillende ham. Hvor alvorligt han arbejdede med sin forkyndelse på prædikestolen, vidner en efterladt, anselig bog i kvart om. Den indeholder omhyggelige udkast til prædikener over hver søndags og festdags evangelium året rundt. Bogen overgav han siden med en smuk tilegnelse til sin »elskeligste søn Peder Dalhoff«, der blev præst på Falster. Dalhoff kunne være stridig og ironisk. At han inderst inde var en alvorlig kristen, vidner hans prædikensamling om.

Dalhoffs første søn blev opkaldt efter sin farfar, hospitalspræsten i Horsens. Den lille Peder tegnede til at blive noget stort. Godt tre år gammel kunne han gøre »fornøjelig rede for indholdet af Luthers Catechismi 5 parter og kunne over 500 latinske gloser, og det uden at kende et bogstav. Denne sjældne fremgang, samlet med det tækkeligste væsen og drengens fornuftige spørgsmål og svar til præsten 2 à 3 gange hver uge (thi selskabelighed var lige så meget i mode da som en stolt afholdenhed nu) gjorde vor præst til en offentlig græder.« Drengen var præstens øjesten, og da det fremmelige barn døde, før det blev fire år, græd den følsomme Peder Holst under jordpåkastelsen og sagde derefter i menighedens overværelse: »Dalhoff! Hvor må Eders hjerte være beklemt, siden jeg, som mindre vedkommende, skal nødes til at røbe den kendeligste vemodighed.«

Året efter fik degnefamilien en datter, som blev kaldt Anne Regine efter sin mormor, halvandet år efter igen en søn, naturligvis en ny Peder. Herlov Dalhoff sendte bud derom til sine venner i Lundum og Østbirk præstegårde:

Da jeg stod op, i fuld galop  
mit bud jeg lod henskrive  
til Lundum by og Birk den ny  
avis at lade vide,  
at Grethe fik i går en P—,  
en Peer jeg ville sige,  
jeg altså har igen et par,  
en liden dreng og pige.

Familiens sidste barn, også en dreng, blev døbt Nicolai Wandall Dalhoff. Manuskriptet »Rythmi Herloviani«, en samling vers og rim, viser, at Dalhoff udfoldede en stor virksomhed som lejlighedsdigter. Hans bryllupsdigte,

mindeligte og meget andet har især personalhistorisk værdi, men han var ingen almindelig rimsmed, målt med den tids alen. Nogle digte fortjente at fremdrages, men her ville det føre for vidt. En længere versificeret fabel skal dog nævnes. Den forærede han ved nytår 1771 sin velynderinde fru Ammitzbøll på Rask, og den giver blandt andet et drastisk billede af en landsbydegn. Dalhoff har dog næppe tænkt på at skildre sig selv, når han skriver:

Peer Degn sig gør det til en ære  
at dusses med en fløjs kalot,  
med ham i spille-selskab være,  
at skifte ud med ham en pot,  
historier ham at fortælle,  
at stemme an en gildes-skrår,  
at varte op med andre sælle  
ved bryllup og ved barne-tår.  
Peer Degn er ødsel, derfor tigger  
og låner han af hver en mand,  
det gør, at både selv han ligger  
udi foragt, så og hans stand.  
På standens vegne jeg da beder  
Peer Degn at gå en middel vej  
imellem det, som hovmod hedder  
og nedrighed --- forsøm det ej!

»Rythmi Herloviani« slutter med følgende vers:

Min frygt for alt, hvad ærligheden skader  
har gjort, at jeg kun lidet efterlader  
af mammon. Dog, jeg fik mit daglig brød  
og endelig en sød og salig død.

Den sidste linje er fremtidsmusik. Dalhoff var i bedste velgående, da han skrev verset.

Frænde er frænde værst. I sine optegnelser stiller Dalhoff flere gange en landsbydegn i gabestokken. Han siger, at den degn, hvis hele force består i at synge ret, let og net, klassificeres med den af sognets haner, der galer smukkest. Han påstår, at når en degn kører med præsten til annekskirken, forsyner han sig med en pægl dansk brændevin, drikker det halve i vognen bag præstens ryg og den anden halvdel i sin stol under præstens prædiken. Med henblik på sig selv siger han, at den student, der enten af dovenskab eller gifte lyst tager imod et degnekald i Jylland, efter at han er lovet al fornøden hjælp til sidste eksamen, udsættes for at leve som en kæltring og at dø som en prakker. Endvidere, at den jyske degn, der overevneligt nok har opdraget sine to sønner til kongens, kirkens og statens tjeneste og i en del år har holdt dem ved universitetet, kommer til at lide af sult og armod på sin gamle alder. Den ublide skæbne faldt dog ikke i Dalhoffs lod. Der var altid en skilling til overs i hans lomme og mad nok i hans spisekammer.

Den 5. juni 1762 døde provst Holst i Hvirring, ni dage efter sin kone. Hendes død tog så hårdt på ham, at han blev ramt af en lammelse i højre side, og hans sidste levedag var hendes begravelsesdag. Dalhoff har kun godt at sige om provsten, men ikke om provstinden: »Hun er ikke værd at skrive om, undtagen

jeg havde foresat mig at beskrive en verdens træl, som end ej måtte få tid til at dø uden in agone (i dødskampen) at røbe den elendigste tilstand efter døden.« -- Provstens sidste ord var et inderligt skriftemål »Gid jeg og mange må vederfares den samme måde at få vor regning afgjort, før regnskabsdagen kommer!« skriver Dalhoff, der i anledning af ægteparrets dødsfald mindedes dem i to digte: »Sidste samtale imellem provst Holst og hans døende hustru«, og »Finalen af salig provst Holsts personalia«.

Peder Holst havde været Dalhoff en nær ven og støtte. En brorson af justitsråd Emanuel Thygesen på Matrup, Mourids Mejer Thygesen, blev nu kaldet til præst for Hvirring og Hornborg sogne. Han var to år yngre end Dalhoff, men de kendte hinanden fra syv års skolegang i Frederiksborg. Hvis Dalhoff havde næret det håb, at et gammelt kammeratskab skulle medføre et godt samarbejde, blev han bittert skuffet. Lige straks så det nogenlunde ud. Dalhoff var tretten år gammel i embedet og havde ord for at være en god prædikant. Det vidste Thygesen, og han gav ham derfor sin indsættelsesprædiken til gennemsyn, efterhånden flere prædikener. Dalhoff strøg et og andet, som han kaldte fyldekalk, og gav nogle skriftsprog en efter eget sigende bedre forklaring. Det mishagede Thygesen. Han var præst, Dalhoff kun degn. Det skete også, at fru Edel Margrethe Gersdorff på Bjerregård, efter Dalhoffs vidnesbyrd egnens mest skinnende lys, åbenlyst udtalte sin »aversion« for præstens »trivielle« forkyndelse, men fandt behag i degnens. Det krænkede naturligvis præsten, der især søgte sin omgang på egnens herregårde. Værst var det vist, at præstens egen kone, den svage, tungsindige Agathe Elisabeth Stage, viste Dalhoff hengivenhed, ja blev hans trofaste veninde, hvad hans mindedigter over hende vidner om. Det ene med det andet gjorde, at præsten afbrød sin omgang med degnen og søgte at sætte et tilbørligt skel imellem dem. Egentlig havde Thygesen af og til god brug for en afløser på prædikestolen, men afstod fra at benytte Dalhoff. Præsten var meget selskabelig og fortærede sig selv med kaffe og vin, siger degnen. Han sled ganske vist ikke på hjernen, men fik et svagt bryst ved sit uregelmæssige liv. Alligevel giver Dalhoff ham den ros, at han var en opbyggelig præst for bønderne, der let kunne fatte hans enfoldige prædikener.

På mange måder kunne Thygesen give sin degn nålestik. De kom i strid om kirkesangen, klokkeringningen, degnens pligt til at gå med embedsbreve for præsten og andre endnu mindre væsentlige ting. Dalhoff var ærekær og påstod, at han ikke var præstens dreng, men hans medhjælper. Forholdet mellem dem blev så spændt, at Thygesen klagede til biskop Bildsøe i Århus over sin degn og ville have ham stillet for en provsteret. Det fandt den gamle, fredsommelige biskop ingen grund til. Han vidste, Dalhoff var en upåklagelig degn, og formanede de to kamphaner til at forliges. Dalhoff beklender, at de sidste syv år af deres medarbejderskab gjorde livet fortrædeligt og bittert for ham, ja var ham et helvede og sjælens pinebænk.

Thygesens hustru, der var elsket af alle, sin mand, Dalhoff, hele sognet, døde 1768, kun 32 år gammel. Dalhoff skrev et inderligt mindedigter over sin veninde. Thygesen døde 1778 »af en stærk brystsvaghed«, disse fire ord var Dalhoffs mindedigter over ham. En senere præst skrev i kirkebogen, at Thygesen havde været »en opbyggelig, selskabelig og artig mand.«

I trængselsårene nagede det Dalhoff, at han ikke havde taget den afsluttende eksamen ved universitetet. I 1771 rejste han to gange til København for

at søge om dispensation og blive præsteviet, hvad han følte sig kvalificeret til. Han fik audiens hos den almægtige Struensee, der tog imod ham »med det magtens ord: Wir sollen jetzunder nach Hirschholm! Dann kommen Sie Morgen oder Übermorgen, umb 9 Uhr des Vormittags! — Man sagde mig, at det var forgæves, og jeg så ikke denne høje og føre mand siden, men nok to gange før: at spadserere ved dronningens side i Rosenborg have og i samling med det kongelige herskab at overvære væddeløbs-ridning på fælleden uden for Nørreport.«

I året 1773 rejste Dalhoff til København igen. Nu satte han sin lid til Ove Høeg Guldberg. »Skulle det ikke blive regnet mig til alt for stor forfængelighed, da ville jeg melde, at denne store mands mor og min kone var fuld-søskende-børn. Jeg kan da vel påstå navn af cher oncle, men måtte dog søge ham forgæves.« — Siden vedkendte Guldberg sig dog familieskabet ved at bevise Dalhoffs søn Peder meget godt ved universitetet, mest af arveprinsens »particulaire casse«. — Et sidste besøg i København 1776 gav heller ikke et resultat. Dalhoff kaldte det en fortrædelig rejse og måtte nøjes med sin degneværdighed for livstid.

En opmuntring for Dalhoff i de fortrædelige år var hans forbindelse med herskabet på Rask, Laurids Ammitzbøll og Marie Sophie Rohde, en vinhandler-datter fra København. De satte stor pris på den intelligente degn og viste ham både gæstfrihed og gavmildhed. Foruden den ovennævnte versificerede fabel 1771 skrev han et nytårs- og takkedigt til dem 1772. Han takker for gaver fra skov og have, fra køkken og kælder, for tobak og andet godt. Han omtaler også de opvakte børn, der kom ham glade og kærlige i møde, var fortrolige med ham. Denne herskabsforbindelse har vel sagtens været endnu en torn i øjet på den »selskabelige præst«!

Sine rigeste stunder har Dalhoff haft med bog og pen. Han læste, studerede og skrev flittigt. Hvor han fik bøger fra trods sin foregivne fattigdom, er ikke godt at vide. Holberg kendte han ud og ind. Pontoppidans kirkehistorie og personallistoriske værker ligeså, endvidere tyske og især latinske klassikere. Da han 1786 så småt begyndte at gøre sit bo op, skrev han om »Bøger, som jeg efterlader mig«: »Vore nyeste højlerde, og iblandt dem en Guldberg og en Balle, har bildt mig ind, at min udfarne sjæl skal have følelse af de ting, som går for sig på jorden; thi har jeg efterhånden skilt mig ved min bogsamling og givet mine sønner de bedste og de fleste bøger, på det deres alt for lette pris ikke skal blive min sjæl en græmmelses årsag. Den liden rest, som min datter ikke vil have forlods ind, må man gerne sælge enten i trave- eller i tylte- eller i pundevis, da det at stykke dem ud vil gavne auktions-direktøren mere end mine arvinger. Dette observeres: At min ældste søn skal have alle mine skrevne sager, for hvilke han efter løfte betaler sine søskende 10 rigsdaler til lige deling.«

De skrevne sager er ikke udarbejdede med trykning for øje, skønt Dalhoff nu og da henvender sig til »min læser«. Han følte bare trang til at skrive, i mange tilfælde for at lette sit hjerte. Et håndskrift på 313 tætskrevne sider giver han den omstændelige titel: »Qvodlibeticum vel Varia ex variis selecta qvædam res tam serias qvam jacosas tam utiles qvam hand inutiles continentia«. På dansk kan det gengives omtrent sådan: »Til hvad som helst. Forskellige ting, udvalgt af forskelligt, indeholdende såvel alvorlige som fornøjelige, såvel nyttige som ej nyttige sager«. Skriftet indeholder en broget blanding af opteg-

nelser, som har ikke ringe betydning i personalhistorisk og tidshistorisk henseende. I »Aarhus Stifts Aarbøger« 1928 og 1929 har jeg offentliggjort et uddrag deraf, især vedrørende Nim herreds historie. Dalhoffs mest afrundede værk er vel de »Pris Materier«, jeg har meddelt i »Jyske Samlinger«, 5. række, 1. bind. Deri blotter han ubarmhjertigt tidens brøst ved sine billeder af præst og degn, bonde og proprietær, dommer og prokurator, toldbetjent og officer. En offentliggørelse dengang ville ufravigelig have bragt Dalhoff i bolt og jern.

En for Dalhoff selv »ret dyrebar bog« er en samling afskrifter af testimonier på latin fra Frederiksborg skole. Dalhoff har på dansk tilføjet adskilligt, som giver skarpe kommentarer til originalen. Uvist hvordan er denne bog havnet på Det kgl. Bibliotek. Dalhoffs andre bevarede manuskripter ejes af hans efterslægt. I »Lexicon«, et uddrag af Jens Worms forfatterleksikon, gengiver Dalhoff biografier af de mænd, han personlig har kendt eller dog hørt et og andet om, og tilføjer adskilligt, der giver manuskriptet selvstændig betydning.

To af Dalhoffs skrifter, »Todten-Gespräch« og en komedie i Holbergs stil er hårdt medtagne af tidens tand, mange blade er udrevet, mange linjer overstregt af senere ejere, åbenbart for at udlette noget, der ikke måtte komme til eftertidens kundskab. Om »Todten-Gespräch« siger Dalhoff i indledningen, at det har været en af de måder, på hvilke oldtiden har moraliseret og vist efterslægten både de ædle og de uædle træk i de menneskelige karakterer, de ædle til efterfølgelse, de uædle til afsky. Her tænker han vel sagtens på så ophøjede forbilleder som Homer, der lader Odysseus besøge dødsriget, eller Vergil, der sender Æneas samme steds hen. »Denne måde at moralisere på har haft mit bifald mere end komedier, fabler, ugeblade etc.«, siger Dalhoff og giver skarpe karakteristikker af de tre præster, han har været degn hos, Peder Holst, Mourids Thygesen og Morten Woldum. Også kancelliråd Hans Marcussen på Rask og hans »onde Jesabel« Cathrine Iversen Ammitzbøll bliver afbildet livagtigt. Den holbergske komedie er et brudstykke, kun halvdelen af tredje akt og hele fjerde akt er bevaret. Blandt personerne er herremanden Andreas Bjørn på Rask, provst Woldum i Hvirring, nogle fæstebønder, skolelederen i Hornborg og Dalhoff selv under navnet Hedalfus. Om Bjørn siges, at han har aldrig været under information hos nogen bjørnetrækker, har aldrig smagt prygl, har aldrig haft jernbeslag om hovedet eller lås for munden, men altid haft gode dage og rådet sig selv, derfor følger han sin bjørnenatur og er ligegyldig, ja følelsesløs ved alle andres skæbne. Provst Woldum er egennyttig, snakker herskabet efter munden og ser gennem fingre med de ting, han af nidkærhed skulle tordne imod. Skoleholderen Jens Mikkelsen Bang i Hornborg er sognets groveste tyv, der har mere lyst til mange andre ting end til skolevæsenet. En replik af Dalhoff er betegnende for ham selv: »Ja, ja! Jeg vil på min gamle alder gå med, rejse med, arbejde med så længe og så godt, som jeg kan.« Det vidner om uførtrothed og levende deltagelse i alt, hvad der kom inden for hans rækkevidde.

Dalhoffs sidste skriftlige arbejde blev ufuldendt. Han kalder det rammende nok »*Ut scribam scribo*«. Det betyder »jeg skriver for at skrive«. Han vil skrive en præstehistorie for Hvirring, Tamdrup og Hornborg sogne. Han giver en udførlig, livlig skildring af tre særprægede præster, Ove Guldberg, Ole Krefting og Peder Holst, men når desværre ikke til Mourids Thygesen, hans bitre modstander. Hans ellers så faste håndskrift begynder at vakle midt i en sætning, som ikke bliver færdig. Man ser, at pennen er faldet ham af hånden. Om det

skyldes en hjernebldning eller andet lammende, vides ikke. For tidsrummet 1720—62 er skriftet temmelig sikkert uden sidestykke i dansk præstehistorie. Jeg har offentliggjort det i »Aarhus Stifts Aarbøger« 1957.

Efter alt at dømme har Dalhoff været lykkelig gift. »Min Grethe«, som han kalder hende, var af god familie og gjorde god fyldest som mor og husmor. Hun døde 1787, og det synes at have taget modet fra Dalhoff et års tid. Da rettede han sig op igen og friede til en 25-årig møllerdatter, Kirstine Rasmusdatter Møller fra Bjerge herred. Hans datter, den 32-årige ugifte Anne Regine, brød sig ikke om at få en yngre stedmor og forlod sin far af den grund. Han holdt skifte med sine tre børn og giftede sig den 16. januar 1789 med møllerdatteren, der var 38 år yngre end han. »Det eneste, som jeg behøvede og søgte, håber jeg at have fundet,« skriver han.

Den 30. april 1791 kunne Dalhoff notere, »at min kone fødte en dejlig datter i mit 66ende år, som i dåben blev kaldt Christine Margrethe efter min salig mor og første kone.« Den 22. juni holdt han et standsmæssigt barselgilde. Ingen af hans børn var med. Den ældste søn Peder, nu skibspræst, kunne ikke give møde, Nicolaj og Anne Regine opholdt sig i København, men svigerdatteren, Peder Dalhoffs kone Anne Margrethe Plesner fra Rårup, holdt barnet over dåben. Fadderne var provst Plesner i Rårup, præsten hr. Borgen i Tamdrup, herremanden Andreas Emanuel Bjørn til Rask og provstens datter i Hvirring, Inger Woldum. »Der var 17 gæster til bords og 10 til offers.«

Det er den sidste familieoptegnelse, vi har fra Herlov Dalhoffs hånd. Tilsyneladende var han endnu i fuld vigør, men knap otte måneder efter, den 12. februar 1792, døde han pludselig. Ved skiftet efter ham afstod hans tre voksne børn deres arv til fordel for den unge enke og det lille barn. Anne Regine siger udtrykkeligt, at hun i betragtning af sin fars udviste særdeles kærlighed og godhed mod hende ikke ville arve noget efter ham. Boet blev vurderet til 244 rdl. 3 mark og 4 skilling, men dels havde de tre børn arvet ved skiftet efter deres mor, dels kan man gå ud fra, at et sådant bo dengang blev vurderet yderst lavt. Enken, Kirstine Møller, blev forsørgt ved at gifte sig med Dalhoffs efterfølger, den efter biskoppens udsagn »duelige og skikkelige studiosus« Christian Grundahl, der også blev den første skoleholder i Hvirring.

Som degn i 40 år måtte en mand af Herlov Dalhoffs støbning være med til at præge livet i Hvirring-Hornborg sogne, ja en videre omegn. Hans dannelse var omfattende efter den tids mål, hans lyst til at leve med i egnens og hele samfundets rørelser ukuelig, hans stræben vidnede om ærlighed, hans kritiske sans om sund fornuft. Naturligvis blev hans spor udsløttet i de følgende tider, men som en særpræget kulturpersonlighed bør hans navn have en plads i Hørsensegnens historie, som også hans skrifter giver rige bidrag til.

---

Kilderne til denne skildring er udelukkende Herlov Dalhoffs efterladte manuskripter, som opbevares med pietet hos hans nulevende efterslægt, og som med stor beredvillighed har været overladt mig i årenes løb til brug efter eget skøn, hvorfor jeg her bringer min hjerteligste tak.



# ÅRHUS GAMLE RÅDHUS

AF N. J. ISRAELEN

Flere jyske købstæder har bevaret smukke gamle rådhusbygninger fra 1700-tallet. I Viborg står således Claus Stallknechts dejlige lille bygning fra 1728<sup>1)</sup>). Ålborg indforskrev omkring 1760 tegninger fra København til et nyt rådhus<sup>2)</sup>). Resultatet er en charmerende blanding af svensk og sydtysk barok. Den knækkede segment-fronton er en arv fra Københavns gamle rådhus på Gammel Torv fra 1733, der igen går tilbage til generalbygmester Elias David Häussers 2. projekt til Christiansborg fra 1731<sup>3)</sup>). Mandsardtagets profil er en sjældenhed i dansk arkitektur, hvorimod den ofte træffes på svenske herresæder fra 1700-tallet. Et tredje rådhus er det i Randers. Det blev opført i 1778 af bygmester Chr. Mørup fra Ødum<sup>4)</sup>). Tagrytteren er dog først opsat 1796. Randers rådhus vil huskes for sin berømmelige flytning i 1930.

Århus har også haft et sådant gammelt rådhus, men som en følge af den uheldige beliggenhed, umiddelbart foran domkirkens vesttårn, måtte det i 1859 falde for udviklingens lov.

Rådhusbygningen var oprindelig et gammelt hus fra midten af det 15. århundrede. Facaden vendte mod Store Torv og de takkede gavle mod nord og syd.

Midt i det 18. århundrede bestemte byen sig til at foretage en ombygning for at få en rådhusbygning, der var i samklang med tidens bygningsstil. Man var så heldig på dette tidspunkt at have en murermester her, der kunne tegne et sådant hus. Hans navn var Samuel Zimmermann. Han var formodentlig fra Hamborg og har i 1740-erne leveret tegninger til forskellige bygninger på Lindendborg<sup>5)</sup>). 1748 blev han ansat som murermester ved de kgl. bygninger ved rytterdistrikterne i Jylland. Han optræder som medlem af Århus murerlaug 1749 og uddanner flere lærlinge<sup>6)</sup>). Allerede midt i 1750-erne forsvinder han ud af byens liv, idet han søgte optagelse i Københavns murerlaug, hvor han blev optaget 1757<sup>7)</sup>).

Han har dog ikke været nogen helt almindelig murermester, idet han har arbejdet både for hofbygmester Niels Eigtved, Amalienborgs arkitekt, og for generalbygmester Lauritz de Thurah. Allerede 1753 havde Thurah anbefalet en ansøgning fra Zimmermann om som en retskaffen murermester at måtte søge sin næring rundt om i købstæderne uden at være underkastet nogen tyng<sup>8)</sup>).

At Thurah var yderst tilfreds med ham, fremgår tydeligt af følgende erklæring af 18. februar 1756:

Zimmermann har lært Murerprofessionen, har i mange Aar tjent som Tegnere, først hos salig Obrist og Hofbygmester Eigtved, og siden hos mig, og i saadan Tid viset og beviset at være saa habil i Tegnekonsten, i Besynderlighed i architektoniske Tegninger, at maaske kun faa af Landets Mestre kunne i denne Kunst equivalere, end mindre overgaa. Hand er dernæst Aar 1748 af Hs. Kgl. Majt. ved Bestalling bestilt til Murermester ved Hs. Majt. Bygninger i Jylland, og er mig bekendt, at hand i samme Tid har været adskillige store Bygninger betroet, som hand med Ære har skilt sig fra<sup>9)</sup>).



Århus gamle rådhus. Facaden mod Store Torv. Tegning af N. J. Israelsen.

Thurah omtaler Zimmermann flere gange i skrivelser til bygningskommissionen i København. Et brev fra den periode, da Thurah var godsejer og boede på Børglum kloster, giver et klart billede af, hvor kummerlig en tilværelse det var at være håndværksmester i Jylland. Jeg lader atter Thurah få ordet:

Hvor elendig og miserabel Murermester Zimmermann's Levebrød er ved de kgl. Bygninger her i Jylland, ses tydelig og klarligen af de ved hver Aars Udgang indkommende Rejninger for anmeldte Bygninger hvortil kommer, at siden fra det kgl. Rente-kammer fra Begyndelsen ey er gjort hos vedkommende Betientere nogen Anstalt til Mandens frie Befordring fra en Kongl. Bygning til en anden, som efter mine Ringe tanker ham ey kand Vægres, at han undertiden selv maa leye Vogne, som falder ham ved hans liden Tjeneste alt for haardt, undertiden og, at naar han, som en Rimelig ting, af en eller anden Betient tilstaaes en Vogn til en eller anden Kongl. Bygning i Kongl. tjeneste, at han halve og hele Dage derefter opholdes, hvorved det Kongl. Arbejde sinkes og lider; Paa det nu sligt alt kand forekommes, og Bønderne med Kiørselen og skal besværes gjør ermeldte Murermester Zimmermann i hoslagde missive det allerunderdanigste forslag, at han aarlig, til en Hestes Foder, hvoraf han sig for sin Person i Kongl. tjeneste kunne betiene maatte allernaadigst tilstaaes 20 Rdl., og at en Ordre til Amtsbetienterne maatte udstedes, at han, naar et Arbejde ved en eller anden af de Kongl. Bygninger er blevet begyndt og fuldendt, en eller to Vogne efter Fornødenhed bliver fournerede til hans folkes og Reedskabs Transport; jeg finder denne Muur Mesterens Ansøgning paa Rimelighed og billighed saaledes grundet, at jeg ey tviler, at naar det maatte behage den Kongl. Bygnings Kommission, hans petitum det Kongl. Rente Kammer omstændelig at forestille, højbemeldte Collegium jo ey alleene tilstaaer ham denne hans underdanigste Begiæring, men endog accordere denne fattige Mand, en Gang for alle 10 a 12 Rdr. til en Hestes Indkiøb.

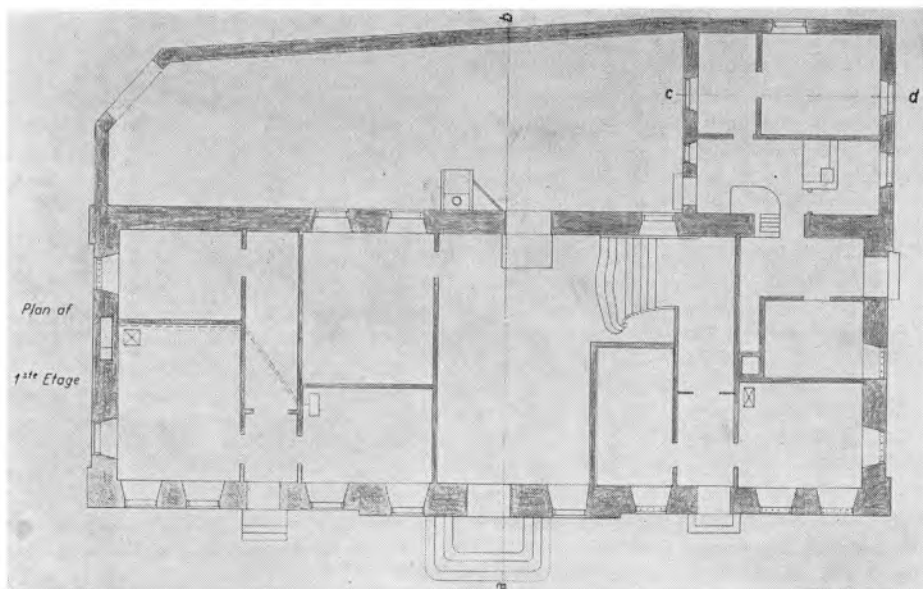
Børglum-Closter d. 22 April 1751.

L. de Thurah<sup>10)</sup>.

Samme år anbefaler Thurah Zimmermann til at overtage reparationen af Odense slot efter en afdød murermester Godtfried Encke<sup>11)</sup>.

Det var således en solid bygmester, byens vise mænd valgte til at forestå det meget omfattende ombygningsarbejde.

Den gamle bygning er kun afbildet få gange og altid i meget lille målestok, så man har meget vanskeligt ved at danne sig et klart indtryk af husets udseende. I bygningsinspektørens tegningsarkiv findes imidlertid en opmålings-tegning fra 1854, visende rådhusets etageplaner og snit, derimod ingen facade-tegninger. På grundlag af denne tegning har jeg prøvet at lave en rekonstruktionstegning af rådhusets facade mod Store Torv. Denne tegning gør ikke for-



Plan af stueetagen.

dring på at være nøjagtig, f. eks. kan stueetagens vinduers brystningshøjde ikke ses i snittegningen, hvorfor denne er skønnet. Vinduerne er tegnet efter de gamle litografier og stik, hvor dele af rådhusets bygning er afbildet. De to døre, der i stueplanen er vist i sidepartierne, er ikke oprindelige, men må stamme fra en ombygning i 1830-erne, da man indrettede de såkaldte borgerarrester i stueetagen<sup>12</sup>).

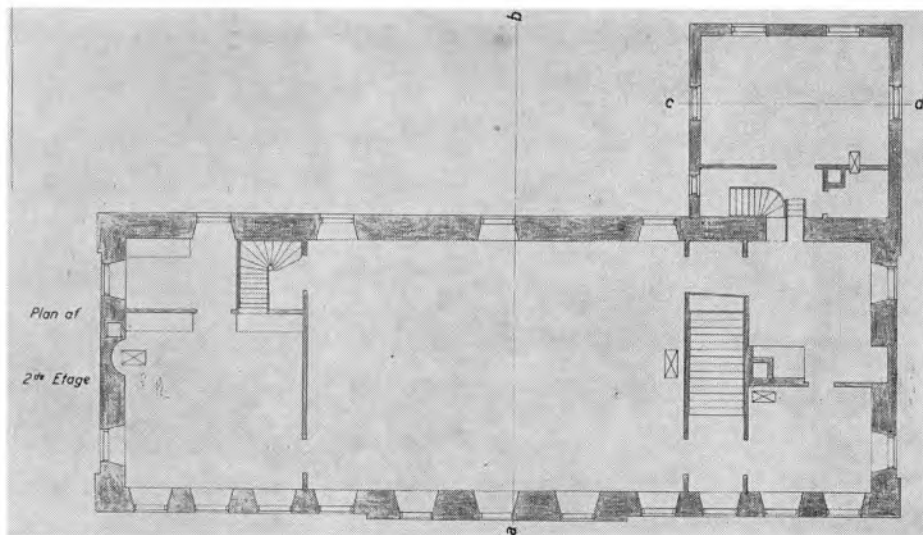
Det skal med det samme siges, at Zimmermann havde ære af sin bygning.

Rådhuset var et smukt og velformet hus med et mægtigt valmtag, facaden ganske enkel, en trefags midtrisalit, inddelt med kvaderpilastre og foroven afsluttet med en velproportioneret trekantgavl. Hovedindgangen var monumental med en bred stentrappe af den type, man også finder på Frederiksberg slot. Ellers var facaden fuldstændig rensat for de snørkler og sving, der ellers er karakteristiske for den såkaldte »jyske barok«<sup>13</sup>). Ingen fordakninger om vinduerne og ingen svungne gavkviste som på Ålborg rådhus.

Zimmermann kunne gøre Thurahs ord til sine, de ord som Thurah i 1754 fremkom med i forbindelse med sit forslag til Frederikskirken i København. Forslaget var: uden meget billedhuggeri og andet unyttigt collifichets (nips), der kun forårsager uro for synet og penge ud af lommen<sup>14</sup>).

Bygningsregnskaberne for ombygningen findes i Århus byråds arkiv. De afgiver et særdeles tydeligt billede af byggeriet og dets finansiering.

Der herskede i Århus i første halvdel af 1700-tallet en bitter strid mellem byens magistrat på den ene side og stiftamtmanden og borgerne på den anden. Blandt andet havde et af magistratsmedlemmerne, borgmester Chr. Jensen Basballe, uretmæssigt tilegnet sig nogle af konsumtionspengene. Ved skiftet efter



Plan af 1. sal.

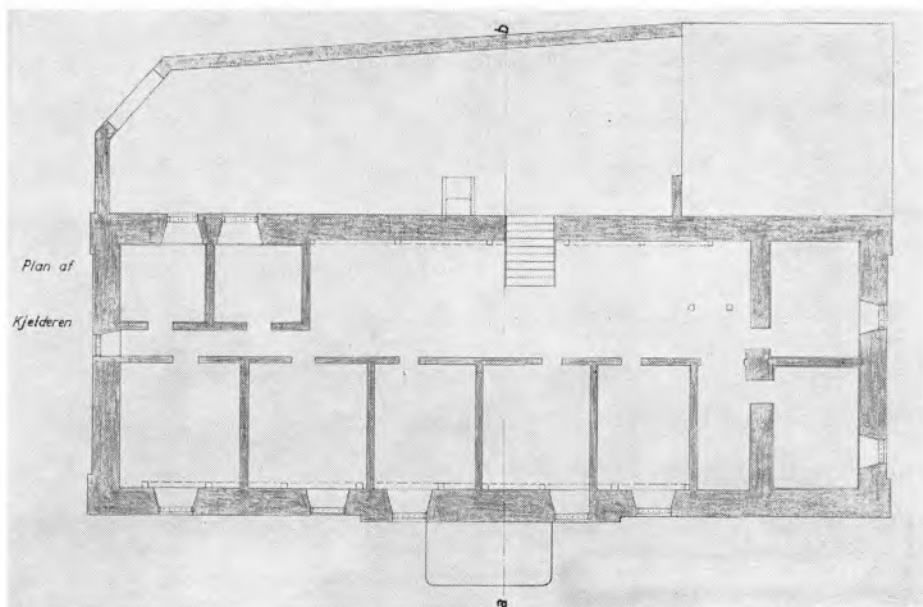
ham i 1741 blev summen tilbageholdt og steg i årenes løb med renter til 1250 rdl. Disse penge blev sammen med forskellige andre beløb anvendt til byggeriet<sup>15</sup>).

Man begyndte nu at forhandle om betingelserne for ombygningen. I et brev af 5. april 1748 fra stiftamtmand Ulrich Chr. Nissen til borgmesteren og rådet forlanger han en licitation afholdt over arbejdet. Licitationen skal foregå den 20. april. Stiftamtmanden omtaler en murermester Rieman<sup>16</sup>), uden at denne dog får nogen betydning for byggeriet. Ligeledes omtales en udbygning på det gamle rådhus, formentlig det tårn, der ses på Resens tegning af byen fra 1600-tallet<sup>17</sup>). Nissen foreslår at lave et corps de garde for soldaterne af materiale fra tårnet, for at soldaterne ikke skal øve vold mod rådhuset.

I juni måned begynder man at samle materialer sammen. Snedkermester Michel Kirchhoff leverer 24 gode fyrrebjælker 12" × 12" tykke og 16 alen lange, samt 4 stk. spændtræer d. v. s. spær à 17 alen.

Imidlertid er der nu en pause i byggesagen, men i 1749 har byen åbenbart henvendt sig til Zimmermann, thi den 3. juni har vi et detailleret overslag over hele entreprisen. Overslagssummen er 1933 rdl. Overslaget er underskrevet af S. Zimmermann. Allerede i et brev af 18. juni foreslår stiftamtmand Nissen, at byen antager kgl. mayestæts murermester og gipser Samuel Zimmermann til at forestå ombygningen. 18. august udsender byen en plakat om offentlig licitation

over de behøvede materialer, og den 21. august udsendtes conditioner ved plakat og offentlig trommeslagning, over hele arbejdet. Heraf fremgår, at materialer leveres af købmand Knud Nielsen Bech og Michel Kirchoff. Tømrerarbejdet skal udføres af tømrermester Jens Christensen Vandet, og endelig overtager S. Zimmermann murerarbejdet — »samt haver tilbørlig Opsigt med, at Arbejdet i alt gjøres af alle Haandværkere, som det bør være, og at Materialerne ere for-



Plan af kælderetagen.

svarlige, item gibser Raadstue Zahlen, hvor Raadstueretten holdes, med Zirather, dog at Materialien ham dertil leveres«.

Denne aftale blev sluttet den 30. september 1749.

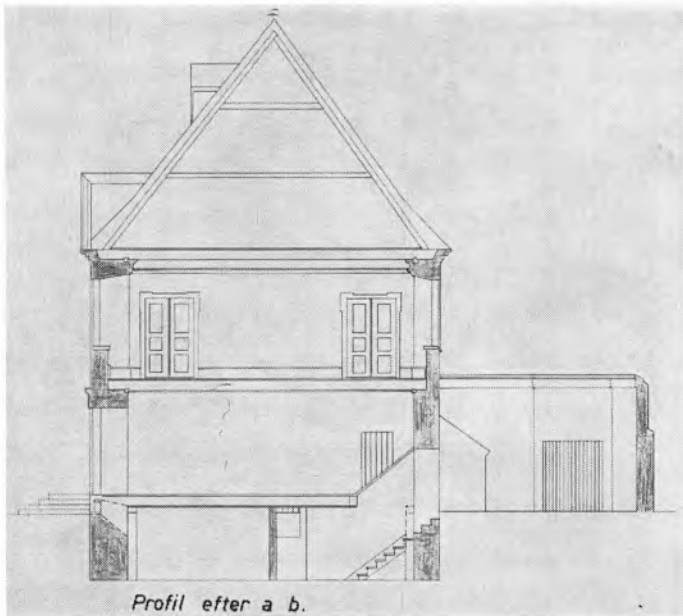
Under tømrerarbejdet nævnes en tegning, som sikkert har fulgt overslaget. Det kan ganske vist ikke dokumenteres, at Zimmermann har lavet denne tegning, men da man skal have udført trappen ved hovedindgangen af bremer-sandsten, henvender rådet sig til en stenhuggermester Frantz Häsclus i Lübeck, og i et brev fra ham til rådet (13. april 1751) nævner han en tegning af en stentrappe med runde hjørner, ganske som vist på grundplanen fra 1854, og i en efterkalkulation af 14. juni over denne stentrappe nævnes en post omhandlende: »Porto til og fra Aalborg over Teigninger paa Trappen fra Zimmermann. 1 m. 8 sk.« Vi har endog bevaret konossementet på transporten af trappetrinene fra Lübeck til Århus. Dette viser, at skibet hed »St. Jacob« og førtes af skipper Hans Lauridsen Thurøe.

Zimmermann havde overdraget den daglige ledelse af murerarbejdet til en murermester Johan Christian Zeebecher. Denne tog borgerskab i Århus 15. januar 1748. Han kom fra St. Petersburg og var reformert<sup>18)</sup>. Disse to murermestre arbejdede meget sammen i de år, Zimmermann boede i Århus, og uddan-



nede fælles murerlærlinge. Såvidt det kan oplyses, var Zeebecher den første, der udførte en mestertegning ved sin indtræden i Århus murerlaug. Desværre er den ikke bevaret<sup>19)</sup>.

Efterhånden som arbejdet skrider frem, hører vi om, hvorledes håndværkerne beder om at få raterne udbetalt hos borgmesteren og rådet. Vi kan så at sige følge ombygningen skridt for skridt, idet samtlige 76 regninger fra hånd-



Tværsnit af bygningen.

værkere og andre er bevaret, alle attesteret af Zimmermann og derefter anvist til udbetaling hos kæmner Peder Thyrresen Bøgild.

Hvor omfattende ombygningen egentlig var, får man et klart billede af i et brev fra S. Zimmermann dateret 15. januar 1752. Zimmermann skriver, at han faktisk har udført betydelig mere arbejde, end hans kontrakt forpligtede ham til. Han skriver følgende: «So dass die fordere Frönde nach den Markt zu bey wahre ganz neu aufmauren müssen.» Det vil med andre ord sige, at hele facaden blev revet ned og opført påny. Vi har her forklaringen på facadens helstøbte præg. Denne facade skulle blive forbillede for det 25 år senere opførte rådhus i Randers.

Også taget og etageadskillelserne blev fornyet, de gamle høje gavle nedrevet, og en skjult skorsten blev indmuret i nordgavlen. I taget blev indsat 3 tagkviste, der blev inddækket med bly, ligesom blytækker Caspar Petterson også beklædte trekantgavlen med bly. Trekantgavlen var prydet med Chr. V. og dronning Louises navnetræk i ægte guld.

Som udvendig, således også indvendig. Nye gulve blev lagt, dørene fornyet, dels dobbelte, dels enkelte. Af kontrakten fremgik det, at Zimmermann skulle gipse loftet i den nye rådstuesal.



Materialerne til ombygningen kom fra forskellige steder. Kalk blev købt ude på det af justitsråd Chr. von der Maase nyoprettede kalkværk ved Clausholm, der blev drevet af forvalter Daniel Fischer. I Pontoppidans danske Atlas beskrives dette kalkværk i rosende toner: »Kalken var lige så god som Fakse kalk, og er der kalksten i rigelig mængde rundt om, således at produktionen kunne drives uden betydelig skovskade.« Clausholms bønder så lidt anderledes på det. I en hoverisag fra begyndelsen af 1750-erne beklager de sig over det slæb, de havde ved kalkværket. Thi ganske vist fik de betaling for at bryde kalkstenen, men trilningen til kalkovnen betragtedes som hoveriarbejde, ligesom de beklagede sig over det hårde skovarbejde til kalk- og teglværket<sup>20</sup>). Kalkværket lå ved siden af Clausholms lade.

Mur- og tagsten kom helt nede fra Sønderjylland. Borgmester Peter Laasbye indforskrev ca. 13.330 tagsten, 5000 mursten og 4.500 gesimssten fra købmand Peiter Hinrichsen i Bov. De blev kørt til Sønderborg og herfra sejlet til Århus.

23 pommerske bjælker blev leveret af købmand og domkirkevæрге Chr. Hørning. De var 10" × 11" × 14½ alen. De skulle bruges til etageadskillelsen over kælderen. Hvor alvorligt man tog sig af, at arbejde og materiale var i orden, fremgår af et bilag, ifølge hvilket 5 borgere, deriblandt 2 tømmermænd, blev udtaget til under Zimmermanns ledelse at syne de 23 bjælker. Dette skete 13. maj 1750.

En meget detaljeret regning viser, hvad smedemester Johan Ræder levede til ombygningen. Det drejer sig om søm til murer, tømmer og snedker, desuden beslag af enhver art, rensedøre til skorsten, jernankre, forskelligt værktøj og jernstænger til fængselsvinduer i kælderen. Ofte ses det, at smeden bruger gammelt jern, leveret fra rådhuset. Dette svejses sammen med nyt stangjern.

Det har sikkert oprindelig været meningen, at rådhusets facader skulle stå i blank mur i lighed med andre købstadhuse og herregårde, der blev bygget her i Midtjylland i denne periode. Under ombygningen er man imidlertid gået bort fra denne facadebehandling. Vi har nemlig en ekstra regning fra Zimmermann på pudsning af udvendige mure, lydende 56 rdl. 3 m. 13 sk.

Hele byggearbejdet varede fra begyndelsen af 1750 til januar 1752. Overslaget blev overskredet med ca. 33 pct, hvad der ikke kan overraske, da en sådan reparation af et gammelt, forfaldent hus kan byde en bygmester mange overraskelser. Det fremgår da også af Zimmermanns før omtalte brev til stiftamtmand U. C. v. Nissen af 15. januar 1752. Zimmermann var kommet i gæld, fordi han havde måttet betale sine svende og pligtsfolk 100 rdl. mere end beregnet. Han beder stiftamtmanden om at hjælpe ham ud af klemmen, da han ellers har »meinen Ruin gefunden«. Stiftamtmanden sender brevet til magistraten i byen til påtegning. Magistraten foreslår, at Zimmermann får 50 rdl. ekstra, da man erkender, at arbejdet virkelig er mere omfattende end først antaget, og at Zimmermann har vist megen omhu og flid under byggearbejdet. Påtegningen til stiftamtmanden slutter således:

»Skulle Deres Excellence naadig i værdig Anseende af den Flid, der er vist, og denne ellers gode Vilkaar ville tillægge ham mere, da indstilles alt af os som med ald Respect.

Deres Excellence

Naadige Herre

underdanige Tjener

Peder Laasbye

A. Geertsen

M. Fellumb

W. Müller

Fr. Borchart

Stiftamtmanden svarer i en skrivelse af 11. februar 1752 og beder magistraten mod kvittering betale murermester Zimmermann 60 rdl. ekstra. Disse blev udbetalt til Zimmermann 10. april 1752. Dette afsluttende intermezzo viser tydeligt, at alle var tilfredse med Zimmermanns arbejde. Man havde fået en bygning, man kunne være bekendt.



Tværsnit af sidefløj.

I 1760 takseredes huset til 6000 rdl. Den eneste ændring, der senere skete med huset, var, at man omkring 1800 tilbyggede en kort sidefløj mod syd til vagtstue og arkiv<sup>21</sup>).

Der skulle da også gå over 100 år, før byen voksede så meget, at rådhuset blev for lille. Man havde også mange reparationer på det gamle hus.

I 1847 den 20. maj holdt den samlede kommunalbestyrelse møde på rådstuen, hvor der blev nedsat en komité, der skulle overveje opførelsen af et nyt rådhus. Komitéen afgav 16. sept. sin betænkning, der gik ud på at opføre en ny rådhusbygning på stiftprovsteboligens plads<sup>22</sup>).

På denne snilde måde fik man fjernet to gamle værdifulde bygninger. Man nedrev både rådhuset og Peder Ephraim Monrads smukke stiftprovstebolig fra 1760.

I stedet fik man et nyt rådhus, der allerede få år efter, at det var færdigt, var for lille til sin bestemmelse, og opført i en stil, der kun kan betragtes som imitation. Det eneste positive, man opnåede, var, at domkirkens vestfront blev frilagt. For en moderne betragtningsmåde synes denne nedrivning forkastelig. Et så værdifuldt bygningsværk ville man frede, og hvis det kom i vejen, eventuelt flytte, men for 100 år siden så man stort på slige ting. Man veg ikke tilbage for at nedrive selv meget ældre og mere værdifulde bygninger. I Ålborg

nedrev man i 1877 den romanske Vor Frue Kirke, i Hobro måtte ligeledes en gammel kirke vige i 1850, og så sent som i 1906 forsvandt Holstebros værdifulde sengotiske kirke. Det var, som om man ikke rigtig forstod, at gamle bygninger er en arv, der skal værnes om.

Den reaktion, der fulgte i empirens spor, hvor en klar arkitekturopfattelse herskede, virkede sammen med industrialismens gennembrud voldsomt. Man ønskede de klare, rolige bygninger afløst af noget flimrende uroligt. Italienske og franske pragtpaladser skulle omplantes til dansk grund. Denne reaktion fortsattes praktisk talt helt ned til funktionalismens gennembrud omkring 1930.

I Aarhus Stiftstidende nr. 56, mandagen den 7. marts 1859 kunne man læse følgende:

Byens gamle Raadhus blev i Løverdags ved offentlig Auktion og paa nærmere Approbering solgt til Nedbrydelse for 1700 Rdl. Den højtbydende var Marskandiser Aneker, der ifølge Auktionskondition er forpligtet til inden 6 Uger fra Auktionsdagen at have Bygningen nedreven, og Pladsen, hvorpaa den har staaet, ryddeliggjort og planeret.

---

Hvor intet andet er angivet som kilde, henvises til pakken A. b. 66 i Århus Byråds Arkiv. Denne blev stillet til min rådighed ved borgmester Bernhardt Jensens mellemkomst, hvorfra bringes min hjerteligste tak. Pakken indeholder skrivelser, overslag og regnskab med bilag for byggesager 1750—52.

- 1) Viborg Stiftsmuseum og dets bygning. 1961.
- 2) Harald Langberg: Danmarks bygningskultur. 1955 II. S. 12.
- 3) Chr. Elling: Elias David Häusers Christiansborg og Wienerbarokken. Arbøger for nordisk Oldkyndighed 1941. S. 1—21.
- 4) Hvem byggede hvad. 1952.
- 5) Reparation af Lindenberg slot 1744—49. Lindenberg godsarkiv. Landsarkivet, Viborg. Venligst meddelt mig af museumsinspektør Otto Norn.
- 6) Århus Murerlaugs protokol 1749—1863. Den gamle By.
- 7) Camillus Nyrop: Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav. 1907. S. 174.
- 8) Bygningskommissionen af 1742. Rigsarkivet. Venligst meddelt mig af museumsinspektør Otto Norn.
- 9) Bygningskommissionen af 1742, indkomne sager, journal B (1753—70). Rigsarkivet.
- 10) Brevet, uden Zimmermanns bønsskrivelse, findes i pakken »Bygningskommissionen af 1742, div. dokumenter. Rigsarkivet.
- 11) Sammesteds.
- 12) Rasmus Nielsen: Fra det gamle Aarhus. 1902. S. 31.
- 13) Chr. Elling: Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden. 1930. S. 30.
- 14) Chr. Elling: Paraden I. 1958.
- 15) Jens Clausen i: Aarhus gennem Tiderne I. 1939. S. 423, samt flere breve i pakken om reparation af rådhuset.
- 16) Om murermester Nicolaus Hinrich Rieman og hans betydning for den jyske murermesterbarok vil senere fremkomme en redegørelse.
- 17) Fundamentet til dette tårn blev, ved en udgravning ledet af bibliotekar E. Haugsted, fremdraget i juli 1946. Omridset af tårnets ydermure ses nu nedlagt i brolægningen ved linie 6's holdeplads på Store Torv.
- 18) Århus Borgerskabsbog. Kopi af register. Århus Kommunes Biblioteker.
- 19) Århus Murerlaugs protokol 1749—1863. Mødet 3. maj 1755. Den gamle By.
- 20) Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 4 Rk, bd. I. 1911—14. S. 246—298.
- 21) Chr. Vest Hertel: Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedralkirke I. 1809. S. 30.
- 22) Sigvard Preben Skov i: Aarhus gennem Tiderne II. 1940. S. 318.

# DEN JYSKE SMED

AF CHRISTIAN KAAE

I gammel tid var det sparsomt med udflugter og frihed for tjenestefolk på landet. Her på Århus-Skanderborg-egnen var der to fridage at vælge imellem, Olufsmarkedet i Århus og Folkemarkedet i Skanderborg. Det ene af de to var den eneste virkelige fridag, folkene havde i årets løb. De lånte husbonde køretøj, så de kom standsmæssigt hen og hjem — som regel da. Enkelte kunne jo have en lille hund i rebet ved hjemkomsten, men hvad, det var jo deres fridag.

Min første udflugt på den måde var i 1880. Jeg var en halv snes år gammel, da jeg var så heldig at få lov til at komme med til det store Skanderborgmarked. Det stod i min bevidsthed som noget ganske enestående, som jeg satte store forhåbninger til, måske også for store.

Endelig oprandt dagen. Der var flere af gårdens folk med, dog ikke alle, nogle måtte blive hjemme og passe dyrene. Forkarlen var kusk. Vi var godt kørende med gode, solide heste, det kunne ikke være bedre. Med det samme vi var godt over sogneskellet, var der straks noget nyt at se. I det daglige kom vi meget sjældent uden for gårdens markområde.

Der var godt to mil til Skanderborg. Til at begynde med var vi det eneste køretøj på vejen. Efterhånden blev der flere. Da vi kørte ind i byen, var der en tæt vognrække. Det så helt flot ud.

Det var mit første besøg i en købstad. Alt syntes vældig stort, høje huse, fine butikker med store vinduer, stopfyldt med varer, der var stillet særlig snildt frem for rigtig at kunne ses og friste så meget som muligt. Det var en stor dag for de handlende, regnet efter den tids forhold, for egentlig var det småt med kontante penge mellem den jævne befolkning. Til gengæld var de få, der var, meget mere værd. Alle varer var billige i forhold til nutidens priser. Der var livlig handel og trængsel i alle butikker.

Noget af det første, der tiltrak min opmærksomhed, var lirekassemændene. Dem var der ikke så få af. Deres musik var lidt vemodig og ensformig, men blandet sammen med al anden summen, snakken og tummel forekom det mig at være den rigtige markedsstemning, som jeg havde ventet mig den. I hvert fald fik jeg de lyde og toner med hjem og havde godt af dem mange dage efter. Lirekassemændene var ikke ret gamle, nærmest i deres bedste alder, op mod fyrrer år, det var invalider fra krigen i 64. Der var jo ikke gået så mange år siden da. Det var sikkert en ret indbringende dag for dem. Folk var flittige til at give en skilling af medlidenhed med de stakkels mennesker, der i en ung alder havde mistet førligheden.

Der var en masse mennesker på gaden hele byen igennem. De gik samlet i små grupper for ikke at blive væk fra hinanden. En tæt strøm af børn, unge og ældre bevægede sig sindigt på kryds og tværs fra den ene side af gaden til den

anden. Hver eneste butik blev set efter. Det var sjældent, landboerne kom til byen, de måtte have det hele med.

I udkanten af byen havde et stort dyremenageri fået stude, vistnok et engelsk (Wombwell). Der var mange forskellige tremmehuse med prægtige vilde dyr, løver, tigre, bjørne og mange andre, ikke at forglemme fire voksne elefanter. Der var vældig søgning hele dagen. Menageriet blev ikke fragtet fra sted til sted med jernbane eller anden hjælp. Det klarede selv transporten med fire lange, stærke vogne. Når det skulle flyttes til en anden by, blev alle bure med dyr, huse, skure, foder og andet materiel læsset på de fire vogne, og med en elefant spændt for hver vogn gik det sindigt og støt til næste by. Der skulle solidt seletøj og stærke skagler til.

På torvet foran rådhuset var der en særlig tæt menneskemængde, da der her var samlet en del markedsgøgl: karrusel drevet ved håndkraft (5 øre pr. tur), skydetelte med fine gevinster, kraftprøve, boder med billigt tysk kram og to store telte med honningkager fra Christiansfeld. Et bundt med fem store fir-kantede kager kostede 10 øre. På hver kage var klistret et elskovsdigt, der sad så fast, at det ikke kunne pilles af. Det blev spist sammen med kagen, det gjorde hverken fra eller til med smagen, og det fyldte alt sammen.

Priserne var små. En øl henne i beværtningsteltet kostede 8 øre og ingen drikkepenge. En krone skulle helst deles ud i små bidder, så den kunne vare hele dagen. Hver øre blev vendt og drejet i hånden mange gange, inden der blev givet slip på den.

Ud fra den tætpakkede menneskemængde på torvet tonede pludselig en mandsperson frem. Han tiltrak sig hurtigt opmærksomheden ved den måde, han gik frem på. Manden var ikke særlig høj, men ualmindelig kraftigt bygget. Bryst og arme vidnede om muskelstyrke. Han var almindelig bondeklædt i kortskødet frakke, som det brugtes dengang, den stod åben og flagede ud til siderne. En sort, stiv, lavpuldret hat, der var noget medtaget, som om nogen havde siddet på den. Manden så ikke rar ud, nærmest frastødende, med et ondt blik i øjet. Desuden var han kendelig beruset, det kunne ses på den lidt usikre benbevægelse. Hvor han skred frem, veg folk sky til side. Alene hans brutale udseende indjog en frygt, der nok skulle få enhver til at humme sig lidt.

Efter bedste evne styrede han hen imod kraftprøven. Denne var optaget af to karle, der intet anende var ved at prøve deres kræfter. Han greb dem, en med hver hånd, gav dem en uforglemmelig rystetur, og med et kraftigt skub havnede de hver til sin side langt ude mellem de forskrækkede markedsgæster. Her samlede de sig op og forsvandt i mængden. De havde fået nok og skulle ikke nyde mere.

Nu var kraftprøven fri. Han greb den største kølle, der fandtes, og med kun en arm svingede han den svære kølle med lethed. Det ene drabelige slag efter det andet susede ned over det arme apparat. Det var tydeligt at se, hvad hensigten var: det hele skulle være slået i stumper og stykker. Det havde han præsteret mange andre steder med stort held, men her lykkedes det ikke. Trods den hårde medfart holdt apparatet, men det var ikke hans skyld. Meningen var god nok.

Da han havde muntret sig en tid med at hamre løs på det stædige apparat, smed han den tunge kølle fra sig ud i luften, så den i en stor buede dalede ned over mængden. Hvad skade den gjorde, vides ikke, men den kunne næppe und-

gå at ramme nogen, da der var tæt med mennesker, så ingen kunne vige til side. Det var manden ligeglad med. Han var ude for at more sig og få brugt nogle af sine mange kræfter. Det måtte folk finde sig i. Da han havde smidt køllen, tog han kraftprøveejeren om livet — en velvoksen mand — og bar ham som en dukke under armen over i en nærliggende beværtning.



Hans Jensen. Efter »Den jyske smed« (1901).

Det rygtedes snart, at det var den jyske smed, der var på krigsstien. Sådan hed han i folkemunde, og sådan kaldte han sig selv. Han var en sikker gæst på alle markeder i vid omkreds, og lige så sikkert blev der slagsmål og tumult, hvor han kom. Hans eneste bestilling på et marked var at drikke og slås, og begge dele kunne han til fuldkommenhed. Han havde bæret byen med sit besøg en gang før og skabt voldsom uro med et større slagsmål.

Der var småt med politi i Skanderborg dengang. Arrestforvareren var vistnok politimand, og så var der et par halvgamle natvægtere, der måske agerede noget i den retning i enkelte tilfælde. Men det var ikke noget at byde den jyske smed, det var alt for let kost. Når han havde indtaget et godt kvantum spiritus, slog han ned for fode og måtte tages med magt. Der skulle helst fagfolk til med det rette håndlag, og dem savnede man i Skanderborg.

Det var mit første møde med den jyske smed. Han var dengang ikke helt ung mere, måske godt 30 år. Hvad han der øvede, så jeg kun på afstand. Skæbnen ville det sådan, at jeg skulle opleve ham endnu en gang, endda på lidt for nært hold.

Mødet fandt sted i Århus 15 år senere, og mod min vilje måtte jeg holde ham ved selskab i over en time.



Jeg var på vej hjem fra et varmt støberiarbejde gået ind i en beværtning ved banegården for at få en læskedrik. Et øjeblik efter kom en mand ind, der var kendelig beruset. Han gloede ondskabsfuldt efter gæsterne og begyndte straks på en truende måde at vise dem døren. Før jeg nåede at gå, kom han hen, slog mig på skulderen og sagde: »Vi er vist kollegaer« — jeg var lidt sodet fra støberiet -- »Nok muligt,« sagde jeg. Han slog sig ned ved siden af mig og forlangte øl, som værten også kom med. Men samtidig tog han med den ene hånd et jerngreb i brystet af mig, det gik gennem tøj, skind og ben og gjorde smertelig ondt. I over en time holdt han mig som i en skruestik.

Så spurgte han: »Du ved måske ikke, hvem du er i selskab med?« Jeg måtte svare: »Nej, det ved jeg ikke.« »Mit navn er Hans Jensen, jeg er den jyske smed.« Jeg var ikke særlig stolt af hans selskab, men tabte dog ikke fatningen og sagde: »Skål, kammerat, jeg er glad for at drikke et glas øl sammen med dig, jeg har hørt dig så meget omtalt.«

Nu var der ikke andre gæster end to kuske fra hesteporvognen, som dengang kørte fra banegården til Store Torv. Smeden råbte truende til dem: »Kan I to snottede drenge se at komme ud!« Skønt det var to velvoksne karle, listede de stille ud ad døren. Værten holdt sig beskedent tilbage, men kom pligtskyldigst med øl, hver gang smeden krævede ind. Et par gange kom der gæster, men de vendte straks om og gik igen. Smedens faste greb slap ikke, og al hans snak var raseri mod øvrighed, politi og samfund. Jeg hørte ikke meget efter, spekulerede mere på at slippe fri.

Til sidst fik jeg en god ide. Jeg slog stort ud med hånden, som om jeg var lige så fuld som han, og sagde brovtende: »Hør, kammerat, nu har du givet øl i lange baner, nu vil jeg give et fad smørrebrød. Jeg er sulten, det er du nok også.« Uden at vide det traf jeg der et ømt punkt. Manden var åbenbart sulten, havde måske ikke fået mad hele dagen. I hvert fald slap han sit greb i samme øjeblik.

Jeg rejste mig og sagde med en flot håndbevægelse: »Nu går jeg ud i køkkenet og bestiller et stort fad smørrebrød, og så skal vi have nogle lange dramme til. Værten kan spise med, skal der være gilde, så lad der være gilde.«

Han anede ingen uråd, da jeg ikke stiledede efter udgangen, men gik indefter. Men så snart døren var lukket efter mig, glemte jeg både køkkenet og smørrebrødet. Det var med at komme i gården og videre ud på gaden. Jeg løb et lille stykke for at komme lidt på afstand, men blev hurtigt klar over, at han ikke fulgte efter mig.

Jeg blev i nærheden, da jeg gerne ville se efterspillet. Der var ikke gået ti minutter, inden folk begyndte at stimle sammen uden for beværtningen. Jeg blandede mig i mængden, vel vidende, hvad der var i vejen, men holdt min mund.

Med det samme smeden var blevet klar over, at jeg var en falsk profet, der gik under jorden næsten for øjnene af ham, og det store fad smørrebrød blev til luftsteg, blev han ganske vild og rasende og begyndte efter sædvane at slå alting i stykker.

Inden ret længe mødte politiet mandstærkt op. Smeden blev overmandet, bundet, smidt op i en trækvogn og kørt i brummen. Det var jo ikke den allerfineste transport, men anderledes var det nu ikke dengang.

Jeg fulgte ham sammen med mange andre lige til politistationen. Jeg gik midt imellem mængden, men burde egentlig være gået i første række som den nærmeste pårørende, da det på en vis måde var mig, der var skyld i hele balladen.

Hvem var han? En mere berygtet end berømt person fra en landkommune (Beder-Malling) syd for Århus. Han var nærmest løsgænger, og når han fik for meget spiritus, gik han helt fra sans og samling. I den tilstand så han sig gal på alt og alle, på samfundet, ja hele verden, og han så kun den udvej med magt at slå sig igennem, hvad han også havde en vis mulighed for. Han havde usædvanlig gode kræfter og forstod at bruge dem.

I sit omflakkende liv var han ikke menneskesky, men opsøgte helst steder, hvor mange mennesker var samlet: markeder, store offentlige fester o. lign. Med årene blev han en kendt person i mange jyske købstæder.

Når den jyske smed var beruset, var han ikke længe om at rydde en beværtning. Hans fremgangsmåde var at knuse en stol mod gulvet, og med et løst stoleben som våben tampede han løs på gæsterne. Alle blev jaget ud, også værten. Der blev trængsel ved alle døre for at slippe væk, ingen ønskede at blive slået fordærvet.

Det endte hver gang med, at politiet blev tilkaldt. Når de hørte, at det var galt med den jyske smed, belavede de sig på et hårdt stykke arbejde, men de stod sig dog altid. Smeden blev overvundet og kørt i arresten, og bagefter blev han sædvanlig idømt en bøde, der måtte sidde af, da der ingen penge var at betale med. Han delte tiden lige mellem at sidde inde og være ude.

Efter hvert sådant arrestophold blev han afleveret til sin hjemstedskommune, der måtte døje meget besvær med ham i de henvend tyve år, han huserede. For dog at få lidt gavn af ham forsøgte man at lade ham være fyrbøder ved Hads-Ning Herreders Jernbane. Men det varede kun nogle få dage. Trods strengt forbud fik han en dag et for stort kvantum spiritus ind. Han entrede maskinen i Århus, og så snart man var kommet godt i gang, gav han ordre til at køre durk igennem til Odder. Han ville, som han kunne bande, ikke spille tiden med at holde ved alle de småstationer.

Lokomotivføreren var i en vanskelig stilling. På den ene side havde han den berusede, desperate smed, der var i stand til alt, på den anden side måtte han se at redde både toget og sit eget liv. Hvordan han klarede situationen, og hvordan toget kom igennem, ved jeg ikke noget om, og efter de 75 år, der er forløbet, er der vel heller ikke andre, der kan huske det, men på en eller anden måde har man vel fået det gale menneske lempet ned fra den farlige post på maskinen, før der skete en ulykke.

Egentlig blev det første spæde frø til lyntogsdrift nedlagt her. Den jyske smed må have været en fremsynet mand, men der skulle jo gå mange år, før de virkelige lyntog var en kendsgerning. På en måde havde han ret. Tiden var stillestående, og der tiltrængtes mere fart over feltet. Men ingen forlangte at komme raskere afsted. Hvad der ikke kunne overkommes den ene dag, blev udsat til den næste. Der er noget, der hedder »tid er penge«, men det gjaldt ikke dengang. Der var masser af tid, men ingen penge.

Det var svært for kommunen at finde noget, de kunne sætte smeden til. Man blev enige om, at han måske passede bedre under større forhold, så man købte billet og sendte ham til Amerika. Men dette forsøg gik heller ikke godt.

Derovre var forholdene for store igen, og amerikanerne var et underligt folkefærd, som han ikke kunne forsones sig med. Særlig uhyggeligt var det, at alle gik med skydevåben til selvbeskyttelse. Spiritus kunne man få nok af, og når smeden var vel forsynet, indfandt han sig efter gammel vane i et beværtningslokale, svingende en svær egestok. Men gæsterne blev roligt siddende, og før smeden kunne gøre fortræd, så han sig holdt i skak af en halv snes pistolløb. For første gang svigtede modet, og han skyndte sig at fortrække.

Nej, i Amerika ville han ikke blive. Amerikanerne måtte jo ikke være rigtig kloge. Et ganske almindeligt, jovialt slagsmål kunne ikke etableres herovre. Det var selvfølgelig nemmere at bruge pistolen, men det var dog en mindre hæderlig måde at stå sig på. Inden der var gået tre måneder, bankede smeden atter på kommunens dør. Så var det eventyr endt. Hvordan han har skaffet penge til hjemrejsen, ved jeg ikke. Det er næppe tænkeligt, at kommunen har løst returbillet.

I Århus var den jyske smed en hyppig gæst, og hver gang endte besøget i arresten. Han var en god skole for unge politifolk. Ene mand at tage ham med magt, når vildskaben rasede, var fuldgyltig svendeprov, endda med udmærkelse. Det blev fortalt, at der kun var én politibetjent i Århus, der helt havde krammet på ham. Årsagen har måske været, at han aldrig brugte magt. Han kom ganske roligt og sagde: »Nå, Hans Jensen, skal vi så gå en lille tur?« De få venlige ord dæmpede fuldstændig raseriet, og smeden fulgte godvilligt med, skønt han godt vidste, hvor turen gik hen. Det er svært at sige, hvor den stilende forståelse mellem de to kom fra, men folk hævdede bestemt, at sådan forholdt det sig.

Den jyske smed mente selv, han var uovervindelig i slagsmål, men alligevel mødte han engang om ikke sin overmand, så i det mindste sin ligemand i den ædle sport. På en af sine udflugter kom han ind i en beværtning i Horsens og begyndte straks at jage gæsterne ud. Henne i et hjørne sad en enlig mand, der ikke gjorde mine til at forlade sin plads. Det var en stenhugger der fra byen, ikke ret stor, men kraftig bygget. Smeden gik omgående løs på ham, men der kom han til den rette. De sidste gæster forsvandt, så de havde lokalet for sig selv. De havde også brug for hele pladsen til den vældige styrkeprøve, der skulle finde sted.

Dengang var der hverken telefon, cykler eller andre midler til hurtig alarmering. Et bud måtte gå til fods, så der kunne gå lang tid, før politiet fik noget at vide, og så skulle det jo nøje overvejes, om det var noget, der var nødvendigt at gå efter.

Da politiet endelig kom til stede, havde de to rasende mænd i flere timer gennembanket hinanden næsten til ukendelighed. De havde kun laser og pjalter på kroppen, sådan havde de flået tøjet af hinanden, men begge var lige kampdygtige. Da ingen af dem havde overgivet sig ved politiets indskriden, må man sige, at turneringen endte med »uafgjort«. Derimod var det helt »afgjort«, at beværtningen med alt bohøve og inventar var ødelagt. Der var ikke et helt stykke møbel, flaskerne var i kamptummelen raslet ned fra hylder og skabe, indholdet flød over hele gulvet mellem glasskår, propper og etiketter. Det hele lignede en slagmark, hvad det jo også var.

Nu blev de begge to anholdt og sat i brummen til afkøling. Det blev aldrig afgjort, hvem der var den stærkeste. Så vidt vides, stødte de ikke sammen

senere, tværtimod undgik de hinanden. Hver for sig havde de fået nok ved første prøve.

Hen mod århundredskiftet kom smeden lidt op i årene. Sindet var det samme, men kræfterne var ikke mere de samme. Han havde glemt den gamle



Hans Jensen som afholdsmænd.

regel om at holde op, mens legen er god. Ofte fik han nu selv prygl, og det gav mindre lyst til at fortsætte.

Det endte da med, at Hans Jensen kom under påvirkning af afholdsbevægelsen. I Esbjerg, hvor han havde slået sig ned, indmeldte han sig i I.O.G.T. og blev senere logens specialdeputerede. Om sit tidligere liv og sin omvendelse har han udgivet en lille bog med titlen »Den jyske smed« (1901). Dens fremstilling afviger på flere punkter en del fra den skildring, jeg her har givet. Jeg har bygget på, hvad folk fortalte, og rygter kan naturligvis have overdrevet, men på den anden side har smedens egen hukommelse måske ikke været alt for pålidelig. Det indtryk, jeg selv fik af ham, stemmer meget godt overens med folkesnakken om den jyske smed.

# EN PRÆSTESKÆBNE

AF F. ELLE JENSEN

Under ovenstående titel udsendte forfatteren Edvard Egeberg 1926—27 en bog, hvis hovedperson er hr. Johannes Høyer, der 1745 blev præst i Rye, men hvis liv og embedsførelse i det hele taget var alt andet end præstelige, således som det med al tydelighed fremgår af de vidneafhøringer, der ved Skanderborg rytterdistrikts ting blev foretaget angående hans færden i og udenfor kirken. Støttet navnlig på disse afhøringer har nu Edvard Egeberg i fortællingsform og derfor med digterisk frihed tegnet et billede af denne mand, hvem han skildrer som et i grunden brødt og velmenende menneske, der imidlertid var svag af karakter og som en følge heraf ikke i stand til at beherske sig, men kom til at ligge under for et umådeholdent drikkeri, der endte med at føre ham i ulykke. Bogen ender med Høyers død i præstegården, inden den retssag, som måtte blive en konsekvens af det i Skanderborg fremdragne materiale, og som ville være endt med hans afsættelse, kom i stand, og han dør i fred og tro på Guds barmhjertighed, trøstet af en pietetisk præst på egnen.

Men helt sådan gik det ikke til. Høyer undgik nemlig ikke at blive tiltalt, og han blev både ved provsteret, landemode og højesteret dømt fra sit embede, hvad imidlertid Egeberg ikke har vidst, idet han ikke har kendt de i Århus bispearkiv om sagen henliggende aktstykker; derfor er også slutningen af fortællingen historisk urigtig. Hans fremhævelse af det positive i præstens karakter er vistnok ikke forkert, men på den anden side gør det et mindre heldigt indtryk at se, hvorledes Høyer ofte søger at bagatellisere eller fragå sine forseelser og at klare frisag, selv når de ikke er til at komme udenom, så billedet, der tegnes af ham i bogen, ikke altid svarer til det, forhørene viser.

I det følgende skal der nu på grundlag af aktstykker i bispearkivet (breve, kopibog og landemodeprotokol) samt — naturligvis — tingbogen for Skanderborg rytterdistrikt søges givet en fremstilling af tragedien i Rye præstegård.

Om *Johannes Høyers* fortid er der ikke meget at berette. Han blev født 1716 i Hjembæk, Tuse herred, hvor hans fader var præst, tog 1737 studentereksamen fra Roskilde katedralskole og 1742 teologisk attestats, hvorefter han i sommeren 1745 blev kaldet til sogneprest for Rye, Tyrsting herred. Skønt man intet ved om det, kunne det tænkes, at han i sine studieår, der faldt i den tid, da pietismen stod i sit fulde flor, let påvirkelig som han var, er blevet berørt af denne bevægelse og dermed bemærket af de ledende kirkemænd i København, og at dette kunne stå i forbindelse med hans forholdsvis hurtige befordring. I de tre år forud for denne har han formentlig opholdt sig hjemme og hjulpet sin fader og sagtens også andre af egnens præster i deres forretninger; hos en af dem, v. Essen i Skamstrup, fandt han sin tilkommende hustru, præstens datter, den fem år ældre Maren Nielsdatter, og med hende holdt han bryllup et

par måneder efter sin udnævnelse til Rye. De blev viet i Helliggejst kirke i København.

Men havde de kirkelige myndigheder ventet med Høyer at have fået en god præst til Rye, blev de skuffet. 1748 kom den udpræget pietetiske biskop Hygom<sup>1)</sup> på visitats, og hans dom over præsten gik ud på, at denne ikke var nogen dårlig begavet prædikant, og at han fremførte adskillige gode ting i sin tale, men sognets ungdom var »meget ilde« forsømt, hvad der var så meget mindre undskyldeligt, som han kun havde een kirke og derfor des mere lejlighed til at afholde katekisation. Han fik derfor i provstens nærværelse en kraftig irettesættelse, og »forbedring (blev) af ham belovet«<sup>2)</sup>.

Hadde biskoppen imidlertid vidst, hvad folk allerede dengang havde kunnet fortælle om deres præst — hvad de ikke gjorde — og havde han selv anet, hvad han senere skulle komme til at høre om ham, ville Høyer ikke være sluppet med en irettesættelse; han ville da have fået en tordentale af sin foresatte.

Og det med rette. Thi både da biskoppen var i Rye og i årene, der fulgte, var Høyers levevis sådan, at den ikke lod sig forene med hans stilling som præst. Der var nu først det med hans ægteskab. Jo før da han havde været gift et par år, kom madam Høyers søster rejsende med en pige på to år, som havde været i pleje hos en kone i København, og hvis fader skulle være en matros, og alle fandt det påfaldende, at hun nu blev indlemmet i familien og sagde far og mor til præstefolkene. Det udlagdes sådan, at hun var deres datter og en frugt af deres forbindelse, før de blev gift. Bevises kunne mistanken ikke, men helt ubegrundet har den vist ikke været.

Fuldt så meget fæstede man sig dog ved — og det var åbenbart for alle — at præsten personlig udviklede sig i en stedse mere og mere uheldig retning, og at kroen syntes at betyde mere for ham end kirken, og at det snart blev sådan, at den ligefrem var hans andet hjem. Det endte derfor også med, at han efterhånden forfaldt til et ganske umådeholdent brændevinsdrikkeri, som han med sin svage karakter hverken kunne eller ville bekæmpe, og som nedbrød ham både fysisk og psykisk. I ædru tilstand var han ellers et venligt menneske, god mod fattigfolk og flittig til sygebesøg, ligesom man af biskoppens dom over ham kan se, at han både var velbegavet og i stand til at prædike, så det ikke var uden indhold, men til andre tider kunne han i påvirket tilstand få anfald af delirium og da være fuldstændig utilregnelig, så han ikke vidste, hvad han sagde og gjorde. Så blev han også let både brutal og grov i sin mund — som dengang han udskældte krokonen for en møgmær og en flad tudse, eller da han en dag overfusede præsten i S. Vissing, Fr. Hansen, i hans hjem og lavede hærværk i det, fordi man havde nægtet at skænke for ham, eller da han en nat, efter at kroen var blevet lukket, brød ind gennem en bagdør for at skaffe sig mere brændevin.

Var han fuld, gik han ikke af vejen for slagsmål. Engang var det f. eks. nogle jødiske handelsmænd, som han traf i kroen, han ævlede sig ind på, en anden gang var det Niels Rytter, han først havde siddet og drukket med, men bagefter ude på gaden »havde nogen handel og misforståelse med«, som et vidne for retten sirligt og diplomatisk udtrykte sig. Ved en tredje lejlighed, da vandet efter tøbrud fossede gennem gaden, bar han, iført sin præstekjole, på sin ryg Jens Hansen over til hans gård på den anden side — men det må han dog vist have fortrudt, for et par dage efter indfandt han sig i gården, hvor han, da



han ikke traf ham, lod sin vrede gå ud over konen, som han udskældte, over en stol, som han smadrede, og en balje, som han væltede. Siden kom han igen, denne gang bevæbnet med en vognkæp, han havde fået fat på, men Jens Hansen havde da bragt sig i sikkerhed på loftet. En nat, da han kørte hjem og undervejs havde bedet i Linå kro, befalede han pludselig sin karl at køre rask, mer da de just befandt sig i en hulvej, nægtede denne af hensyn til hestene at gøre det, så længe de ikke var kommet på god vej. Herover blev imidlertid Høyer højst forbitret, rykkede ham i håret og slog ham i hovedet og smed ham til sidst to gange af vognen, hvorpå han selv greb tømmerne og kørte hjem uden at agte på, at et vognhjul gik over karlen, der efter denne medfart kun med møje kunne slæbe sig hen til et hus i nærheden.

Heller ikke syntes folk om, at han en dag beruset havde indfundet sig i en barselstue og der sagt, at han kunne betjene kvinden lige så vel som jordemoderen, da han havde sådanne små hænder. Det lød jo ikke så godt, og jordemoderen havde da også vist ham døren. Mindre graverende, men alligevel højst besynderligt var det, at han en vinterdag, da der havde været udvisning i Rye skov, og mange mænd desårsag var samlet, havde givet opvisning ved at stå på hovedet i sneen og moret sig med både at ligge i den og sparke med benene som en anden dreng og kaste snebolde efter en slæde.

Thi mere sig ville præsten, og når brændevinen havde tag i ham og hindrede ham i at skønne, hvad han kunne tillade sig, gjorde han det uden hensyn til, hvad andre mente om de dele. Således vakte det en del forargelse, at han mod forældrenes vilje gennemtrumfede, at et bryllup tre dage efter, at han selv havde holdt mindetale over den just afdøde konge (Christian VI), skulle foregå med spil og dans, og at han selv i sin præstekjole ivrigt havde deltaget i den<sup>3</sup>). Det samme gjorde han gerne ved andre gilder, og ved en trolovelse, hvor ingen spillemænd var til stede, nødte han en kone til at synge, fordi han ville danse. I begyndelsen deltog han også i de forbudte julestuer, og ved alle disse lejligheder var der naturligvis adgang til at få brændevin, så Høyer kunne forsyne sig, som han ville, og det har sikkert været i påvirket tilstand, han engang ved et bryllup tog fat på en brudesvend og ruskede ham, fordi han havde givet ham for lidt offer. I det hele taget var han gerne til stede, hvor bymændene samledes, f. eks. når de skulle have deres løsgående svin mærket, fordi der ved disse sammenkomster altid blev lejlighed til at få noget at drikke.

I januar 1751 var Høyer kommet til stede ved en begravelse på Dover kirkegård, og her fik han pludselig et af sine anfald. Af en eller anden grund fik han den opfattelse, at det var ham, der skulle forrette jordpåkastelsen, og da sognepræsten, hr. Beaufein<sup>4</sup>), tog spaden for at foretage denne handling, for han løs på ham, rev den fra ham og nægtede at aflevere den igen, så følget måtte lægge sig imellem, før han gjorde det.

Høyer vedblev dog at være meget ophidset, og da Beaufein nu gik ind i kirken, løb han råbende efter ham og begyndte klammeri med ham, idet han truende forfulgte den retirerende præst rundt om alteret og ind i skriftestolen, hvor han måtte bede om godt vejr. Under ligtalet var han ligeledes meget urolig og forsøgte at forstyrre Beaufein med ord og fagter og ved at banke på kirkevæggen og stolen, hvori han sad, og man hørte ham sige, at det i djævelens navn var løgn, hvad der blev sagt.

Det var ikke sært, at Beaufein efter dette indsendte en klage til biskoppen, og at denne derefter beordrede nedsat en provsteret, bestående af provst Cramer, Åle, og præsterne Frederik Hansen, S. Vissing, og Jørgen Carstensen, Tønning<sup>5)</sup>, til at undersøge sagen.

Men da Høyer den 25. februar mødte for den i Vissing skole, erklærede han, at han ikke vidste af, at han havde fornærmet Beaufein, men samtidig sagde han dog, at skulle han alligevel have gjort det (!), ville han, da han hverken havde lyst eller råd til rettergang og gerne ville undgå strid med en kærlig ordensbroder, tilbyde i broderlig kærlighed at afbede, hvad der kunne være sket, og give ham mere satisfaktion, end han kunne få ved en proces, og han bad derfor retten mægle mellem dem.

Beaufein svarede, at han modtog dette tilbud, men han ønskede dog afhørt vidner for at overbevise Høyer om hans onde fremfærd, som han i visse måder syntes at benægte. Det endte imidlertid med et forlig, hvorefter Høyer skulle gøre Beaufein en offentlig afbigt over for menigheden i Dover kirke og sammesteds ligeledes offentligt lade sig irrettesætte af provsten for sin opførsel, ligesom denne skulle afbede den på hans vegne. Endvidere lovede han højtideligt aldrig mere at opføre sig, som han havde gjort mod Beaufein og hans embede og at betale ham 20 rdl. for spild af tid og penge. Beløbet skulle erlægges i to terminer, idet det afkortedes i den sum, som sognepræsten i Dover var forpligtet til årligt at yde Rye sognekald.

Sagen blev dog ikke dermed afsluttet. Thi biskoppen indkaldte Høyer til at give møde for landemodet i maj og der modtage en irrettesættelse af ham for sin færd. Men Høyer kom ikke — før dagen efter, da de fleste af provsterne var rejst hjem og forsamlingen således officielt afsluttet. Havde han tænkt derved at blive fri for at stå skoleret, blev han imidlertid skuffet, thi han undgik ikke i de tilbageblevnes nærværelse at få en alvorlig tilrettevisning, ligesom han i landemodeprotokollen selv måtte afbede sin ubesindige og forargelige opførsel og love fremtidig med Guds bistand at leve et så kristeligt og med hans embede overensstemmende liv, at ingen kunne få grund til at klage derover. Skulle dette ikke blive tilfældet, ville denne sag kunne genoptages. Ligeledes lovede han af skønsomhed over den milde afgørelse til næste landemode godvillig at betale 4 rdl. til den gejstlige enkekasse. Hvorvidt dette er sket, kan ikke konstateres.

At Høyers alkoholisme også måtte indvirke på hans præstegerning, er klart. Af biskop Hygoms visitatsoptegnelse fremgår det, at han ikke tog sig af ungdommen, og selv om han i sine rolige perioder kunne være flittig i sine sygebesøg, kunne man aldrig være sikker på ham eller have tillid til, at han ikke mødte beruset i kirken og der teede sig på besynderlig måde.

Det kulminerede 19. søndag efter trinitatis 1753, da han efter at have læst nogle ord af epistlen fra alteret løb ned i kirken med alterbogen i hånden og hen til et par mænd, som han befalede at læse, hvad der stod der, hvor han pegede, så tilbage til alteret og derfra ind i skriftestolen, hvor han hentede et lille glas, hvis indhold han i alles påsyn smagte på, atter ned i kirken og smækkede til en kone, igen til alteret, tog en flaske der, vendte sig mod menigheden og drak. I alt løb han syv gange frem og tilbage, et par gange kastede han alterbogen efter nogle, som han vist ikke kunne lide, mens han kyssede et par mænd, og til sidst lagde han sig på gulvet med messeklæderne på. Imidlertid ventede en kirkegangskone i våbenhuset på at blive indledt, og efter at være kommet

på benene gik præsten da hen og åbnede døren derud og spurgte, hvad hendes ærinde var. Ikke desto mindre gik han straks bort fra hende, men kom så atter tilbage, og denne gang råbte han højt: »Gå ind i Herrens navn!«, hvorpå hun holdt sit indtog med dem, der fulgte hende. På prædikestolen læste han fader- vor to gange efter hinanden, men ikke evangeliet, og prædikede kun nogle få ord. Fadervor før altergangen fremsagde han på en blanding af dansk og tysk, syntes folk, og velsignelsen messede han ikke til ende.

Som ved tidligere lejligheder, når han havde været fra sig selv, synes Høyer heller ikke denne gang bagefter at have nogen erindring om det, der var passeret i kirken — jævnfør hans benægtelse af at have forstyrret begravelsen i Dover — og selv om han siden fik at vide, hvad der var sket, har det næppe gjort noget synderligt indtryk på ham, da han i sin svækkede tilstand ikke var i stand til at bedømme sig selv. Kun enkelte gange er der tegn til, at han har forstået, hvor forfejlet hans liv formede sig, som når han fra prædikestolen sagde: »Giv Gud æren og mig skam«, og skoleholderen kunne fortælle, hvordan han en dag var blevet kaldt til præstegården, og da gik Høyer fortvivlet op og ned ad gulvet og vred sine hænder — men så nødte han ham til at spille kort med sig lige til aften.

Optrinet i Rye kirke, der naturligvis vakte stor opsigt og forargelse i sognet, blev dråben, der fik bægeret til at flyde over; man kan kun undre sig over, at menigheden ikke forlængst havde klaget over sin præst. For resten er det lige så mærkværdigt, at hans embedsbrødre, som med provsten i spidsen måtte være velkendt med, hvordan det stod til i Rye, heller ikke havde gjort det. Det var, som om det ikke kom dem ved, og det var først, da Høyer lavede skandale i Dover, at sognepæresten der fik rejst sag imod ham — hvorefter man fortsat lod tingene i Rye gå deres egen skæve gang.

Men nu skete der altså noget, idet der blev indsendt en klage til kongen og kirkeinspektionskollegiet med en oprensning af hele hans synderegister lige fra hans komme til sognet, så det var klart, at nu ønskede man at komme af med ham. Selve skrivelsen er bortkommet, så det vides ikke, hvem der har forfattet den, og hvor mange der har underskrevet den, men hvad indholdet har været, fremgår med al tydelighed af de spørgsmål, der blev forelagt vidnerne ved det senere retsforhør i Skanderborg. Kirkekollegiet, den øverste gejstlige instans, behandlede sagen i et møde den 4. oktober 1753 og sendte den derefter til biskop Hygoms udtalelse. Han svarede, at han ønskede præsten tiltalt, men anmodede dog om, at amtmanden først måtte få ordre til at lade foretage en afhøring af bønderne. Det ville kollegiet imidlertid ikke gå ind på, formentlig fordi det mente sig inkompetent til at udstede en sådan ordre, og henviste ham til at henvende sig herom til kancelliet. Kancelliets supplikprotokoller indeholder ikke noget om sagen<sup>6)</sup>, men der må vist alligevel være indgået en henvendelse fra biskoppen, thi den 19. januar og 23. januar 1754 udfærdigede stiftamtmand Levetzau<sup>7)</sup> og han en beskikkelse for birkedommer og prokurator Niels Bang, Overby<sup>8)</sup>, til ved en vidneafhøring af egnens folk for Skanderborg rytterdistrikts ting at få opklaret, hvad der lå til grund for den indsendte klage, ligesom biskoppen udpegede ham til at være aktor ved den påfølgende prøvsteret.

Biskoppen havde også givet udtryk for sit ønske om, at sagen måtte blive hurtigt afsluttet. Men sådan kom det ikke til at gå, thi vel begyndte afhørin-

gerne allerede den 2. februar, men senere blev der rigtignok store mellemrum imellem dem, og der kom til at gå over halvandet år, inden det sidste, den 21. november 1755, belv afholdt.

Bang havde formuleret ikke mindre end 81 spørgsmål til de mange indkaldte, som kunne tænkes at vide besked om Høyers liv og færden, og det tør siges, at de oplysninger, der fremkom, og hvis hovedindhold er indarbejdet i det foregående, i almindelighed ikke var gunstige for ham. Kun få tog ham i forsvar som skoleholderen, der uden at benægte hans skrøbeligheder fremhævede hans venlighed mod fattige og syge og hans flittige skolebesøg, og Rye møller, som rent ud erklærede, at han ikke kendte noget til hans påståede drikkeri og uskikkelighed, og at han aldrig havde fået for meget i møllen — en forklaring, der dog synes temmelig besynderlig på baggrund af, at præstens opførsel utvivlsomt har været samtaleemne overalt i sognet.

Også Høyer var stævnet, men erklærede sig ukyndig i verdslig lov og ret og afviste derfor sagen, idet han protesterede mod de falske beskyldninger, der var rettet imod ham. Vel indrømmede han at ligge under for nogen svagelighed (galdefeber), men han havde en god samvittighed, da han ikke havde begået noget forargeligt i sit embede og mod sine tilhørere, og han ventede af den grund at forskånes for rettergang, eller i alt fald, at dommerne ville behandle ham med mildhed.

Allerede et halvt år før afslutningen af vidneforhørene (den 24. maj 1755) mente biskoppen at have materiale nok til at rejse tiltale mod Høyer, idet han da nedsatte den provsteret, der skulle behandle sagen. Den kom til at bestå af de samme mænd, som tidligere i Vissing skole havde mæglet mellem ham og hr. Beaufein, idet dog hr. Niels Hiersing Sparre, Ring<sup>9)</sup>, nu havde afløst hr. Fr. Hansen, S. Vissing, der som klager over Høyers optræden i hans hus ikke kunne være dommer i sin egen sag. Birkedommer Bang var aktor, mens prokurator M. Bruun<sup>10)</sup>, Viborg, blev Høyers privat antagne defensor.

Såvel den gejstlige justitsprotokol som dokumenterne til den fra denne tid er forsvundet, så det er ikke muligt at følge processens gang. Af bemærkninger i den senere landemodedom ses det imidlertid, at Høyer har forsvaret sig mod de mod ham rettede beskyldninger ved at henvise til, at han led af galdefeber, at han kom så tit til kroen, fordi han var laugsværge for en karl, at hans naturlige indbrud i den skyldtes, at han ville hente noget til en syg, at når han havde spillet kort med en mand, var det for at vise ham, hvordan der blev spillet i dårligt selskab, hvorpå han kastede kortene i ilden, at han ikke havde prædikeret en søndag, fordi han den dag »ikke kunne mer«, at det var hans avindsmænd, der stod bag anklagerne mod ham.

Dommen, som er bevaret i afskrift, faldt den 18. februar 1756. Den fastslår, at Høyer, der ellers er en velbegavet mand og skikkelig (duelig) i sit embede i og udenfor kirken, til tider har været meget forvildet, urolig og ude af sig selv — om det skyldtes sygdom, som han selv siger, kan man ingen mening have om — og følgelig er han i henhold til sagens akter (som ikke nærmere gennemgås) uskikket til sit vigtige embede og må i henhold til loven fradømmes sit embede og retten til at bære gejstlig habit<sup>11)</sup>. Det bemærkes yderligere, at han selv har forvoldt denne sag ved ikke at holde de løfter, han aflagde ved landemodet 1751, ligesom han har forværret den ved ikke at ville tilstå sine foreteelser og ved at trække processen i langdrag. I salær til aktor skulle han

endvidere betale 66 rdl. 4 sk., til provsteretten 20 rdl., til justitskassen 6 rdl. og til sognets fattige 4 rdl., ialt 76 rdl. 4 sk.

Denne dom appellerede Høyer til landemodet, der handlede hurtigere end provsteretten, idet hans sag allerede kom for ved dets første møde samme år, den 5. maj. Birkedommer Bang, der som ved underinstansen atter optrådte som aktor, fremlagde sine indlæg for provsteretten og dennes kendelse, idet han mente, at hermed var yderligere procedure overflødiggjort. At Høyer skønt stævnet var udeblevet, udlagde Bang som et nyt forsøg fra hans side på at forhale en afgørelse, så han længst muligt kunne nyde indtægter fra sit embede, til næste landemøde, hvad dog ikke burde ske; det tjente kun til at forarge menigheden.

Landemodet besluttede alligevel at udskyde den endelige behandling til sin efterårssamling den 13. oktober. Høyer mødte heller ikke denne gang »på grund af svaghed«, men var repræsenteret ved fuldmægtig Stabel, Viborg, da hans sagfører Bruun var forhindret i at komme til stede. Stabel fremlagde Høyers indlæg for provsteretten, som han bad dommerne tage hensyn til; præsten var en sygelig og tildels uskyldig mand, og da han ønskede at rense sig ved nye vidneafhøringer, anmodede han om, at sagen af den grund påny måtte blive udsat.

Men herimod protesterede Bang voldsomt. Høyer for med løgn, man kunne ikke stole på ham, og en udsættelse ville kun føre til nye vidtløftigheder. Havde han nogle bevisligheder at fremføre, burde han komme frem med dem nu, og han, Bang selv, skulle da straks besvare dem. Alt var forøvrigt oplyst ved provsteretten, og han undså sig ved atter at omtale alle de ugudeligheder og forseelser, Høyer havde gjort sig skyldig i udenfor og i kirken.

Landemodet<sup>12)</sup> fulgte Bang og optog sagen til doms. I præmisserne gives der modsat provsterettens kendelse en detaljeret fremstilling af Høyers forseelser; blandt dem omtales hans ægteskabelige forhold ikke lige så lidt som en grim sladderhistorie om hans forargelige optræden ved en hjemmeberettelse, der da heller ikke kunne bevises ved vidneafhøringerne, og de har formodentlig heller ikke været medtaget i det oprindelige (bortkomne) anklageskrift. Men der var også nok at dømme ham for, så landemodet kom til samme resultat som provsteretten, idet den stadfæstede den indankede afgørelse. Omkostninger, som Høyer skulle udrede, ansattes til ialt 160 rdl., 12 rdl. til de fattige i Rye på grund af det ugudelige levned, han havde ført, 12 rdl. til justitskassen, 16 rdl. i gebyr, 20 rdl. til den gejstlige enkekasse og 100 rdl. i salær til Bang, ligesom de af forsvarer under sagen anvendte ærerørige udtalelser mod andre mortificeredes. Prokurator Bruuns sager beskæftigede landemodet sig derimod ikke med, da han var privat engageret.

Men derved var det sidste ord endnu ikke sagt, thi Høyer appellerede til højesteret, muligvis for, som Bang mente, længst muligt at kunne nyde en del af embedets ganske vist ikke alt for rigelige indkomster. 1755 var Høyer nemlig blevet suspenderet og den hidtidige kapellan i Klouborg Anders Nielsen Saabye udnævnt til at bestyre det, til processen var ført til ende, men da de to præster begge skulle leve af kaldet, kunne der blive lidt nok til hver af dem. Saabye klagede derover til biskoppen, på hvis foranstaltning der da 1757 bevilgedes ham halvdelen af offer og accidenser fra sognet, der altså tages af Høyers part. Uheldigt var det, at der netop samme år dukkede et par ekstraordinære udgif-

ter op. Den ene skyldtes, at den 95-årige Margrete Luciusdatter, enke efter Peder Stern, der 1677—1710 var præst i Rye, havde klaget til kongen over ikke at have fået den hende tilkommende pension, 10 rdl. årlig, i de sidste halvandet år. Provst og biskop havde henvist hende til at gå rettens vej, men det ville blive hende alt for besværligt, da hun boede i Nibe, og føre til en langvarig proces, mens hun selv i mellemtiden ville dø af »hunger og trang«. Hun ansøgte derfor om, at beløbet måtte tages af de 100 rdl., som præsten i Dover årlig skulle svare til Rye sognekald. Kongen resolverede imidlertid, at de 25 rdl. skulle inddrives ved militær eksekution, så den fattige enke kunne få sin ret.

Derimod fik biskoppen tilladelse til at hæve penge af den nævnte sum, da det formentlig blev vanskeligt at få de beløb tilvejebragt, som skulle udredes ved sagen mod Høyer. Den var ganske vist ikke afsluttet endnu, men biskoppen har forudset dens udfald og derfor ønsket i tide at sikre sig de fornødne midler til, at omkostningerne kunne udredes.

Den 31. januar 1758 faldt højesterets afgørelse, der lød på, at »landemodets dom bør ved magt at stande«, hvad advokat Anchersen<sup>13)</sup> et par dage efter meddelte biskop Hygom. Da denne en måned efter imidlertid ikke havde fået nærmere besked, udbad han sig en udskrift af dommen; han frygtede ellers, skrev han, at Høyer, når den blev ham forkyndt, hvad stadig ikke var sket, ville benægte dens gyldighed. Hans ønske blev opfyldt, og den 6. maj blev da dommen i sin helhed af to mænd fra Åle, vistnok provst Cramers medhjælpere, forevist for Høyer, der bekræftede dette med sin underskrift. Han opholdt sig på dette tidspunkt endnu i Rye præstegård, men havde intet mere med embedet at gøre, da hans eftermand, som blev Saabye, allerede havde fået sin udnævnelse den 10. marts.

Om Høyers senere liv tier kilderne. Det vides ikke, hvor han er rejst hen, hvad han har levet af, eller når han er død. Det eneste, der kan oplyses, er at hans hustru døde 1776 i Trinitatis sogn i København, og at de har haft 7 børn<sup>14)</sup>; muligvis kan han da være flyttet til København og der have tjent til føden ved privatundervisning. Men man ved som sagt ikke noget om det.



- 1) Peder Jacobsen Hygom, biskop i Århus 1738—64.
- 2) Århus stifts årbøger. 1930, s. 194.
- 3) Det må dog her bemærkes, at præstekjolen var præsternes befalede udgangsdragt. Først i slutningen af 18. århundrede begyndte de at frigøre sig for dette påbud. Biskop Nic. Edinger Balle var en af de sidste, der holdt fast ved den gamle skik.
- 4) Fr. Georg Samuelsen Beaufein (1746—70).
- 5) Hans Hansen Cramer, Åle (1721—66, provst for Vrads og Tyrsting herreder 1738), Fr. Hansen Curtz, S. Vissing (1721—60), Jørgen Carstensen, Tønning (1750—73).
- 6) Efter meddelelse fra rigsarkivet.
- 7) H. F. Levetzau, stiftamtmand i Århus 1752—56.
- 8) Niels Bang, birkedommer for Stensballegård birk, anset prokurator († 1781).
- 9) Niels Hjersing Sparre, Ring (1750—86).
- 10) Mathias Bruun, prokurator i Viborg, kendt som en spidsfindig jurist († 1770).
- 11) Danske lov 2-11-11 og reskript af 7/10 1740.
- 12) Landemodeprotokol 1756. Kun stiftamtmand og biskop havde domsret, men sagen har naturligvis været drøftet med de forsamlede provster.
- 13) J. J. Anchersen, højesteretsadvokat († 1785), havde været aktor, og Fr. Horn, højesteretsadvokat, politimester og borgmester i København († 1781), defensor.
- 14) Wibergs præstehistorie II s. 661.



# EN SKOVFOGEDFAMILIE FRA FORRIGE ÅRHUNDREDE

AF W. KJÆR JENSEN

Da chefen for Slesvigske Cuirasser-regiments 2. eskadron (også benævnt »de Horsens kyrasserer«), Jens Holger Baron von Krag-Juel-Vind-Arenfeldt engang først i 1840-erne vendte hjem til sit fædrene gods Stensballegård i Vær sogn ved Horsens, havde han sin private hestepasser fra eskadronen med sig. Denne kraftige og stoute mand, *Fritz Johansen Drebitz*, ville gøre sig godt som herskabskusk, iført bjørneskindsslaget og kabudsen, og så havde han forstand på heste. Fritz Drebitz (opr. stavet Drebes) var født 24. novbr. 1817 i skovfogedboligen i Stouby Skov, hvor faderen Johan Drebitz var skovfoged under Det grevelige Rantzauske forlods Rosenvold ved Vejle fjord, og iflg. den gamle mundtlige tradition var gamle Drebitz kommet til Norrejylland fra egnen ved Hannover sammen med en greve Rantzau, i hvis tjeneste han var. Og det blev sagt både om faderen og sønnen, at den megen omgang med de fornemme herskaber var kendt på dem: »De keg let hywt«, konstaterede man blandt jævne bønder. -- I 1840erne var Fritz Drebitz altså kusk for baronen på Stensballegård, og hans stoute skikkelse blev bl. a. også beundret af en ung pige, der var i tjeneste hos gartner Mathiesen i Stensballe, en køn og veldrejet pige midt i 20erne, der hed Mariane Pedersdatter. Hun var født 10. august 1818 i Blirup Mølle (også kaldet Serridslevgårds Mølle), som forældrene, Svend Pedersen og hustru Kirsten Jørgensdatter, havde i fæste. Marianes to brødre, Frederik og Svend, var ferne musikanter, og især var Frederik Møller kendt og skattet viden om for sit inciterende spil ved legestuer og fester (hans dagbog, ført fra hans syttende år, er bevaret), og måske det var ved »en Legstue for Slet-Folkene paa Stensballegaard« at Mariane og Fritz Drebitz fandt hinanden, mens de svang sig til brødrenes spillemandstøner. I hvert fald holdt parret bryllup den 2. decbr. 1845 med dans og lystighed i den lille idyllisk beliggende Blirup Mølle. Efter vielsen fik det unge par bolig på Stensballegård, hvor deres første barn blev født i 1846, Johan hed han (efter farfar); men et par år senere blev Fritz D. begunstiget med skovfogedtjenesten i Skablund i Hundslund sogn med tilhørende landbrug. Skovfogedgården var på ca. 30 tdr. ld. og havde en smuk beliggenhed nær Horsens fjord og med en dejlig udsigt over denne, bl. a. til Alrø. Her fødtes i rask følge parrets øvrige børn: Sophie Drebitz i 1849, Anna Margrethe i 1850, Kirstine i 1852 (med stort barselsgilde til morbror Frederiks musik), Peder i 1854 (døde samme år), Petrea i 1855, og endelig Carl Drebitz i 1857.

Fritz Drebitz var især som yngre en streng og myndig familiefader og opdrager og holdt børnene til arbejdet med hård hånd. Selv var han stærk som en bjørn og sparede sig sandelig ikke. Den blide, sagtmødige Mariane formåede

## EN SKOVFOGEDFAMILIE FRA FORRIGE ÅRHUNDREDE

ikke at dæmme op for ægtefællens stærkt disciplinbetonede opdragelsesmetode, der vel i nogen grad var et tidsfænomen og for Fritz D.s vedkommende tillige understreget af den strenge skole, han selv havde gennemgået ved kyrasserregimentet. Mariane måtte se sin ældste søn Johan forlade hjem og fædreland og rejste til USA — i protest mod faderen. Johan havde selv meget af faderens stive sind og stolthed, og da han nogle år senere vendte hjem igen, var det



Skovfoged Fritz Johansen Drebitz, Skablund, og hustru Mariane Pedersdatter.

kun for at hente sin kæreste med sig til USA - - for aldrig at vende hjem mere. Parret holdt dog bryllup forinden afrejsen, og da søster Sophie netop samtidig ønskede at blive gift med sin kæreste, Peder Andersen fra Stouby, der var hendes fætter, blev det til dobbeltbryllup — i samfulde tre dage (iflg. morbror Frederiks dagbog). Johans hustru, Julie Rasmussen, var gårdmandsdatter fra Skablund.

Sophie og Peder Andersen blev skovfogedfolk i Stouby Skov efter hans forældre, skovfoged Anders Pedersen og hustru Marie Drebitz. Peder A. blev altså 3. generation som skovfoged i Stouby Skov under Rosenvold. Deres to sønner Anders og Fritz blev henholdsvis overbetjent i København og bagermester i Stouby. — Der var to hjem, de unge fra skovfogedgården i Skablund gerne søgte til, når man trængte til at hygge sig og slappe af i en munter og hjemlig familieatmosfære, og det var hos søster Sophie og Peder Andersen i Stouby, og især i moderens, Mariane Pedersdatters barndomshjem i Blirup Mølle. Her var det — foruden de elskelige gamle bedsteforældre — morbrødrene Frederik og Svend, der befordrede den venlige og muntre tone - - med

eller uden fiolens hjælp. Og mostrene Kirsten og Margrethe, der nu var blevet gift med henholdsvis en gårdmand »ve æ Suund« i Stensballe og med møllebygger Hans Pedersen i Haldrup, var også gode at komme til. -- Men nu var de to ældste af børnene i Skovfogedgården fra hånden. Så var der den kønne og fikse Anna Margrethe Drebitz, der havde sin faders stolthed og ambitioner, men hun havde moderens gode sind og stilfærdige lune, og da Anna Margrethe var gammel nok dertil, tog hun fat på at uddanne sig gennem Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, havde lærepladser på bl. a. Julianelyst ved Østbirk, hvor hun lærte under den kendte, meget dygtige og meget skrappe holstenske mejerske jomfru Carstens hos godsejer Strange. Men det var som husholderske, Anna Margrethe i 1874 kom til Annasminde i Hatting sogn, en proprietærgård, der ejedes af sognefoged Jens Michael Jensen, der lige var blevet enke-mand, og trods den ret store aldersforskel var den gensidige sympati efter et par års forløb blevet så stærk, at de to besluttede at fortsætte som mand og hustru. Og i 1876 stod deres bryllup i Hundslund kirke, med stor bryllupsfest i skovfogedgården. Partiet har nok passet den gamle, stolte Fritz Drebitz godt; Anna Margrethe var hans øjsten. Nu var hun frue på Annasminde, men ved den tid, da deres to børn Frida og Anton skulle til at gå i skole i Horsens, byggede Jens Michael Jensen en dejlig herskabelig villa på Sundvejen i Horsens, »Fjords Villa«, og hertil flyttede hele familien i 1885. Allerede 1889 døde J. M. Jensen, og samme dag blev Anna Margrethes mor begravet på Hundslund kirkegård. Datteren Frida blev gift med teglværksejer E. Lütchemeier, der var fra Løsning, og sønnen Anton Kjær Jensen overtog sin fødegård Annasminde (efter at have endt sin landbrugsfaglige uddannelse) i 1897. Anna Margrethe selv døde i 1934 og ligger begravet hos sin ægtefælle i Annasmindes gamle gravsted på Hatting kirkegård.

Nu var det søster Petreas tur. Hun lignede sin mor af væsen og stilede ikke så højt som søstrene, hverken med hensyn til uddannelse eller ægteskabelig karriere. 1887 giftede hun sig med en solid og brav landmandssøn fra nabobyen Brigsted, Peder Poulsen hed han, og efter at have drevet høkerhandel i nogle år i Skablund lod de sig i 1889 lokke til USA af broder Johan. Her drev de en mindre farm til deres død.

Også søster Kirstine havde ambitioner, men havde ikke Anna Margrethes livlige væsen og fine træk. Alligevel skulle også Kirstine Drebitz blive indgiftet i det større hartkorn. Efter at have fået en god uddannelse og en sidste afpu-dning i takt og tone hos pastor Wegener på Langeland kom hun til den lille proprietærgård Overgård i Hatting sogn som husjomfru. Muligt har søster Anna Margrethe på det nærliggende Annasminde haft en finger med i spillet. Overgård ejedes af proprietær Ferdinand Hoe, hvis gamle far havde været forpagter på Tyrrestrup i Sovind sogn. Far og søn boede nu sammen på Overgård, men manglede en husmoder. Og Kirstine Drebitz's kvalifikationer og menneskelige egenskaber tiltalte unge Hoe særdeles meget. I 1881 ringede bryllupsklokkerne i Hundslund på ny, og atter stod Skovfogedgården på den anden ende. Senere har parret ejet Vejlbjy gamle præstegård ved Århus; de døde barnløse i 1930erne og ligger begravet på Hatting kirkegård.

Den yngste i børnekuldet fra Skovfogedgården, Carl Drebitz, der også mest lignede sin mor, beskeden i sine fordringer, blev hjemme og hjalp forældrene med gårdens drift. Han havde den fornødne tålmodighed til at omgås den egen-

mægtige fader på en god måde. Når herskaberne fra Stensballegård skulle have jagt i skoven, var det Carl, der i skovfogedens store rejse-fjedervogn holdt ved landgangsbroen for at hente jægerne, der ofte ankom med »damperen« — og tillige fungerede Carl som klapper. Han blev imidlertid anskudt — ikke af jægerne, men af Amors pil! Det var en sød gårdmandsdatter fra Sondrup, Karen Nielsen, han forelskede sig i, og da følelserne var gensidige, var der snart igen



Skovfogedgården i Skablund. Foto fra o. 1890.

bryllup i luften. Brylluppet stod i 1883, og et par år senere fik parret en gård i Trustrup og i tilgift en lille søn, deres eneste barn, der blev kaldt Fritz efter sin farfar, og som endnu bor i Trustrup.

Allerede i 1869 havde Fritz Drebitz og Mariane taget en lille pige til sig. Hun hed Kirstine (kaldet Stine) og var Fritz D.s søsterdatters datter, som moderen døde fra i barselseng. Stine blev en køn og livsglad pige, der bragte munterhed med sig til de aldrende plejeforældre og var dem til megen nytte og glæde. Og det var, som om Fritz D. med årene blev mere mild og tolerant over for sine omgivelser. Hans børn så med forundring, at Stine nærmest blev forkælet og kunne få både i pose og sæk, og børnebørnene kunne tillade sig friheder, der tidligere ville have afstedkommet megen larm og skrål eller ville været aldeles utænkelige. Og mangen nødstedt husmand eller skovhugger havde med godt resultat klaget sin nød til skovfogeden. Mariane havde jo altid været kendt for sit milde sind og sin hjælpsomhed. Foruden den nu så omfattende familie havde mange mennesker deres gang i Skovfogedgården. Omgangskredsen var mest de omboende gårdmænd: Rasmus Jensen, Peter Ærtebjerg (udt. Perat'høv), Guldberg fra Brigsted, lærer Petersen og »madammen« fra Sondrup, sognefoged Jens Søndergaard, Sondrup, men også sognepræsten pastor Mule med frue og datter (der havde en rygskade og gik med bandage), der gerne medbragte en stor kurv god frugt til den frugtelskende Fritz Drebitz på dennes fødselsdag den 24. november — og da stod menuen altid på kalvesteg og frikadeller. Men også skovrider Givskov i Bobæk kom, og særlig festlig var det jo, når herskaberne

fra Stensballegård -- og senere greve Frijs, der nu boede på Boller, faldt ind, enten det nu var for at drøfte en sag med skovfogeden eller blot til en visit for at nyde en kop kaffe med Marianes solide hjemmebag.

Efter baron Jens Holger Krags død i 1858 blev stamhuset Stensballegård overtaget af broderen Frederik og senere søsteren Sophie Cathrine, men efter at den sidste indehaver af successionsretten, Preben Krag-Juel-Vind-Arenfeldt til Sæbygård, var død i 1867, overtoges stamhuset af slægtningen, konseilspræsident, lensgreve Chr. Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg, der på sine ældre dage tog ophold på Boller

Med denne folkekære og for sin menneskelighed og jævne adfærd så kendte og afholdte stormand -- »excellencen« -- kom Fritz Drebitz til at stå i et særlig godt og næsten venskabsbetonet forhold. Den gamle greve viste sin skovfoged megen venlighed, og det kunne hændes, at greven pludselig holdt for døren med det flotte firspand for kareten, der var fuld af fornemme damer og herrer. Han vidste, at det glædede den gamle herskabskusk at se de smukke heste for stadsvognen. Engang var grev Frijs og Drebitz ovre på Vorsø for at tilse en frugtplantage og grevens fasaneri (fasanmesteren hed vist Safranich), og ved lavvande kunne man gå tørskoet over til øen, men da excellencen og skovfogeden skulle tilbage, var vandet steget og stod nu højt over vadet. Nu var gode råd dyre, men greven kendte sin ledsagers usædvanlige kræfter, der stadig var i behold, og uden stort besvær fik Drebitz den gamle greve bakset op på sine brede skuldre og vadede så gennem vandet med sin kære grevelige byrde -- ret som en Christoforus!

I februar 1882 sammenkaldte proprietær Chr. Søltøft, Glibinggård, til et møde med det formål at få de mere eller mindre nøgne og udyrkelige bakkeknaver ved Sondrup og Uldrup beplantet, og resultatet blev aktieselskabet »Sondrup Plantage« (se A. Steen i Østjysk Hjemstavn 1944, side 104—08). Det var en naturlig ting, at grevens skovfoged i Skablund var med i dette forehavende, og bestyrelsen kom til at bestå af proprietærerne Chr. Søltøft (formand) og Sørensen, Oudrupgård, skovfoged Drebitz og gårdmændene Jens Christensen og Jørgen P. Jensen, Sondrup. Fra en beskeden start er plantagen nu på flere hundrede tdr. land og har helt ændret billedet af dette landskab, men i høj grad til dets fordel, og på en bakke inde i plantagen er i 1923 rejst en mindesten for Chr. Søltøft og »flere gode mænd«.

Nu var Mariane begyndt at skranke og falde af, og efterhånden tæredes hun hen af en meget pinefuld kræftlidelse. I sin vânde forsøgte hun at dæmpe smerterne med brændevin -- hun kendte ikke andre midler -- men svært har det været for hendes mand og Stine at måtte formene hende uhindret adgang til den dulmende, men også berusende drik. Sine sidste dage tilbragte Mariane hos datteren Anna Margrethe i Horsens, hvis mand samtidig lå syg af lungebetændelse. Her døde Mariane Pedersdatter i januar 1888, og den dag, hun blev begravet på Hundslund kirkegård, døde Anna Margrethes mand, Jens Michael Jensen; det var den 5. februar.

Nu var Drebitz og den 19-årige Stine Hansen alene, og allerede året efter drog Stine af gårde for at gifte sig med en ung mejerist, Chr. Nielsen fra Sødrup, der havde fået stillingen som mejeribestyrer i Hvidsten nord for Randers. Selv om døtrene var flinke til at tage sig af deres gamle far, følte Drebitz selv, at hans tid var forbi. Så spændte han for vognen og kørte til Boller for at be-



gære sin afsked af greven, men grev Frijs' svar var: »Ånej, Drebitz! De må se at holde ud sammen med mig. Jeg vil så nødig se fremmede ansigter, mens jeg er her!« — Og så agede skovfogeden hjem igen for i ro at tænke nærmere over sit ærefulde nederlag. Kort tid efter modtog han fra greven to gaver, der glæ-



Skovfogedgården i Skablund. Foto fra 1949.

dede ham meget: et stort sølvbæger med inskription for lang og tro tjeneste og en fornem rokokko-lænestol, hvori han kunne hvile sine gamle lemmer. Begge dele bevares endnu i slægten. Drebitz elskede siden at sidde i denne stol med fødderne oppe på kakkelovnsskødet og skrælle æbler med sin lommekniv.

Men nu led det også mod enden med Fritz Drebitz's færden i den gamle Skovfogedgård. Efter nytår 1895 blev han syg og sengeliggende, og den 14. februar udåndede han — 77 år gammel — og blev begravet ved Marianes side på Hundslund kirkegård, hvor deres mindesten endnu står. Hans elskede principal, lensgreve Chr. Frijs, døde året efter.





# MARKEDSDAL EN EROSIONSKLØFT VED SVEJBÆK (GODSHÅBSBAKKERNE)

AF H. JØRGENSEN

»— — Men jo længere man kommer ind, jo mere forandres egnen: Dalene bliver dybere, bakkerne brattere. Skovene ser ældre og mere affældige ud, mangt sivgroet kær, mangan med kort lyng bevokset jordplet, store sten på de højryggede agre — alt vidner om ringere kultur og mindre befolkning. Smalle veje med dybe hjulspor og høje balkler i midten hentyder på mindre færdsel og samkvem mellem beboerne. — —«

*Af Blichers »Røverstuen«.*

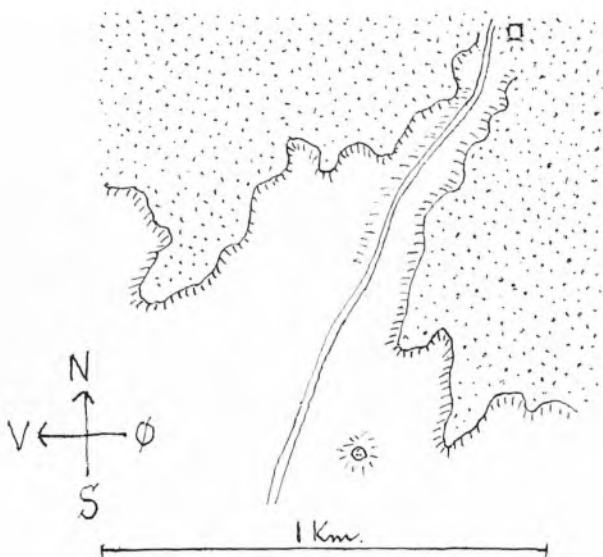
## I.

Når man færdes i den store dal mellem Ry og Silkeborg, dalen hvori Himmelbjergsøerne ligger, har man mange steder lejlighed til tydeligt at se dalens skrænter. Hist og her kan man se kløfter i skrænterne, kløfter, der strækker sig et kortere eller længere stykke ind i det højere liggende land. Disse kløfter, erosionskløfter, er udgravet af vældige skybrud i slutningen af istiden. Nogle af kløfterne kan ses i hele deres udstrækning. Det er sjældent, at der i vor tid dannes sådanne kløfter, og årsagen dertil er, at jorden takket være plantevæksten er blevet fæstnet, og vel også, at klimaet er blevet mindre fugtigt. I slutningen af istiden dannedes der mange af den slags kløfter, og mange steder i landet bidrager de til at danne meget maleriske landskaber. Gennem dem kan man bekvemt komme op på det højere liggende land bag skrænten, de kan bruges som en slags pasveje, og op igennem flere af dem går der også vej. Vandløb er der i regelen ikke i dem, da deres bund ligger over grundvandets overflade. Om foråret ved stærkt tøbrud kan der risle småbække i dem, men det er kun et kortvarigt fænomen.

Markedsdal ved Svejlbæk er en af disse erosionsdale dannet i sødalens nordskrænt og beliggende lige nord for Svejlbæk stationsby. Skrænten er på dette sted skovklædt, og det samme gælder kløften, så man får ikke let øje på den nede fra Svejlbæk. Vejen fra Svejlbæk til den går fra jernbaneløbet lige øst for stationen, og følger man vejen, varer det ikke længe, før man ser kløften tydeligt. I kløftens brede munding ligger der en høj bakke med stejle sider, og på vejen gennem Markedsdal ser man flere bakker. Også i kløftens sider har regnskyl nemlig gravet og bidraget til at udforme kløften og dens sider.

Navnet Markedsdal er ved at gå i glemmebogen, det findes ikke på noget kort, og kun nogle få ældre beboere i Svejlbæk kender navnet. Dalen med de omgivende bakker kaldes Godthåbsbakkerne, et navn, der for resten heller ikke findes på kortene. Et fredeligt sted er dette område. Den besøgende forstyrres

ikke af biltrafik, og kun yderst sjældent færdes et hestekøretøj på vejen. Mest besøgt er Godthåbsbækkerne i eftersommeren, når folk fra Svejbæk går derop for at plukke bær. Uforstyrret kan man her hengive sig til beskuelse af et stykke uberørt natur og lytte til gulspurvens sang. Færdes man deroppe en sensommeraften, kan man få natravnnens mærkelige kvækken at høre.



Kortskitse af Markedsdal. Det højere liggende land er prikket.

## II.

I vor tid går færdslen fra Svejbæk til Århus-Silkeborg landevejen enten gennem Linå Vesterskov eller gennem Borgerdal, der ligger mellem Silkeborg og Svejbæk. Men engang har Markedsdal sikkert været en færdselsåre. Søsletten mellem Laven og Silkeborg har ganske vist i ældre tid været meget tyndt befolket. På Videnskabernes Selskabs kort fra 1787 er der ikke afsat et eneste hus mellem de to nævnte steder. Men bebyggelsen Sejs Huse ved Borresø er ikke af ny dato. De oprindelige huse i Sejs, der ligger neden for søskrænten, er lave bindingsværkshuse med stråtag. Der skal oprindelig have været 6, og derved skulle navnet Sejs være fremkommet. Beboerne i Sejs må have udvekslet varer med andre egne. I Sejs blev der forfærdiget træsko, fremstillet trækul, så byttevarer har man været i besiddelse af. Spørgsmålet bliver så, ad hvilken vej varerne er blevet ført, og hvilke steder de er blevet ført til.

Navnet Markedsdal er et holdepunkt for at antage, at dalen har været en trafikåre. Et andet er af mere håndgribelig art. I den nederste del af Markedsdal, hvor den breder sig ud og går jævnt over i søsletten, findes et hedeparti med en mængde omtrent parallelle hjulspor, der peger op mod den vej, der går gennem dalen. Denne vej går ikke på bunden af dalen, men på en jævnt opadskrånende terrasse i den østlige del af dalen. Måske er det de lige nævnte

hjulspor, Edvard Egeberg, der boede mange år i Svejbæk, har tænkt på, da han skrev:

»Et hjulspor blev i bakkeskrænten skåret af vogne, der har hedens bønder båret så fjernt i tid, at ingen kender året.«

Navnet Markedsdal kan muligvis sige noget om målet for den kørsel, der har fundet sted. Det kan have været markeder i Linå eller Møllerup, de kørende har søgt til.

Man kan ikke slå sig tåls med, at det forholder sig med navnet Markedsdal som med navnet på en lokalitet, Linné spurgte indvånerne om, da han var på



Parti fra den nederste del af Markedsdal. Udsigt mod nord.  
Tegning af Knud Dahl efter materi fra ca. 1910 af Erik Egeberg.

sin Ólandsrejse. »Då man frågade invånerna, hvarför denna refvel kallades Matkroken, svarades att han något namn skulle hafva.« Jeg spurgte engang Line, hvad hun mente om navnet Markedsdal. Line, fru Karoline Jensen, var født i Svejbæk i 1868, altså førend jernbanen kom, og hun døde i 1958. Lene har boet hele sit liv i Svejbæk. Hendes gård lå nær ved søen, oprindeligt neden for søskrænten, senere blev den flyttet op på det højere liggende land. Endnu står det smukke stuehus bygget af kampesten tilbage. Til gården hørte jorden ned til stationen og videre nordpå et stykke op i Markedsdal. Line vidste ikke noget om navnet Markedsdals oprindelse. »Ja,«, sagde hun, »hvem kan sige noget om det, der er så mange mærkelige navne her på egnen.« Men hjulsporene kendte hun til, og hun kunne huske, at de var blevet benyttet.

### III.

For den, der i en længere årrække ikke har besøgt Markedsdal, vil et besøg nu byde på en stor overraskelse. Dalen og bakkerne, der indrammer den, er i løbet af de sidste 50 år blevet skovklædt, og det er hovedsagelig sket uden menneskets hjælp. Vinden og fuglene har ført skovplanternes frø og frugter til dalen og bakkerne. På et billede af dalen malet i 1910 ser man hede og lyngbakker og nogle få små træer, den kommende skovs forposter. Nu vil det ikke vare længe, før lyngen kommer til at indtage en meget beskedent plads. Skovens alder kan naturligvis også bestemmes ved at undersøge, hvor gamle de største træer er. I året 1948 blev der i den nederste del af kløften fældet et af de største

fyrretræer, som voksede der, og en tælling af årringene viste, at træet var ca. 28 år gammelt.

Den skov, der er vokset op, er en meget blandet skov. De fremtrædende træer er birk, poppel (bævreasp), rødgran, bjergfyr og skovfyr. Hist og her skaber røn, enebær og rose yderligere afveksling. De fleste steder er skoven lys, der er god plads mellem træerne, men dette udseende vil den sikkert ikke bevare. Enkelte steder, f. eks. et sted forneden i kløften, vokser træerne så tæt, at skoven er ret ufremkommelig.



Samme Parti som foregående. Tegning fra 1960 af Knud Dahl.

I sin bog »Skoven og mennesket gennem tiderne« giver Howard Grøn en fremstilling af, hvorledes han tænker sig, det ville gå med Danmarks natur, hvis mennesket forsvandt fra landet. Han mener, at skoven da ville generobre landet. Først ville de træarter, der har letflyvende frø eller frugter, navnlig pil og birk, indfinde sig, og — »har træarterne med letflyvende frø først vundet fodfæste, så der bliver betingelser for frøædende fuglefauna, skal træarterne med tungt frø, som vinden alene ikke kan flytte, nok følge efter.« Den forandring, der er sket med plantevæksten i Markedsdal, er en smuk illustration til den af Howard Grøn ytrede opfattelse. Det må dog bemærkes, at der som nævnt også findes træer med saftige frugter i den skov, der er skildret ovenfor, og de ældste af disse er kommet år før de nedenfor nævnte ege. I øvrigt spredes træerne med saftige frugter jo også ved fuglenes hjælp.

Som et slående eksempel på de store træers betydning for de frøspredende fugles virke anføres her træfloraen under et stort fyrretræ. Træet står i heden lidt uden for den tætte træbevoksning. Under dette fyrretræ findes 1 eksemplar af fuglekirsebær, 4 af røn, 1 af tjørn, 2 af enebær og 1 af eg. Tjørnen er den største af de anførte planter.

Nu er så egen og for resten også bøgen ved at vandre ind i kløften. I den nederste del af den findes et område, der tidligere har været hede, nu er det for en stor del af dækket af en tæt bevoksning af birk, poppel og nåletræer. Inden for dette område fandtes i 1950 91 små ege. Det største eksemplar var ca. 7 år

gammelt. Disse egeplanter fandtes alle under træer; under et stort fyrretræ voksede 7 ege. Skovduer og andre fugle har slået sig ned i de store træer og har opgyldet agern eller afleveret agern med gødningen. Vandrer man opad i kløften, støder man stadig på unge ege og større, jo længere man kommer opad. De største findes i nærheden af to ca. 40-årige egetræer, disse er skud fra en stub. Fra disse to ege og til stedet med de 91 ege er afstanden ca.  $\frac{1}{2}$  km. Endnu større er afstanden fra egene i Linå Vesterskov. I løbet af 7 år har 91 ege altså kunnet vandre mindst  $\frac{1}{2}$  km, et forhold, der viser, hvor stærkt egen kan vandre, når de rette betingelser er til stede. I 1954 blev de første bøge fundet på området. En undersøgelse i 1956 viste, at der på det tidspunkt var mindst 16 bøge der.

Den skov, der nu næsten dækker kløften, er ikke den første, der har vokset der. Stedet her har ligesom hele den omgivende egn været skovklædt i ældre tid. I kløften findes et iøjnefaldende minde om en fortidsskov. Det er de to ovenfor nævnte egetræer, der er skud fra en stor stub. Egetræet, de skylder deres oprindelse, er antagelig fældet engang i begyndelsen af vort århundrede. Stubbens anselige omfang viser, at der engang stod et gammelt egetræ på stedet. Under de to egetræer findes der en skovbundsflora bestående af hvid anemone, majblomst og skovstjerne. I øvrigt findes der flere steder i kløften partier med en lignende flora. Der er altså tydelige minder om en ældre skov, der vel har været en blandet ege- og bøgeskov. Det er gået her som så mange andre steder i landet, skoven er blevet ryddet, og lyngen er rykket frem.

Betragter man terrænet med de mange små ege, har man for sig en skov, der må have lighed med de første skove, Danmark fik efter istiden. Så må man ganske vist lukke øjnene for, at der findes gran og bjergfyr, ingen af disse har været vildtvoksende her i landet efter istiden. Egene under træerne kan minde os om den tid, egen trængte ind i landet og efterhånden blev herre i skoven.

#### IV.

I »Røverstuen« har Blicher skildret den forandring af landskabet, man kan iagttage, når man fra Jyllands østkyst rejser vestpå. »Når man fra det dejlige Fyns land sejler over til Jylland, tror man i begyndelsen blot at have passeret en flod og kan ikke ret overbevise sig om, at man nu er på det faste land, så lignende og nær beslægtet med øerne er her halvøens skikkelse. Men jo mere man kommer ind, jo mere forandres egnen —«. Den forandring, som Blicher har skildret, oplever man, når man fra Århus-Silkeborg vejen går over til Svejlbæk. Lidt øst for 35 km-stenen går der en vej mod sydvest, vejen fører op til den gård, Godthåbsgården, der ligger netop, hvor kløften begynder. Står man foran kløften, har man bagved sig et typisk østjysk landskab og foran sig den dybe kløft omgivet af bakker med stejle sider.

Følger man nu vejen nedad, har man til højre dalbunden, der er engagtig, frisk grøn. Vejen svinger ud og ind og stadig har man omkring sig en skov, der er anderledes end vore kulturskove. Endnu er skoven de fleste steder ikke så tæt, at den forhindrer blomsternes trivsel. Er det en sommerdag, man færdes her, ser man et rigt flor af skabiose, gederams, blåklokker live op mellem træerne. Tidligt på sommeren ses gyvelen i blomst og i den mørke lyng hvid søgelillie, den dufter først om aftenen. Går man bort fra vejen, kan man støde



på små mosedrag med tranebær, benbræk og andre moseplanter. Også sjældnere planter kan findes i bakkerne, f. eks. fligæble, vintergrøn, bredbægret ensian og voldtian. Turen gennem Markedsdal kan gøres hurtigt, dalen er kun godt 1 km lang, men de fleste, som kommer her, vil sikkert ikke føle trang til at



To skud fra en Egestub. Der har været et tredje skud, det er faldet.

skynde sig gennem denne natur. Mange stier lokker til afstikkere, og der er bakker, der frister til bestigning.

Efterhånden bliver kløften bredere, den åbner sig ud mod sødalen. Man ser ned mod stationen marker, der er veldyrkede trods den magre jordbund. Mager er jordbunden, fordi dens overflade består af det sand, som er skyllet ud fra kløften. Bagved markerne ses stationsbyen, der virkelig en sommerdag tager sig godt ud med de røde tage i alt det grønne. I forgrunden lysere grønt, i baggrunden de mørke skove på den anden side af søen. På det sidste stykke af vejen møder øjet telefonpæle, og der er ved vejen små cementsten, der fortæller, at der er udstykning i gang. Man forlader kløften med ønsket om, at det meste af den må få lov til længe at henligge i naturtilstand, så at man her kan opnå at nyde synet af et stykke uberørt natur.



# 175-ÅRSDAGEN FOR STAVNSBÅNDETS LØSNING

1788 — 20. JUNI — 1963

AF J. C. PEDERSEN

I oldtidens samfund var der to slags mennesker: *bønder og trælle*. Bønderne udgjorde folket og ejede såvel jorden som trællene, og disse hørte til bondens kvikfæ (levende gods), og de omtales i lovene kun som anden ejendom. Forholdet mellem fribønder og trælle rent talmæssigt kendes ikke, men der må sikkert regnes med, at der hørte mindst en trællefamilie til hver fribondefamilie.

Efter kristendommens indførelse i Norden vedblev der at være trælle, selv om der nok skete en mildnelse af trælleåget.

Enhver fribonde var indtil 1169 pligtig til at gå i leding og møde med sværd, spyd og jernhat tilligemed kost for 14 dage, men 1169 indførtes den ordning, at en del af bønderne forpligtede sig til krigstjeneste hele året med fulde våben: hjelm, panser og hest. Dette var meget bekosteligt og krævede lang og stadig øvelse.

Krigerbønderne fritoges for alle andre pligter og fik løn, som så udrededes af dem, der blev hjemme, arbejdsbønderne. Krigerbøndernes stilling blev snart arvelig, og de udviklede sig til en stand, den såkaldte *adel*, hvorefter der fandtes 3 stænder: Adelen, arbejdsbønderne med trællene og borgerne i de små købinger, idet hovedmassen af befolkningen stadig var arbejdsbønderne med trællene.

Som foran nævnt mildnede kirken trældommen, ja, ligefrem modarbejdede den, således at dette sociale onde forholdsvis hurtigt gled bort, mulig ved at trællene udførte mere arbejde end vanligt og derved fik mulighed for løskøb.

De løskøbte fik derefter jord m. m., som de måtte udnytte til egen fordel mod at betale en årlig afgift. De blev fribøndernes *fæstere*.

Fæstevæsenet må i virkeligheden betragtes som et af de største sociale fremskridt, vort folk har oplevet. En træl har ikke skam i livet. Han arbejder kun under tilsyn og pisk. En fæster er interesseret i arbejdet og arbejder uden tilsyn.

I kirkebygningstiden under Valdemarstidens højkonjunktur udvidedes landbruget både extensivt (ny landsbyer = torper) og intensivt (indførelse af trevangsbruget: 1. rug, 2. byg og 3. græs eller brak).

Som fæster skulle man kun betale de årlige fæsteafgifter til ejeren, men slap for de ordinære skatter. Der var altså en vis tillokkelse ved den sikkerhed, som fæstet gav.

I det urolige århundrede efter Valdemar Sejrs død svandt selvejerbøndernes antal ind til det halve, idet mange bønder opgav selvejet og krøb i ly under sværdet (adelen) og krumstaven (kirken). Grevefejden ryddede også svært op

blandt selvejerne i de 49 oprørske jyske herreder. Under Christian IV's uheldige krige tyndedes der stadig ud i selvejernes rækker, og svenskekrigene 1657—60 satte kronen på ødelæggelsens værk, således at næppe 5 pct. af rigets bønder var selvejere, da enevælden indførtes i 1660.

At bonden frivilligt opgav at være selvejer på grund af udsigten til større sikkerhed eller tvunget af forholdenes magt, fik de mest betydningsfulde følger.

Ved den reviderede jyske lovs vedtagelse på danehoffet i Vordingborg 1241 mistede bonden sin politiske myndighed, som fra hedenold var knyttet til jordbesiddelsen.

Ifølge sit fæstebrev var bonden som fæster ikke mægtig at udvikle sin landbrugsteknik, idet han var pligtig at drive fæstegården efter egnens gamle skik, og som livsvarig dyrker af anden mands jord var han slet ikke interesseret i grundforbedringer o. lign., som krævede meget arbejde og bekostning straks, medens merudbytte eller andre fordele først viste sig efterhånden. Da han heller ikke vidste, hvem der skulle være hans efterfølger, sank han ned i en vantrældom, der kunne siges at blive roden til alt ondt og lammede alle forsøg på ad nye veje at afbøde tidernes tryk.

Lige fra Valdemarstiden og op til de store landboreformer, altså i et halvt årtusinde, dyrkede bonden sin jord på nøjagtig samme måde. Skete der i dette lange tidsrum små og få ændringer, var disse næsten altid til det værre og ikke til det bedre.

Bondeprivilegierne oparbejdet som sædvaner, grundet på ret og billighed, lovfæstedes tid efter anden, sidst i Christian V's danske lov 1683. Der er fire lovregler: landgilde, livsfæste, fæstetvang og bondejordens urørlighed, der skulle sikre den danske bonde retten til at dyrke ca.  $\frac{3}{4}$  af rigets jord på bestemte rimelige betingelser.

Et stykke jord, som en fribonde med familie og trælle kunne leve stands-mæssigt på, kaldtes et bol, hvis størrelse dog ikke kendes. Ret tidligt blev bolene delt i halvbol, tredingsbol, fjerdingsbol o. s. v. Bolene kunne dog også sammenlægges til større ejendomme, dog blev man ret hurtig klar over det betimelige i at opretholde bondebrugene i det antal og omfang, de havde haft fra gammel tid. Gammel lov forbyder at dele, nedlægge eller sammenlægge bøndergårde, hvorfor tallet på disse (ca. 80.000) holder sig næsten uforandret gennem århundreder.

Den danske bonde var som fæster en fri mand for sin egen bordende, idet han havde fuld rådighed over sit bo og sine hørn. Ingen lov gav godsejeren nogen ret til at blande sig i fæsterens private forhold.

I store dele af Europa forekom i middelalderen, helt op til Danmarks sydgrænse i Holsten og Slesvig, men ikke i selve kongeriget, det såkaldte livegenskab, hvorefter godsejeren ejede ikke blot jorden, men også mennesker, der boede på den. Den livegen var bundet for hele livet til sin herre eller hans jord og underkastedes også tvang på mange andre områder. Under den oplyste enevælde begyndte man at lempe og til sidst helt ophæve det. Sidst skete det i Rusland 1863).

1) Rigsarkivar Johan Hvidtfeldt har i denne sommer med hæder forsvaret sin store afhandling om livegenskabets ophævelse i Slesvig-Holsten for den filosofiske doktorgrad ved Arhus Universitet.

Selv om bondens privilegier nok har været udsat for krænkelse, holdt privilegierne trods alle anløb, uden at der kom til noget alvorligt brud.

Fæsteren var vorned (værnet), idet godsherren havde ham i forsvar, men på Sjælland, Lolland-Falster m. m., dog ikke i kongerigets øvrige dele, kunne godsejeren fordrø, at en mand, der var født på hans gods, også skulle tage gård der, hvis en gård var ledig. Dette blev kaldt *vornedskab*, og de første spor viser sig efter »den sorte død« med de deraf følgende mange ødegårde. Vornedskabets hensigt var at få jorden dyrket. Var der folk nok, betød vornedskabet intet, da godsejeren ingen ret havde over overskydende mandskab, der frit kunne flytte hen, hvor de ønskede.

Enevældens indførelse 1660 godkendte hele den gamle landbrugsordning, ikke blot de gamle bondeprivilegier, men desværre også vornedskabet, ligesom godsejeren beholdt sin gamle hals- og håndsret m. m. over bønderne.

Ved kirkebøgenes indførelse i kongeriget først i 1600-tallet kunne og blev disse benyttet af godsejerne og deres fogder til at bevise, hvor den pågældende var født og vornedpligtig. Vornedskabet blev ophævet 21. februar 1702. Denne frihedsforanstaltning var den første i sin art i Europa.

Men efter vornedskabet kommer *stavnsbåndet* ved kgl. forordning af 4. februar 1733, i følge hvilken bondekarlen var pligtig at blive på godset fra sit 14. til sit 36. år.

Efter krudtets anvendelse til skydevåben midt i 1300-tallet tabte rytteren i panser og plade sin betydning i krigsførelsen. Kongerne måtte derfor have lejetropper til hjælp, men de hvervede soldater var dyre og dårlige, og befolkningen betragtede soldaterne med en blanding af frygt og afsky. Hæren udgjorde på en måde en slags stat i staten. Lige til 1772 foregik kommandoen på tysk i den »danske« hær.

Frederik IV oprettede ved forordning af 22. februar 1701 sin landmilit. (Tordenskjolds berømte soldater skal have været sjællandske militærkarle). Alt hartkorn med visse undtagelser blev delt i lægder à 20 tdr. hartkorn, hvoraf hvert lægd skulle stille en karl til soldatertjeneste i 6 år. Som befalingsmænd benyttedes de dygtigste fra den hvervede hær, og de førte ånd og tone derfra med sig. Christian VI ophævede kort efter sin tronbestigelse i 1730 landmilit. Men nu jamrede godsejerne højt og påstod, at skatterne kunne de umuligt påtage sig garantien for, når bønderne kunne løbe deres vej.

Landmilit. blev så 4. februar 1733 oprettet igen forenet med et tidsbegrænset stavnsbånd fra det 14. til det 36. år, men lægderne skulle nu være på 60 tdr. hartkorn, ligesom udskrivningsmyndigheden, der tidligere var tillagt en årlig session, fremtidig blev lagt i godsejerens egen hånd.

Der var nu indført lovligt stavnsbånd for alle rigets landdistrikter, men det skulle blive værre endnu, thi godsejerne råbte på mere stavnsbånd, og den 30. juni 1741 forlængedes den militære tjenestetid til 8, 10 eller 12 år, afhængigt af alderen, karlen har, når han bliver udskrevet. De yngste skulle tjene længst. Ved en plakat kort tid efter forlængedes stavsbåndet til at omfatte 31 år af bondens liv, fra det 9. til det 40. år.

Med stor voldsomhed rasede kvægpesten i 1745, og 1. juli 1746 kommer en ny forordning med mere stavnsbånd fra det 9. år til døden. Men kvægpesten fortsatte, den rasede videre. Godsejerne krævede mere stavsbånd, fordi bønderne jo havde mulighed for at sende børnene væk fra godset, inden de blev

9 år, dette måtte forhindres, for at landbruget kunne reddes, og så kommer forordningen af 13. april 1764, hvori bestemmes, at alt mandskab skal indføres i rullerne fra 4—40 år og allerede udskrevne soldater til døden.

Kun mænd omfattedes af stavnsbåndet, selv om mange ønskede, at også kvinderne burde stavnsbindes. Dette skete dog ikke.

Godsejerens ret til mandskabet var forbundet med retten til at bestemme, hvilke karle der skulle springe soldat, og heri lå det fordærlige, idet han på den måde kunne gribe ind i bondens private liv, og der var næsten ingen grænser for, hvad ildesindede godsejere kunne få sig selv til.

Under stavnsbåndet støder man på en person, der næsten altid males så sort som muligt, ham der benævnes ridefoged, men dette skulle rettelig være redefoged, fordi han skulle holde rede på, hvad bønderne skulle udrede m. m. Ridefogden, der jo havde meget at ordne og passe, gik ikke af vejen for at give en noget umedgørlig bonde en ordentlig omgang klø, selv om bønderne undertiden slog sig sammen og gav ridefogden kløene tilbage med renter og lidt til.

Det at bønderne var militærpligtige og stavnsbundne, medens alle andre var fri, kastede et foragteligt skær over standen som sådan, og efterhånden som fæstevæsenet gik i forfald, kom bonden i gæld til sit herskab.

Men hoveriet var bondens værste plage, og da trevangsbruget efter at have været benyttet i ca. 500 år, og efter at der i den tid kun var sket ændringer i jordfordelingen, der mange steder forårsagede, at en gård kunne have jord fra omved 50 til op imod 100 steder i bymarken, hvilket sammen med fællesskabet, selv om der godt kunne være noget forsonende over dette, gjorde, at bonden blev en træl af gamle vaner og uvaner, måtte alt dette brydes, før noget nyt og bedre kunne komme frem.

Men Ludvig Holberg, der bedre end nogen anden kendte bønderne og skrev om dem, søgte i midten af 1700-tallet som godsejer at bedre bøndernes kår. Da nu samtidig trevangsbruget på flere hovedgårde var ved at blive afløst af købelbruget med indtil en halv snes skifter (kobler), hvorved foldudbyttet i løbet af nogle år steg til 10 eller mere end det dobbelte, blev resultatet, at den første landbokommission blev nedsat i 1757 og sad i 10 år. Der blev udstedt forordninger med bestemmelser vedrørende udskiftning af overdrev og lignende, oprensning af vandløb, udgrøftning m. m.

Men der skulle gå en menneskealder, førend der kom rigtig gang i foretagendet, selv om problemerne blev ivrigt diskuteret for åbent tæppe. Det kgl. danske Landhusholdningsselskab blev stiftet i 1769.

En ny landbokommission trådte sammen i 1767 og blev året efter ophøjet til et generallandvæsenkollegium, som dog atter blev ophævet i 1770 og afløstes af en generallandvæsenkommission, der skulle arbejde for hoveriets fastsættelse, selvejets fremme og stavnsbåndets løsning. 12. august 1773 kom en ny hoveriordning. 23. april 1781 blev udskiftningsforordningen udstedt. Den store landbokommission nedsattes den 25. august 1786, og nu kom der gang i sagerne, hvilket resulterede i den berømte *stavnsbåndsforordning af 20. juni 1788*, hvorved stavsbåndet straks ophævedes for alle under 14 og over 40 år og for utjenstdygtige, dog således at alt stavnsbånd skulle ophøre år 1800. Frihedsbudskabet fløj over det ganske land, og fra alle kirkernes prædikestole blev det oplæst.

Men der var meget andet, der trængte sig på, ikke mindst kravet til oplysning, thi selv om ca. 600 skoler på landet, som fandtes under Christian VI, og hvoraf de fleste da var yderst mædelige, gennem årene siden da både var blevet noget forøget og forbedret, var der dog langt igen, hvorfor statsrådet 27. marts 1789 vedtog at nedsætte en kommission til at overveje en bedre indretning af skolerne m. v., og efter 25 års arbejde i kommissionen kom *skoleloven* af 28. juli 1814 vedrørende almueskoler på landet.

Til minde om stavnsbåndets løsning udsendtes af betydende fædrelands-sindede borgere 23. april 1791 en plan for subskription til oprettelsen af en vresstøtte, som skulle anbringes, hvor den dagligen kunne ses og dagligen minde om den patriotiske dyd og derved værdigen lønne regeringen. Stedet blev valgt tæt uden for Vesterport, lige i runddelen, hvor landevejen løber imellem de anlagte alléer.

Grundstenen til monumentet blev nedlagt 31. juli 1792 (på kronprinsens bryllupsdag). Tusinder af tilskuere havde indfundet sig. I grundstenen blev i et hulrum nedlagt en guldplade, hvori følgende indskrift var indgraveret: »År efter Christi fødsel 1792 satte enige borgere her en støtte af steen, til minde om deres konge. Christian den 7des velgjerninger imod Danmarks bondestand, og især ved at løse den fra stavnsbåndet«.

Efteråret 1797 var monumentet færdigt og havde da kostet ca. 14.000 rdl. Det består af en 24 fod høj obelisk af bornholmske sandsten. Indskriften på den østlige side er: »Kongen kiendte, at borgerfrihed, bestemt ved retfærdig lov, giver kierlighed til fædreland, mod til dets værn, lyst til kundskab, attrå til flid, håb om held«. På den vestlige side: »Kongen bød, stavnsbåndet skal ophøre, landbolovene gives orden og kratt, at den frie bonde kan vorde kiek og oplyst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig«.

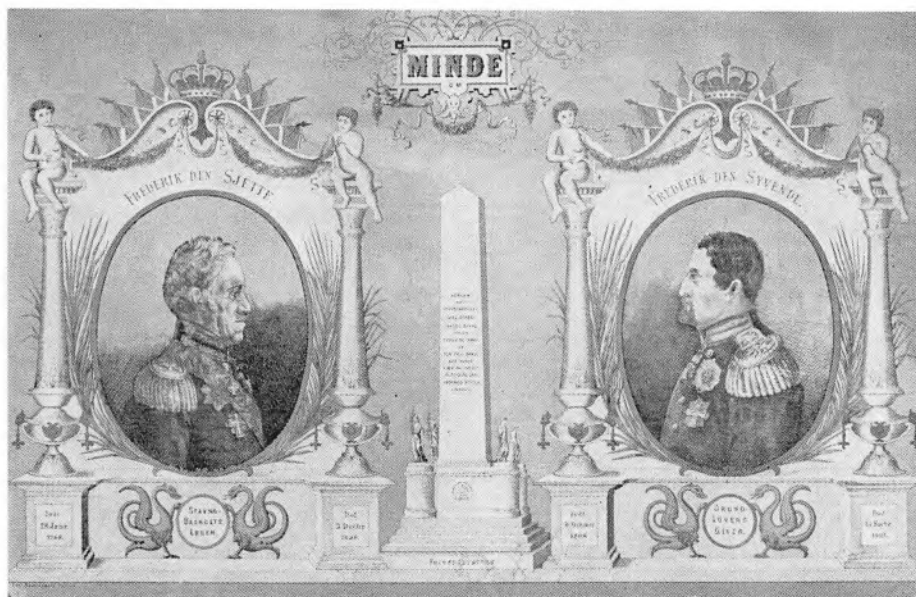
Tegningen til frihedsstøtten med sokkel og figurer m. m. er udtort af historiemaleren Nic. Abildgaard, og indskrifterne er forfattet af digteren Thomas Thaarup.

I Nordsjælland nær Frederiksborg slot rejstes også en mindesten for stavnsbåndets ophævelse, hvorpå bl. a. står: »Statsminister Christian Ditlev Frederik greve af Reventlow gennemførte støttet af højsindede fæller bondestandens frigjørelse for stavnsbåndet i året 1788«.

Også her i Østjylland, nemlig på Skanderborg slotsbanke, rejstes en mindestøtte for kong Frederik VI, der som kronprins havde været med i alt det meget, hvis største resultat vel må siges at være stavnsbåndets løsning.

En i 1840 sammentrådt komite med oberst Rosenberg som formand indsamlede rundt i landet 16.000 rdl., hvoraf alene i Skanderborg 375 rdl. Professor ved kunstakademiet G. F. Hetsch udførte tegningen til mindestøtten, som det efter 2 års forløb blev overdraget den dygtige bygmester og brobygger Fr. Møller, Skanderborg, at udføre. Fr. Møller fandt efter megen søgen en sten i Tinning skov ved Frijsenborg af passende størrelse (36.000 pund). Stenen blev i rå tilstand ved hjælp af en særlig konstrueret vogn trukket af 32 heste (ofte måtte også indtil over 50 mand hjælpe til at trække i svære tove) transporteret de 5 mil fra Tinning skov til Skanderborg slotsbanke. Kørselen, der tog 6 dage, var en så usædvanlig begivenhed, at der, hvor den kom frem, ofte kunne samles over 2000 mennesker fra omegnen.

Mindestøttens højde er 23 fod (som tidligere nævnt er frihedsstøtten på Vesterbro 24 fod). Selve busten af Frederik VI og basreliefferne er modelleret af Bertel Thorvaldsen nede i Rom. En af hans elever, N. P. Holbech, har hugget dem, og H. W. Bissen har cisereret dem. Thorvaldsen skænkede busten af



Litografi til erindring om stavnsbåndets løsning og grundloven.  
Billedet viser frihedsstøttens vestside.

kongen, medens basreliefferne blev betalte. Indskrifterne under de 4 relieffer er forfattede af B. S. Ingemann og udført i bronze af J. Dalhoff.

Støttens afsløring fandt sted den 31. juli 1848, på dato 53 år efter frihedsstøttens grundstensnedlæggelse, i overværelse af kongen og mange honoratiories og en menneskemængde, der mentes at være over 20.000 (ved middagstid et par timer senere 30.000). Ved kongens ankomst blev afsunget en sang forfattet af professor J. L. Heiberg. Senere udførtes J. P. E. Hartmanns Festmarch af 3. infanteri-brigades musikkorps, hvorefter en sang forfattet af H. C. Andersen blev afsunget. Indvielsestalen blev holdt af biskop G. P. Brammer. Alt i alt en folkefest af rang, der viste betydningen af det i slutningen af 1700-tallet og i begyndelsen af 1800-tallet vedtagne og gennemførte lovgivningsarbejde.

20. juni 1963 nedlagde amtmand E. F. G. Schau på Skanderborg amtsråds vegne en krans ved mindestøtten på Skanderborg slotsbanke i taknemlig erindring om en konge, der kom til at betyde så meget for sit land gennem de store landboreformer, der skabte den fri danske bondestand. Endvidere nedlagde Wilh. Dupont en krans fra Skanderborg kommune, ligesom Gunnar Bruun nedlagde en krans som landmændenes og landbrugets hyldest til den konge, der løsnede bondestandens åg og skabte den frie, danske landmand.



Efter det vedtagne og gennemførte lovgivningsarbejde vedr. landboreformerne m. m. fulgte »onde tider« med statsbankerøt og dårligere og dårligere priser på landbrugets produkter, men omkring midten af 1800-tallet begyndte en opgangsperiode, hvor bønderne med herremændene som foregangsmænd



Mindestøtte for Frederik VI på Slotsbanken i Skanderborg.

rigtig for alvor tog fat på at mergle deres jorder og rense dem for kvikrødder samt dræne de mest vandlidende områder, hvorved foldudbyttet steg til op imod 20 fold, næsten det dobbelte af, hvad der tidligere var opnået.

Efter grundlovens vedtagelse 5. juni 1849 indførtes også den almindelige værnepligt, der hidtil udelukkende havde hvilet på bondestanden, og nu går det trods krigene 1848—49—50 samt 1864 fremad for bondestanden, men sidst i 1880-erne og først i 90-erne sætter en hård landbrugskrise atter ind; dog afbødes denne noget ved, at landmændene slutter sig sammen og opretter først andelsmejerier, senere andels-svineslagterier og endnu senere andelsfoderstofforretninger samt adskillige andre andelsforetagender. Efter århundredskiftet går det atter støt fremover, indtil 1. verdenskrigs unormale priser gør sig gældende. Mellem 1. og 2. verdenskrig sætter en landbrugskrise atter ind sidst i 1920-erne og først i 30-erne, hvortil kommer en endda meget stor arbejdsløs-

hed såvel i by som på land. Staten må på forskellig måde træde hjælpende til. På grundlag af beskæftigelseslove, ikke mindst grundforbedringsloven af 31. marts 1933 og dens udvidelse i 1934 og 1937, går det atter fremad for det danske landbrug, i begyndelsen dog forholdsvis langsomt. Under 2. verdenskrig, allerede i 1940, kommer landvindingsloven, der som supplement til grundforbedringsloven, som fortsætter og udbygges, så nogenlunde holder på den hjemlige arbejdskraft og samtidig giver muligheder for større udbytte af hjemmeavlet foder i de indførselsvanskelige tider under krigen. Såvel grundforbedrings- som landvindingsloven fortsætter i efterkrigsårene, i de senere og sidste år med færre penge til rådighed, men dog alligevel sådan, at det hidtil største landvindingsarbejde i Skjernådalen for tiden er under udførelse.

Disse arbejder, gennem de sidste 30 år, har til en vis grad forårsaget, at landbruget har kunnet inddrage, forbedre og nyttiggøre ikke tidligere dyrkbar og vandlidende jord til erstatning så nogenlunde for de større og mindre arealer dyrket jord, der må afgives omkring byerne til ny bebyggelse, til ny Veje, flyvepladser og militære anlæg og til sportspladser.

Selv om landbruget på grund af de lave landbrugsproduktpriser for tiden er i en endda meget dyb bølgedal, stiger foldudbyttet fortsat på grund af den mere og mere intensive drift i kraft af landmandens stadig forbedrede driftsformer, herunder ukrudtsbekæmpelse m. m. og ikke mindst mekaniseringen. Årsagen til alt dette må, mere eller mindre, direkte eller indirekte, søges i, hvad der skete under de store landboreformer, der tog deres begyndelse for 175 år siden ved stavnsbåndets løsning. Var det ikke sket på så tidligt et tidspunkt, er det ikke godt at vide, hvordan dansk landbrug og dermed hele det danske samfund havde været stillet i dag, thi stavnsbåndets løsning må siges at være den største sociale revolution, der nogen sinde er gennemført i Danmark, ikke ved pres fra neden, men ved magtbud fra oven.

---

---

# KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

## *Hornslet kirkes restaurering.*

En af Danmarks fornemste og historisk og nationalt værdifuldeste landsbykirker er uden tvivl Hornslet kirke.

1. del er opført af sognets beboere omkring 1200, 15 m lang, uden hvælvinger og tårn og af kampesten, samlet op på markerne. Omkring 1250 blev den forsynet med kalkmalerier. Senere kom den i Århusdispens eje og blev omkring 1400 forsynet med våbenhus og hvælvinger. Vestenden blev forlænget med en hvælvings længde i munkesten.

14. november 1560 fik Jørgen Rosenkrantz »jus patronatus« over kirken, som han forlængede mod øst, tilføjede et kapel mod syd ud for koret, der fik samme bredde som skibet. Han murede krypt under kor og kapel til mausoleum for sin skægt, hvoraf der fra forskellige katolske steder førtes hans tipoldefader, oldefader, bedstefader og fader, for at de kunne hvile i evangeliets ly. Endelig føjede han et tårn til mod vest, så kirken fik en længde af ca. 40 m. Den lærde Holger Rosenkrantz byggede et rum til oven på våbenhuset som skolestue for almuebørn. Såvel døbefont som altertavle, prædikestol, degnestol, egetræspanellerne i sidekapellet, træpitafiet over Jens Zeuthens hustru samt flere vældige stenepitafier over Rosenkrantz er skabt af store kunstnere.

I juli 1945 overdrog lensbaron Holger Rosenkrantz kirken til Hornslet menighed, der forpligtede sig til at søge den restaureret inden 15 år. Efter at der i årene 1955—60 var ført forhandlinger og drøftet forslag til kirkens restaurering, nåede man til en endelig løsning, så restaureringen kunne påbegyndes 23. marts 1960, dagen efter konfirmandernes altergang. Slutningen på det store arbejde kan nu øjnes.

Den udvendige side af murene afsyrede, cementpuds afhuggedes og erstattedes med kalkpuds, ligesom medtagne sten ombyttedes med nye (munkesten). Blytaget var medtaget, det omstøbtes og blev lagt op på nyt træunderlag. 3 blyplader viser reparation af taget 1785, 1829 og 1960. På spidsen af det ejendommelige tårnspir sad en kugle under en vejrhane, hvorover der ragede et kors. Denne jernkonstruktion var fastgjort til en egetræsbjælke (»kongen«), men regnvand og anden fugt havde rustet befæstningen helt over, så det næsten var et under, at det hele ikke var faldet ned. Regnvandet løb direkte fra midterstangen ned gennem kuglen til træet, der rådnedes. Bjælken blev fornyet, jernkonstruktionen blev repareret, vejrhanen og kuglen forgyldt, og ved hjælp af kraver lededes vandet bort fra »kongen«. På nordre side af tårnet blev urskiven og viserne på kirkeuret ført tilbage til deres oprindelige skikkelse. Skiven maledes blå, og tal og visere blev forgyldt. Selve uret inde i tårnet blev istandsat og skærmet mod støv.

Kirkens indre blev ryddet for alt, hvælvinger og vægge afbankedes forsigtigt for mange lag kalk, hvorved store revner blottedes. Navnlig var der dybe revner i korhvælvingerne, hvorfor der blev foretaget undersøgelser af grunden. Denne syntes dog god, men for at undgå udskridning af muren ved evt. rygstelser, nedstøbtes jernrør i hele østre halvdel af kirkens øverste murværk.



Hornslet kirke set fra syd. Knud Nielsen fot. 1963.

De 3 store stenepitafier blev nedtaget, hvorved det viste sig, at jernankrene, som dels forbandt stenenes enkelte dele, dels fæstnede stenene til muren, var helt eller delvis rustede over på grund af kondensvand, som dannede sig ved mødet mellem kulde udefra og varme indefra.

På vægge og hvælvinger samt hvælvingsribber afslørede forskellige dekorationer og figurer samt kalkmalerier og påmalede tæpper som baggrund for epitafierne. De blev undersøgt af konservator Egmont Lind, der erklærede, at kun et af kalkmalerierne havde værdi, hvorfor det øvrige overkalkedes. Kalkmaleriet skønnedes at være endogså ualmindelig værdifuldt. Det er nu konserveret og bedømmes som en verdensseværdighed.

De gamle fyrretræsbænke og paneler langs sidevæggene i skibet fjernedes og er erstattet med lyse stole med skumgummisæder beklædt med koksfarvet stof. Bræddegulvene under bænken er ombyttet med gult flisegulv, der svarer til de øvrige gulvflader — også i kor og sidekapel. Korgulvet er hævet 15—20 cm over skibets gulv, og kapellets gulv er i niveau med korets.

Efter denne forandring fremtræder kirkerummet i en fornem skikkelse, idet skibets sidevægge og hvælvingspiller nu ses i deres fulde længde.

De 3 store sandstensepitafier over Rosenkrantzterne blev efter restaurering opsat med bronzeankre og et helt drænrørssystem mellem epitafium og mur, så rust og fugt ikke kan gøre skade i fremtiden. De oprindelige farver, hvoraf forbavsende store partier var bevaret, blev fremdraget og pudset efter på bare steder. De mørke farver, som havde ødelagt de oprindelige lyse og festlige,

havde virket knugende og triste. Nu er alt igen festligt og lyst. En mindsten i sidekapellet over en søn af Jørgen Rosenkrantz var ødelagt af kulde og fugt, så man kunne tro, at det yderste lag på 3—4 mm var en løs plade. Denne blev varsomt fjernet stykkevis, rensset og igen fæstnet til stenen med speciel lim-

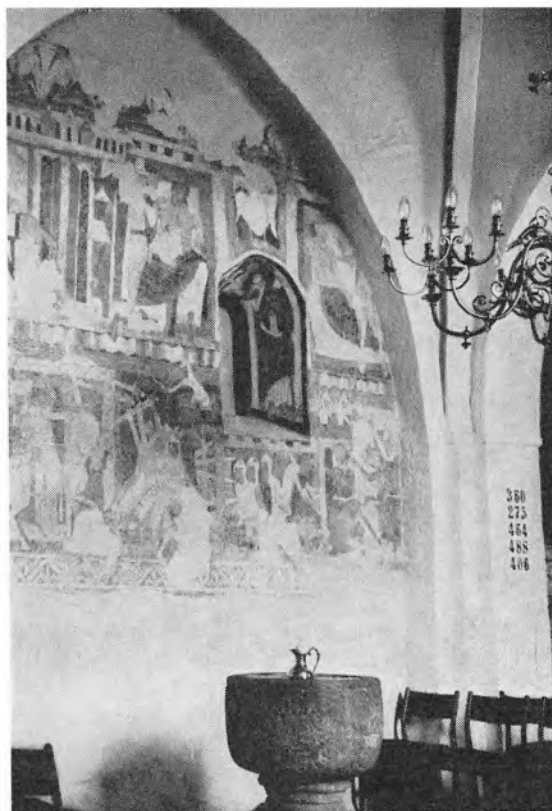


Det indre af Hornslet kirke efter restaureringen.  
Knud Nielsen fot.

blanding. Derefter blev stenen opsat på en sten, der ragede frem foran muren, så der var luft mellem sten og mur. Nu kan den sidde der i 100 år, sagde billedhugger Baumbach, som udførte det svære arbejde.

Altertavlen — såvel den på altret som den i sidekapellet, der er flandersk — blev sendt til Nationalmuseet, præpareret mod orm og andet kryb og op-malet eller afskrabet samt repareret. Den værdiløse overbygning blev fjernet. Der er også anskaffet nyt antependium i violet med et guldkors. Omkring alter-bordet er lagt en egetræsliste, og alterdugen går nu lige til denne. Degnestolen og panelet i sidekapellet blev også repareret. Den grimme egetræsmaling blev skrabet af, og egetræet tonedes i mørk farve over det hele. Der var både lyst og mørkt egetræ. Nu fremtræder navnlig panelet i en ny og smuk skikkelse.

Døbefonthylstret fra 1699 præpareredes og opmaledes. Det samme gælder prædikestolen, hvor engle med lidelsessymbolerne opsattes på lydhimlen. Også epitafiet over Jens Zeuthens hustru — nederst i kirken — fik samme omgang som det øvrige træværk. Sidekapellets gulv sænkedes som nævnt, et grimt jern-



Skibets nordvæg med romansk kalkmaleri.  
Knud Nielsen fot.

gitter fjernedes, Jørgen Rosenkrantzets smukke gravsten førtes noget frem, og døbefonthylstret sattes bagved. Kapellet syner nu som en del af koret.

Døbefonten, som stod i koret, er sat ned midt i kirken på nordre side, lige under kalkmaleriet. De to kunstværker hører sammen i tid og til samme del af kirken.

Belysningen i kirken var utilfredsstillende. De to vinduer i koret bag altret trak blikket fra altertavlen. En pære i hvælvingen lige over altret stak i øjnene. Vinduerne blændedes, og pæren fjernedes. En lysekroner af mere moderne snit ophængtes i korbhvælvingen, noget højere end de øvrige. Derved blev lysforholdene bedret betydeligt, og altertavlen skjultes nu ikke mere for synet nede fra kirken. I sidekapellet ophængtes en kroner i samme stil som den nye i



koret. Der var før også kun en enlig pære. Under orglet anbragtes 4 lampetter. De store, gule lysekroner fik en oppudsning i København.

I stedet for den meget massive alterskranke fra Margrethe Krabbes tid opsattes en lettere i moderne stil, knæfaldet blev betrukket med lyst skind. Præstens knæleskammel bibeholdtes, men blev betrukket med skind, men dog med



Altertavlen og degnestolen i Hornslet kirke.  
Knud Nielsen fot.

en hætte udenpå af violet stof som antependiet. Nu virker alt dette så let, at alt det gamle træder tydeligere frem. En ny præstestol, beklædt med skind, står i koret. Orgelpulpituret blev båret af fire svære træbjælker, disse er nu blevet erstattet af 4 jernrør, der er mindre i omfang og derfor giver et lettere udseende. Trapperne til orgel og prædikestol samt til opgangen i våbenhuset er af moderne, lettere konstruktion, så også her gives der plads for det gamle, der syner langt renere end før.

De mindsten, som sad i kormuren under vinduerne, er opstillet ved sydvæggen mellem kapel og prædikestol, og degneepitafiet, som tidligere sad på dette sted, samt en trækrans og en sølvkrans er ophængt nederst i kirken på sydvæggen.

Epitafiet over Erik Rosenkrantz med sine tre koner er flyttet en hvælving ned, for at kalkmaleriet kan frilægges. Sokkelen er sænket ca.  $\frac{1}{2}$  m, og dette gælder også epitafiet over den lærde Holger. Virkningen af denne sænkning er god. Gravstenene, som sad i muren, hvor Eriks epitafium nu sidder, er anbragt i våbenhuset, i hvis golv er nedlagt en gravsten over Jens Zeuthens hustru. Den blev fundet i kirken ud for prædikestolen ca. 20 cm nede. De 5 sten i våbenhuset samt de to i tårnrummet er opsat med bronzeankre og foran væggen.

Skibet »Kaløvig« er smukt restaureret og opmalet.

Våbenhuset var delt i to rum, hvoraf det ene benyttedes til brændsel og fyring. Nu er begge rum slået sammen, og over rummet findes et oliefyr, der

blæser varm luft ind i kirken. I forbindelse hermed er et befugtningsanlæg, der skal sørge for den rigtige fugtighedsgrad.

Orglet er ikke færdigrestaureret, og maleren har derfor ikke kunnet lægge sidste hånd på restaureringsarbejdet. Forhåbentlig varer denne nølen ikke for længe.

Ved Eriks epitafium lå en bog i metalbind. Den er restaureret meget smukt og nu — i lænke — lagt på epitafiets fodstykke. Den skal nedlægges i en kasse med glaslåg, så den kan blive beskyttet.

I kirkens krypt var nedsat ca. 40 kister i årenes løb — fra Jørgen Rosenkrantz' tid og mange år fremefter. Da pladsen var optaget, satte man kisterne i tårnrummet, der blev ryddet i 80-erne, da kisterne nedsattes i Rosenkrantzernes gravsted på kirkegården. Nu er der rensat ud i krypten, hvor kisterne var i en sørgelig forfatning. Rester af kister og skeletdele blev nedlagt i det fælles gravsted, og kun enkelte kister står nu tilbage.

Til slut skal blot oplyses, at der fandtes et halvt hundrede mønter fra forskellige tider under gulvene. De er afleveret til Nationalmuseet, der har lavet en fortegnelse over dem.

De billeder, som er medtaget i denne nøgterne gennemgang af restaureringsarbejdet, viser forhåbentlig lidt af det store og vellykkede arbejde, som her er udført af meget dygtige fagfolk.

H. Skjerk.

### *Odder sognekirkes restaurering.*

Det sker, at folk, som kommer ind i Odder sognekirke efter restaureringen, undrer sig over, hvad der egentlig er sket af restaurering. Bortset fra det ganske åbenbare, at nogle løbere er fjernet og at bænkene er nymalede, synes ved første øjekast alt uforandret. I virkeligheden er der under arkitekt H. P. Nielsens dygtige ledelse sket en gennemgribende istandsættelse og fornyelse, som hurtigt røber sig for den, der kender kirken, og som for alle giver en ny fornemmelse af et meget smukt rum, uden at man måske kan forklare, hvorfor det nu virker anderledes end før.

En beskrivelse af restaureringen kan ikke blive en redegørelse for sensationelle nye fund. Der er ingen (måske bortset fra kalkmalerierne). Men det kan vel have interesse at følge en del af de problemer, vanskeligheder og glæder, som uvilkårligt kommer, når man må træffe en række afgørelser ud fra både varsomhed overfor det historiske og hensyn til den nutidige brug.

Kirkens ældste historie er ret ukendt, men ikke uden gåder. Hvorfor er kirken bygget så stor og statelig og forsynet med et kostbart gyldent alter? Er det enestående stablede dige den sidste rest af et fæstningsanlæg i forbindelse med kirken? Hvad dækker dette anlæg over i egnens historie? Det vil sikkert være rigtigt engang at gennemføre en undersøgelse af digets omgivelser, selv om det vil kræve en gadeopbrydning. Der kunne vel være grund til at vente, at kirken også på anden måde end ved alteret havde været rigt udstyret, og det slog til.

Kirkens mure var meget forsømt. Et tykt kalklag dækkede over revner og huller, undertiden af faretruende karakter. Vi vidste, det ville blive nødvendigt at fjerne en del af kalklaget, og vi var kun lige kommet i gang, da de første spor

af billeder dukkede frem. Næsten ligegyldigt hvor man i hovedskibet fjernede løse kalkflager, var der billedrester. En samtale med Nationalmuseet om farvernes karakter gav endda fornemmelse af, at billederne var ret gamle og værdifulde. Men nu begyndte skuffelserne. Da konservatoren fra museet var kommet i gang, viste det sig, at murene var i en så dårlig forfatning, at de fleste kalk-



Kalkmaleri på sydvæggen i Odder kirke.

malerier var for ødelagt til at kunne restaureres. Vi taler ofte om vore kirkers gode vedligeholdelse. Lad os håbe, det er rigtigt i dag, men det har vist ikke altid været strålende. Det er harmeligt at konstatere, at kalkmalerier er blevet ødelagt helt op mod vor egen tid. Det er ganske udelukket, at man ikke ved tidligere reparationer i Odder er stødt på tydelige spor, ja måske endda har haft temmelig store stykker afdækket. Man har for det første tiet stille, for man ville ikke udsætte sig for forsinkelse og udgifter ved at underrette Nationalmuseet, og man har dernæst gennemført en ødelæggende reparation af muren, hvor man har klasket mørtel og kalk umiddelbart oven i farverne, så disse er definitivt ødelagt.

På skibets mure har der været to rækker billeder over hinanden. Vi kan på nordvæggen identificere et billede af fremstillingen i templet og et af kvinderne ved graven. På sydvæggen findes et udmærket billede af tre mænd, som møder en kvinde i en port. Det synes ikke at være bibelsk. Mændene er i middelalderkøfte, og den ene har en mærkværdig ballonhat svævende over hovedet. Endvidere har vi fremdraget kirkens viekors og en del draperier under billederne. På skibets østvæg over korbuen findes en meget smuk tegning med sorte kon-

turer, forestillende en nøgen kvinde og mand, som fristes af en vellystig djævel med hundehoved. Det er et morsomt billede, men for mig at se også af virkelig kunstnerisk værdi. Især kvindeskikkelsen er levende og smuk. Da djævelens vellyst er stærkt pointeret, hører det jo til de i dag forargelige billeder. Jeg tror sådan set ikke, menigheden i Odder ønsker at have det for øje under gudstjenesten. Mandsskikkelsen er tildels ødelagt af en revne i muren, men han



Malersignatur i tårnrummet.

spiller nu også en underordnet rolle i billedet. Det ville måske være muligt at fremdrage kvinden alene.

Netop fordi vi har haft det gyldne alter, var det en stor skuffelse, at korvæggene og hvælvet i koret ingen billeder havde. Men pludselig opdagede vi, at det slet ikke var den rigtige mur. På et ret sent tidspunkt har man muret to indvendige sidemure i koret, ubegribeligt hvorfor. En prøvegennemhugning viste, at de gamle vægflader stod intakt indenfor, og det vakte nye forventninger om det helt store billedfund. Men ved ommuringen har man rensset murene. Der var ikke andet at finde end en indskrift over en præstebegravelse, hvor endda kun begyndelsesordene og ikke engang navnet var bevaret. Der var hist og her små spor af farve, så der har engang været billeder.

I skibets hvælv var der overalt farvede dekorationer, og i tårnrummet fandtes enkelte overordentlig tarvelige dekorationer, hvor man har indridset konturer af mønstre, der nærmest ligner de tegneforskrifter, man i min barndom anvendte i skolerne. Man har endda kun farvelagt enkelte af felterne. På samme måde var der indridset en stor fugl, som man heller ikke har fuldført. Men som en kuriositet har vi ladet det mærke, som fandtes i tårnrummet, og som vel er en malersignatur, stå. Det er nu blevet brugt som bomærke for kunststillingen på Odder Højskole.

Hvad skal man nu sige om og gøre ved disse billeder? Vi har været enige om, at hvælvenes dekorationer ikke skal frem. De findes så mange steder, at der ikke kan siges at være historisk begrundelse for at få dem frem. Vi ser hellere de smukke hvælvinger hvide. En del af malerierne var så defekte og mishandlede, at de ikke kan komme frem. De er omhyggeligt tildækkede igen,

så de rester, der er, bevares under kalken. Tilbage står nogle enkelte billeder, som dækkede af papir afventer, at Nationalmuseet skal få tid til at undersøge og eventuelt fremdrage dem. Nok blev fundet en skuffelse, men blot den lille rest vil være af stor værdi. Billederne er ret gamle, måske fra begyndelsen af det fjortende århundrede. De er omhyggeligt og smukt udført, og farverne virker, selv i deres urensede og urestaurerede fremtræden, meget smukt. Hovedfarverne er klare, grønne, blå og røde farver. Den i senere kalkmalerier så dominerende og i virkeligheden lidet kønne rødbrune farve savnes næsten helt. Derfor kan det ikke være rigtigt, når man har villet hævde, at kalkmalerierne i Odder og Tilst skulle være udført af samme mand. Farver og tegning er slet ikke ens, der må være endda ret stor aldersforskel.

Jeg har omtalt kalkmalerierne udførligt, dels fordi det vel var den store oplevelse (og skuffelse) ved restaureringen, dels fordi hovedparten af dem er tildækket igen.

Selve bygningen har givet andre problemer. Vi vidste, at buen over apsis var sen og dårlig. Man havde ganske simpelt repareret en stor revne ved at bygge en ny bué udenom, hvorved man til dels havde tildækket de to hjørnepiller. Vi huggede buen bort og fandt ned til den gamle, som var temmelig mølestreret, men dog lod sig istandsætte. Det er en af de ting, som næppe bemærkes, men har virket meget stærkt til en smuk helhed. Murene er renset for løs kalk og har derved fået den uregelmæssig grove overflade, som en kirkevæg skal have. Ved reparation af et vindue fandt vi den ældre form af vinduet, som mærkelig nok var større, men også langt smukkere end det vindue, vi var vant til. Vi kunne restaurere vinduet i sydturen. I nordturen var det gamle vindue helt borte, og vi dristede os ikke til en rekonstruktion, selv om vinduerne vel har været ens oprindelig. Her er et andet problem. Hvad er det, vi gør? Fører vi kirken tilbage til den oprindelige form? Det kan vi naturligvis ikke og skal heller ikke. Hvor der er begået åbenbare fejl, og de kan ses, prøver vi at rette. Vi har gravet døbefonten op af jorden, fordi den så fremtræder som det kunstværk, denne imponerende granitfond er. Vi har så måttet acceptere det, som man ikke tidligere har villet, at det kan være lidt besværligt for små mødre at løfte barnet frem over fonten. Vi har lagt gule mursten som gulv i kor og gange og er dermed vendt tilbage til det tidligere gulv, som vi fandt under den cement, som man en overgang har fundet praktisk som underlag for røde løbere. Men i det store og hele må vi overveje problemerne, prøve på ikke at ødelægge noget gammelt og dog alligevel finde noget, som er godt og brugeligt i dag. Som gulv under bænken har vi lagt et nyt grangulv, som skal holdes hvidskuret. Det er upraktisk og volder især som nyt meget besvær, men det passer i kirken. Vi kan ikke holde moderne rengøringsstandard, selv om vor udmærkede kirkekone fortvivlet bestræber sig på det, men det ville være synd mod kirkerummet at fjerne gulvet, for slet ikke at tale om anvendelse af nyere gulvmaterialer.

Til gengæld eksperimenterer vi for øjeblikket med et højtaleranlæg i kirken. Det kniber med at høre, især ved begravelser, og hvor vi kan gøre det uden fortræd, bør vi naturligvis anvende moderne teknik.

Belysningen er, når dette skrives, endnu ikke godkendt. En af de ting, som ubønhørligt må kræves ved en kirkerestaurering, er en uendelig tålmodighed med offentlige myndigheders tempo ved behandling af sager. Vi har på en måde udsat spørgsmålet om belysningen i hovedskibet. Hvelvingerne er noget af det



smukkeste i kirken, og hvad vi har set af moderne kirkebelysning, var ret utilfredsstillende. Uden at være nogen større prydelighed i kirken ødelagde de linierne i hvælvene. Vi har valgt det ganske enkle at hænges nogle hvide glaspender op. De forsvinder næsten i rummet.



Odder kirkes nye orgel.

Odder kirke har et tværskib, hvis bageste del er en høj gravkælder med Rodstensejebegravelser. Over kælderen hænger et stort sandstensepitafium. Rummet virkede før ret tarveligt, og epitafiet var for os at se ikke nogen prydelighed. Det var klemt inde mellem det gamle orgels kasser, som var bygget over kælderen. Gennem adskillige år havde vi ført en sej kamp med Nationalmuseet, som ønskede det nye orgel opstillet på normal plads i kirkens vestende, hvor vi ikke ville have det på grund af et stort og meget elsket glasmaleri fra trediveerne



(af Lofthus). Vi sejrede i kampen, og orglet blev anbragt i tværskibet foran kælderen. Men sagen er for mig en påmindelse om at lytte alvorligt til Nationalmuseet. Da vi fik det gamle orgel bort, fik repareret hvælvingen og forbedret lysforholdene, blev rummet pludselig smukt, og epitafiet dukkede frem som det, det var, et udmærket barokmonument, der nok endnu venter på restaurering, men som det er synd og skam at tildække med et orgel. En henstilling fra museet i yderste øjeblik, da vi allerede var ved at rejse det nye orgel, gjorde ikke vore betænkeligheder mindre. Men orglet blev rejst, som det var planlagt, og det måtte være sådan. På en måde var det igen kampen mellem fortid og nutid. Der er slet ingen tvivl om, at befolkningen i Odder så langt foretrækker glasmaleriet frem for epitafiet, og vi kunne ikke undvære de siddepladser, der ville gå tabt i hovedskibet. Men jeg tror, epitafiet er det værdifuldeste, og indstillingen kan blive en anden. Altså har vi fået orglet bygget, så det kan flyttes og nøjagtigt passer i vestenden. Så kan eftertiden vælge. Der er i det hele taget noget om, at man aldrig bliver færdig i en kirke. Ved en restaurering rejser der sig problemer, som ikke kan løses i denne omgang. De må vente til næste gang om 40—50 år, og det sker der ikke noget ved. Selv om det ikke er moderne i øjeblikket (og Nationalmuseets indstilling er undergivet store modesvingninger), oplevede vi selve kirkerummet så smukt, da bænkerne var fjernet og det stod tomt, at vi nok gerne havde set bænkerne udskiftet med lette sole. Vi har, jeg tror med held, gjort, hvad vi kunne, for at ikke bænkerne skulle trykke rummet for stærkt, men det kan ikke helt undgås.

Jeg skal afholde mig fra at nævne mange andre enkeltheder og problemer. Hvis man ser Odder kirke i dag, rummer den måske ikke de store seværdigheder, men den er et usædvanlig smukt kirkerum. Der er både magt og ynde over rummet. Det fremtræder klart som historisk monument, men er også en festlig ramme om gudstjenesten. Jeg har kun hørt en indvending: at den er blevet for kold. Det er en fare, som lurar ved alle kirkerestaureringer i vor tid, men hellere gennemføre lidt strengt og derefter mildne lidt på det med et par festlige tæpper, med lys og blomster og ved fremdraging af et par af kalkmalerierne. Og igen: Vi må værne om historien, men nutiden må også være her. Den ene væg i tværskibet ville være som skabt til ophængning af et moderne maleri. Moden siger, at man ikke må hænge skilderier op i kirken. Skal man male i kirken, må man pænt male på muren eller loftet, som man gjorde i fortiden. Jeg så på en udstilling i Århus Kay Christensens »Mennesker søger efter kærlighed«. Det burde hænge i Odder sognekirke. Så havde vi ikke blot restaureret, men føjet vor egen tids bidrag til, hvad vi egentlig kun har gjort ved det dejlige Frobenius-orgel, der er bygget til kirken.

*Otto Nielsen.*

# NOGLE DØDSFALD I ØSTJYLLAND 1962

*Kommunelærer Valdemar Sigfred Knudsen*

*22. december 1879 — 31. august 1962*

Skønt fynbo af fødsel — født i Indslev-Fårup som søn af førstelærer H. J. Knudsen og hustru Karen Kirstine f. Mygind — og med lærereksamen fra Skårup kom V. Sigfred Knudsen til at lægge næsten hele sit vidtspændende virke i



V. Sigfred Knudsen.

Østjylland med Århus som midtpunkt, hvor ikke mindst »Østjysk Hjemstavn« nød godt af hans store indsigt og viden på mange områder, i særdeleshed vedrørende fuglelivet her i Østjylland.

Allerede i »Østjysk Hjemstavn«s 2. årg. 1937 skrev V. Sigfred Knudsen en meget interessant artikel »Om Kaløvigegnens fugle«, og da medlem af Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse, viceskoleinspektør J. Kr. Findal døde 16. november 1938, blev V. Sigfred Knudsen ved generalforsamlingen 26. november 1938 valgt til at indtræde som bestyrelsesmedlem i dennes ledigblevne plads.

Et halvt år efter, 18. juni 1939, under Østjysk Hjemstavnsforenings udflugt til Constantinsborg m. v. holdt V. Sigfred Knudsen for de ca. 325 deltagere et meget lærerigt foredrag »Om Brabrand Sø og dens fugleliv« og gjorde bl. a. opmærksom på, hvad turens deltagere næppe havde tænkt sig muligheden af, at der ved Brabrand Sø fandtes 132 forskellige fuglearter, hvoraf 65 ynglede på stedet.

Et par måneder senere, 27. august 1939 (den sidste søndag før den 2. verdenskrigs udbrud), under Østjysk Hjemstavnsforenings udflugt til Kaløvigegnen, som talte ca. 450 deltagere, holdt V. Sigfred Knudsen et foredrag om »Fuglelivet ved Kalø Vig«, hvor han på så udmærket måde uddybede sin artikel i

»Østjysk Hjemstavn« 2 år tidligere, at der i omtalen af foredraget i årbogen for 1939 står følgende: »Hvor ved han dog meget om fuglene og deres levevis, han er bogstavelig dus med dem alle, enten de kommer nordfra eller sydfra«.

Endvidere findes i »Østjysk Hjemstavn« for 1939 en meget læseværdig artikel af V. Sigfred Knudsen om »Fuglelivet i Århuskoven«.

I 1954, i en alder af 75 år, efter at have været i Østjysk Hjemstavnsfor-  
enings bestyrelse i ca. 18 år, bad han sig fritaget for dette hverv.

Efter kun ca. halvandet års ægteskab blev V. Sigfred Knudsen enkemand, idet hans kone Kirstine, datter af sognepræst H. Clausen og hustru Charlotte f. Petersen, døde 28. oktober 1908, 3 uger efter en barnefødsel.

Efter at V. Sigfred Knudsen som foran nævnt havde taget lærereksamen som 20-årig fra Skårup, havde han ophold på Statens Lærerhøjskole i København, og efter kort tids lærergerning på Fyn kom han til Århus i 1901 og blev 1905 ansat ved Århus kommunes skolevæsen, 1908—42 som lærer ved mellem- og realskolen i Ny Munkegade. Han karakteriseres som en overordentlig dygtig, samvittighedsfuld og elsket lærer, der tvunget af sygdom måtte tage sin afsked fra lærergerningen.

V. Sigfred Knudsen udnævntes 10. maj 1941 til ridder af Dannebrog.

Efter foranævnte 41 år som lærer helligede han sig i de sidste 20 år udelukkende videnskabeligt arbejde og omorganisation af Naturhistorisk Museums samling af sommerfugle, endvidere havde han før museets start skabt den enestående danske fuglesamling, som nu findes på museet.

1923—35 var V. Sigfred Knudsen redaktør af tidsskriftet »Flora og Fauna« og 1939—55 formand for Naturhistorisk Forening for Jylland, hvorefter han udnævntes til denne forenings æresmedlem. 1949 blev han på sin 70 års fødselsdag æresmedlem af Århus Entomologklub og 1954 af Lepidopterologisk Forening i København. Endvidere var V. Sigfred Knudsen medarbejder ved Skat Hoffmeyers 3 bøger om »Danmarks storsommerfugle« samt medlem af Naturfredningsforeningens lokalkomité og af komitéen for dansk zootopografisk undersøgelse.

Som det vil ses, har V. Sigfred Knudsen været vidtspændende i sit arbejde med faunaen, men floraen blev heller ikke glemt eller forbigået, idet han kendte alle Danmarks plante- og svampearter, ligesom han stod i forbindelse med naturforskere verden over.

Bestyrelseskolleger inden for Østjysk Hjemstavnsforening mindes kommunelærer Valdemar Sigfred Knudsen som et venligt og beskedent menneske, der var behagelig at forhandle og samarbejde med.

J. C. P.

1. Den 5. januar døde fhv. landstingsmand *Johannes Jensen*, Toustrup, 77 år gammel. Som søn af den ansete politiker, folketings- og senere landstingsmand Niels Jensen, Toustrup, kom han tidligt ind i politik, var medstifter af Venstres Ungdom i Hammel, blev formand for Silkeborgegnens Venstre og 1932—45 for De Samvirkende Venstreforeninger i Jylland. Efter at have været opstillet som folketingskandidat til fem valg i Silkeborgkredsen indtrådte han 1946 i Landstinget, hvor han havde sæde til dets ophævelse 1953. Kommunalpolitisk har han gjort en betydelig indsats som medlem af Dallerup sogneråd 1917—50, sognerådsformand 1927—46, formand for Skanderborg amts sogne-

rådsforening 1940—50 og medlem af Skanderborg amtsråd 1935—58. Også på det landbrugsfaglige område gjorde han sig gældende. Efter ophold på Ladelund Landbrugsskole overtog han 1916 slægtsgården Toustrup Overgård, som han drev indtil 1958. I en længere årrække var han formand for Frijsenborg-Faurskov Birks Landboforening og for Landbrugets Arbejdsgiverforeninger i Midt- og Østjylland. Endvidere kan nævnes, at han var formand for repræsentantskabet for Silkeborg Bank og medlem af bestyrelsen for Hammelbanen samt sognefoged og lægdsmand i Dallerup fra 1924 til sin død.

2. Den 22. marts døde fhv. amtslæge *Laurits Juul*, Hellerup, 87 år gammel. Han var søn af møller A. A. Juul, Gjern, og student fra Viborg 1894. Efter medicinsk embedseksamen praktiserede han i Vorbasse 1901—03, i Hammel 1903—06 og i Stubbekøbing 1908—15. Efter at have taget embedslægeeksamen blev han kredslæge i Marselisborg kegekreds 1915—29 og amts- og kredslæge i Århus 1929—45. I sin embedstid havde han mange tillidshverv, var bl. a. medlem af bestyrelserne for Embedslægeforeningen, for Jysk Medicinsk Selskab og for Århusafdelingerne af Dansk Røde Kors og Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse. 1924—25 var han medlem af Universitetssamvirket, og til Århus Universitet har han skænket sin betydelige medicinalhistoriske samling. Stærkt interesseret i botanik og geologi blev han bestyrelsesmedlem i Jysk Naturvidenskabeligt Selskab og Jysk Forening for Naturvidenskab, hvor han 1937—41 beklædte formandsposten.

3. Den 22. marts døde dommer *Knud Kjørholm*, Hornslet, 67 år gammel. Han var født i Brabrand som søn af førstelærer J. Kjørholm, blev student fra Århus og tog 1919 juridisk embedseksamen. Samme år blev han dommerfuldmægtig i Hornslet og var siden nøje knyttet til denne by og egn, selv om han nogle få år (1945—49) var konstitueret som først kriminal-, derefter civil-dommer i Århus. 1947 blev han udnævnt til dommer i Øster-Lisbjerg herred. I fem perioder, 1929—50, var han medlem af Hornslet sogneråd, 1933—43 som sognerådsformand, og fra 1950 havde han sæde i Randers amtsråd. Politisk sluttede han sig til Det Radikale Venstre og blev medlem af partiets hovedbestyrelse. Stærkt interesseret i kunst og litteratur var han hovedarrangør af en række friluftsskuespil i Hornslet og på Rosenholm, og i 1943 udgav han romanen »Det begyndte i maj«.

4. Den 10. april døde fhv. overlærer *Kr. Moustén*, Århus, 86 år gammel. Han stammede fra Salling, tog 1901 lærereksamen fra Silkeborg Seminarium og blev samme år ansat ved Århus kommunes skolevæsen. 1921—45 var han overlærer ved Valdemarsgades skole. I ikke mindre end 40 år, fra 1906 til 1946, var han socialdemokratisk medlem af Århus byråd, hvor hans vigtigste indsats har været udbygningen af byens hospitalsvæsen, idet han fra 1909 var formand for sygehusudvalget. I denne forbindelse kan nævnes, at han var medlem af hovedbestyrelserne for Landsforeningen til Kræftens Bekæmpelse og Samfundet og Hjemmet for Vanføre. Endvidere har han været formand for skoleudvalg og skolekommission, medlem af budgetudvalget og i de sidste valgperioder gruppeformand og 1. viceborgmester. Af andre tillidshverv kan frem-

hæves, at han var medlem af forretningsudvalget for Landsudstillingen 1909, af bestyrelserne for Århus Museums historiske afdeling og Naturhistorisk Museum samt af Århus Teaters repræsentantskab.

5. Den 25. april døde fhv. sognepræst *L. Meldgaard*, Odder, 76 år gammel. Han var født på Handbjerg Storgård ved Struer, blev student fra Efterslægtens Skole og tog teologisk embedseksamen 1912. Efter at have været sognepræst i Estvad-Rønbjerg og Borbjerg kom han i 1923 til Odder som sognepræst og blev i dette embede, til han 1954 tog sin afsked. Han har haft stor betydning for det sociale og kulturelle liv i Odder. Som formand for Odder Sygeplejeforening fik han organiseret hjemmesygeplejen, og som formand for biblioteksforeningen gennemførte han i 1926 nyordningen af Biblioteket for Odder og Omegn. Han stiftede også en kunstforening og var den drivende kraft ved oprettelsen og udbygningen af Odder Museum.

6. Den 4. oktober døde overlæge, frk. *Ellen Pedersen*, Ry, 68 år gammel. Hun var fra Løgstøregnen, blev student fra Viborg og tog medicinsk embedseksamen 1927. Efter nogle år som reservelæge ved Hjørring Amtssygehus og Skørping Sanatorium opnåede hun specialistanerkendelse i intern medicin og lungetuberkulose og blev i 1936 ansat som overlæge ved Ry Sanatorium, som hun ledede indtil dets nedlæggelse i 1956. Samtidig virkede hun som praktiserende læge i Ry og skolelæge i Dover og Alling-Tulstrup kommuner. I fire perioder, 1946—62, var hun medlem af Skanderborg amtsråd, hvor særlig sygehusarbejdet havde hendes interesse, og fra 1950 var hun formand for Skanderborg Amts og Bys Sygehus. Inden for kvindesagen har hun gjort en indsats som medstifter af og formand for Dansk Kvindesamfunds Ry-afdeling.

7. Den 17. oktober døde læge *Hilmar Fridericia*, Gentofte, 85 år gammel. Han var københavner af fødsel, men kom efter nogle år som kommunelæge i Thorshavn til Århus i 1909 og praktiserede her, indtil han trak sig tilbage i 1955. Det var den sociale side af lægegerningen, der særlig interesserede ham. Under den spanske syge efter 1. verdenskrig organiserede han den første husmoderafløsning i Danmark. I en årrække var han læge ved Marthahjemmets Vuggestue og Chr. IXs Børnehjem, formand for Århus Børneplejestation og for Mødrehjælpen i Århus. Endvidere var han medstifter af Ungdomsklubben Mejlen og dens formand 1950—54. Af faglige tillidshverv kan nævnes, at han har været formand for Lægeforeningen for Århus og Omegn, for Danske Lægers og Dyr lægers Motorforsikring, for Alm. Dansk Lægeforenings landsudvalg og det jyske centraludvalg og for Frit Danmarks lægegruppe i Århus. Under 2. verdenskrig måtte han flygte til Sverige, hvor han 1943—45 var læge for de danske flygtninge. Dr. Fridericia har udfoldet en stor forfattervirksomhed. Foruden talrige artikler i fagtidsskrifter og aviser har han bl. a. udgivet bøgerne »Håndbog i socialreformen« (1935) og »Hvorfor skriger mit barn?« (1940).

8. Den 25. november døde redaktør *Martin Ravn*, Horsens, 57 år gammel. Han var født i Vivild som søn af sognepræst Jakob Ravn, tog studentereksamen fra Randers og blev uddannet som journalist ved Randers Dagblad. Et par år

var han medarbejder ved Aarhus-Posten, men 1929 kom han til Horsens som redaktionssekretær ved Horsens Folkeblad og forblev her, fra 1946 som bladets medredaktør. Han har sin store del af æren for Folkebladets udvikling og udbredelse gennem disse år. I Horsens deltog han med interesse i byens offentlige liv, først og fremmest som medlem af byrådet i to perioder, fra 1958, men også som medlem af bestyrelsen for Horsens Grundejerforening og Horsens Idrætspark. Endvidere var han formand for Horsens Journalistklub.

9. Den 28. november døde kommuneingeniør *Jens Søgaard*, Risskov, 66 år gammel. Han var født i Grejs som søn af gårdejer, amtsrådsmedlem N. K. Jensen Søgaard, blev student fra Vejle og tog polyteknisk embedseksamen 1925. Efter en kortere tid som vejassistent i Svendborg amt blev han 1929 ansat som kommuneingeniør og bygningsinspektør i Vejlbjby-Risskov. I sin lange embedstid har han i høj grad bidraget til kommunens udvikling fra landkommune med spredt villa- og sommerhusbebyggelse til en fuldt moderne, købstadmæssig forstad. Også i Byudviklingsudvalget for Århuseggen har han gjort en betydelig indsats som medlem af udvalgets tekniske sekretariat. K. E.

---

## ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

VIRKSOMHEDEN FRA 1. OKTOBER 1962 TIL 30. SEPTEMBER 1963.

Den årlige generalforsamling afholdtes lørdag den 24. november med gård-ejer Johs. Grosen som dirigent. Formanden, amtsrådsmedlem K. Thorup, omtalte den trykte beretning og gav supplerende oplysninger hertil, kassereren, gårdejer H. Mahler gennemgik regnskabet, der balancerede med kr. 34.408,25 og sluttede med en kassebeholdning på kr. 6.069,40. De på valg værende bestyrelsesmedlemmer genvalgtes alle, nemlig: Gårdejer Karl Jacobsen, Viby, konsulent A. Jelsbak, Hammel, gårdejer V. Leth, Blegind, fhv. overbibliotekar P. Nielsen, Silkeborg, gårdejer J. Grosen, Skjæring, stationsforstander E. Kaster, Odder, sygekasseformand L. K. Larsen, Tåstrup, amtsrådsmedlem K. Thorup, Risskov, distriktsbestyrer J. C. Pedersen, Århus, og førstelærer M. R. Mikkelsen, Søvind. J. Juul, Viby, genvalgtes som revisor. Efter fælles kaffebord holdt museumsinspektør, frk. Erna Lorenzen fra købstadmuseet »Den gamle by« et foredrag om »Tøj og folk i Østjylland«. Foredraget, der gav et godt indtryk af frk. Lorenzens store kendskab til emnet, blev ledsaget af fremvisning og demonstration af en del klædningsstykker fra samlingerne i »Den gamle By«.

Ved et senere møde, hvor bestyrelsen blev konstitueret, meddelte Thorup, at han på grund af eftervirkninger fra et sygdomstilfælde gerne ville fritages for formandshvervet for en tid, hvorfor J. Grosen har overtaget dette hverv, næstformand blev K. Thorup. De øvrige var genvalg, nemlig: Kasserer H. Mahler, sekretær E. Kaster og femte medlem af forretningsudvalget N. P. Øster-



gaard. Til redaktører genvalgte Å. Bredsted og K. Thorup under medvirken af Kjeld Elkjær og Poul Rasmussen.

Der har været afholdt følgende arrangementer og udflugter: Lørdag den 23. februar deltog 100 medlemmer i et møde i anledning af hjemstavnsugen med forretningsfører Johs. Smed fra Horsens, der fortalte egne oplevelser på jysk, ligesom han på jysk reciterede Blicher, Aakjær, Anton Berntsen m. fl. Derefter viste han en del af sine farvelysbilleder fra Østjylland, hvoraf især nogle fra Østjysk Hjemstavnsforenings udflugtsture vakte stor interesse. Onsdag den 17. april var der i forening med Slægtshistorisk Forening i Århus arrangeret udflugt til den heraldiske udstilling på Stiftsmuseet i Viborg. Heri deltog 25 af vore medlemmer. Lørdag den 27. april deltog 80 medlemmer i et besøg på det nye Statsbibliotek i Århus. Overbibliotekar Ib Magnussen gav en redegørelse for byggeriet og indretningen af det nye bibliotek og problemerne ved overflytningen af den store bogmasse uden at standse bibliotekets funktion. Sammen med førstebibliotekar N. Å. Nielsen ledede han derefter en rundgang i det store hus, der sluttede med en tur til bogtårnets øverste (14.) etage, hvorfra man nød den enestående udsigt over Århuseggen og bugten. Kristi himmelfartsdag, torsdag den 23. maj, var der udflugt til Nord-Djursland med omkring 300 deltagere. Først var der besøg på Pindstrup mosebrug, hvor direktør la Cour fortalte om sit arbejde med opbygningen af de mange virksomheder, og under hans førerskab så man spånbladfabriken og finer-savværket og den nærliggende forsøgs-gård »Lykkegården«. Efter frokostpause på Auning kro gik turen til Løvenholm gods, hvor administratoren, professor Howard Grøn fortalte om godset, oprettelsen af Løvenholm-fonden og om skovenes drift. Videre gik turen til stengravene ved Trustrup, hvor en af medarbejderne ved udgravningen, Carl Vindbjerg Jensen, fortalte om arbejdet med udgravningerne og de fund, der var gjort. Efter fælles kaffebord på Auning kro var der besøg i Auning kirke, der i et pragtfuld kapel rummer en del sarkofager for nogle af Scheel-slægten fra Gl. Estrup og Ryomgård.

Søndag den 15. september var 200 medlemmer med på tur til Rodstenseje og Odder sognekirke. På Rodstensje var ejeren, direktør A. W. Nielsen, kommet til stede og bød forsamlingen velkommen. Formanden J. Grosen takkede og overrakte A. W. Nielsen det første eksemplar af en bog, der som nr. 4 i Østjysk Hjemstavnsforenings skriferække vil blive tilstillet medlemmerne sammen med årbogen for 1963. Inspektør Skovsgaard Nielsen fortalte om gårdens drift og ledede en rundtur gennem parken og avlsbygningerne. Efter kaffebord på restaurant »Skovbakken« i Odder gik turen til Odder sognekirke. Organist Edsen spillede på kirkens nye orgel, og sognepræst Otto Nielsen fortalte om den stedfundne restaurering og om fund af kalkmalerier — nogle fra 1200-tallet — og han var glad og stolt over den skikkelse, hvori kirken nu fremtræder — enkel, ren og hvid.

Foreningen har som sædvanlig deltaget i arbejdet i Århus Byhistorisk Udvalg og været repræsenteret ved Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Ålborg. I lighed med tidligere år har foreningen modtaget tilskud fra staten, amtsråd, byråd og sogneråd. Herfor bringer man den bedste tak, ligeledes for støtten fra institutioner, der har tegnet annoncer i årbogen. K.

FOR ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1. OKTOBER 1962—30. SEPTEMBER 1963.

INDTÆGT

Tilskud fra staten.....		2.410 00
Tilskud fra amt og kommuner :		
Århus amtsråd.....	250 00	
Århus byråd.....	400 00	
Skanderborg amtsråd.....	75 00	
Skanderborg byråd.....	50 00	
Åby sogneråd.....	25 00	
Viby sogneråd.....	30 00	
Vejlby-Risskov sogneråd.....	50 00	
Brabrand sogneråd.....	50 00	
Hjortshøj-Egå sogneråd.....	100 00	
Holme-Tranbjerg sogneråd.....	50 00	
Hørning sogneråd.....	50 00	
Mårslet sogneråd.....	20 00	
Hammel-Voldby sogneråd.....	50 00	
Odder sogneråd.....	50 00	
Randlev-Bjerager sogneråd.....	20 00	1.270 00
Medlemskontingent (incl. udlagt porto).....		21.945 15
Salg af årbøger ved forlag.....		139 95
Salg af gamle årbøger.....		852 83
Annonceindtægt.....		235 00
Refusion af papirafgift.....		203 20
Renter af bankbeholdningen.....		57 26
		<u>27.113 39</u>
Kassebeholdning fra forrige år:		
I Andelsbanken.....	5.211 21	
Kontant.....	859 19	6.069 40
		<u>33.182 79</u>

UDGIFT

Honorar til sekretær.....		250 00
Årbog:		
Trykning og udsendelse.....	18.783 34	
Forfatterhonorar.....	2.128 00	20.911 34
Annoncer og udsendelse af brevkort.....		3.270 74
Møder og foredrag.....		1.814 69
Kontingent til Dansk historisk Fællesforening.....		384 00
Kontorhold, telefon m. v.....		585 96
		<u>27.216 73</u>
Kassebeholdning at overføre til næste år:		
I Andelsbanken.....	5.300 71	
Kontant.....	665 35	5.966 06
		<u>33.182 79</u>

Risskov, den 9. oktober 1963.

H. R. Mahler.

Revideret foranstående regnskab den 19. oktober 1963 og intet fundet at bemærke.  
Kassebeholdningen er forevist.

Alf. Jensby.

J. Juul.

## INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Tøj og folk i Østjylland .....	5
Af museumsinspektør <i>Erna Lorenzen</i> .	
2. Erindringer om Århus byvagt .....	15
Af ekspeditionssekretær <i>E. Thomasen</i> .	
3. Degnen Herlov Dalhoff .....	38
Af forfatteren <i>Sigurd Elkjær</i> .	
4. Århus gamle rådhus .....	50
Af bygningskonstruktør <i>N. J. Israelsen</i> .	
5. Den jyske smed .....	59
Af fhv. former <i>Christian Kaae</i> .	
6. En præsteskæbne .....	66
Af fhv. højskoleforstander <i>F. Elle Jensen</i> .	
7. En skovfogedfamilie fra forrige århundrede .....	74
Af fhv. kordegn <i>W. Kjær Jensen</i> .	
8. Markedstal. En erosionskløft ved Svejlbæk .....	80
Af fhv. lektor <i>H. Jørgensen</i> .	
9. 175-Årsdagen for stavnsbåndets løsning .....	86
Af distriktsbestyrer <i>J. C. Pedersen</i> .	
10. Kirkerestaureringer i Østjylland .....	94
11. Nogle dødsfald i Østjylland .....	105
12. Østjysk Hjemstavnsforening .....	109

# ANDELSBANKEN

A.M.B.A.

ARHUS AFDELING

KONTORTID 10-15,30 - LØRDAG 9-12

TELEFON 27333

## Landbosparekassen i Aarhus

Kontortid 10-15,30

Søndergade 44

Telefon 20366

RESERVER 9.000.000 KRONER

Filialer i Brabrand - Galten - Grundfør - Harlev - Hasselager - Holme  
Hinnerup - Hjortshøj - Kolind - Kolt - Løgten - Malling - Mårslet - Ny Solbjerg  
Rønde - Tirstrup - Trige - Vejlbj

## Spare- og Laanekassen for Skanderborg By og Omegn

Byens ældste pengeinstitut - Stiftet 1856

Telefon 37

Kontortid 10-12,30 og 14-16 . Lørdag 10-12 - Fredag endv. 19-20

Filialer i Hørning . Stilling . Ris og Tebstrup

## Indmeldelse i Østjysk Hjemstavnsforening

modtages af sekretæren E. Kaster, Odder.

Kontingent kr. 10,00 årlig.

Ældre årgange af »Østjysk Hjemstavn« fås ved henvendelse til Østjysk Hjemstavnsforenings sekretariat, Odder. Prisen er for medlemmer 3,00 kr. pr. årgang, dog 4,25 for 1947 og 1948, 4,50 for 1949 og 1950, 5,00 for 1951 og 1952, 5,50 for 1953 og 1954, 6,50 for 1955, 1956 og 1957, 7,00 for 1958, 8,00 for 1959, 1960 og 1961, 10,00 kr. for 1962.

Årgangene 1937, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945 og 1946 er udsolgte.



**Aktieselskabet**

# AARHUUS PRIVATBANK

**Stiftet 1871**

**AARHUS**

Hovedsæde

Kannikegade 4-6

Telf. 2 25 22

Telex 4403

**KØBENHAVN**

Nygade 1

Telf. central 614

Telex 2360

Afdelinger i:

Aabyhøj, Brabrand, Ebeltoft, Galten, Gladsaxe, Gylling, Hammel, Hasle, Hinnerup, Holme, Hou, Hundslund, Højbjerg, Knebel, Lisbjerg, Lyngby, Lystrup, Malling, Odder, Risskov, Rønde, Saralyst, Solbjerg, Vejlbj og Viby.